Masarykova univerzita
Filozofická fakulta
Historický ústav

Nucená práce české mládeže při výstavbě opevnění Jihovýchodního valu u Neziderského jezera na přelomu let 1944 – 1945

Forced Labour of Czech Youth in the Construction of the Fortifications of the South-East Wall near Lake Neusiedl (1944 – 1945)

(magisterská diplomová práce)

Bc. Václav Daněk

Vedoucí práce: Mgr. Jiří Němec, Ph.D. Brno 2020

Prohlašuji, že jsem magisterskou diplomovou práci vypracoval samostatně a uvedl všechnu použitou literaturu a prameny.

…...……

V Brně dne 10. 7. 2020 Václav Daněk

Na tomto místě bych rád poděkoval Mgr. Jiřímu Němcovi, Ph.D. za cenné rady a připomínky při vedení mé magisterské diplomové práce. Mé díky ale patří i všem ostatním, kteří mi při vypracovávání této práce pomáhali, či mě jakkoliv podporovali. Zejména bych chtěl zmínit ochotné archiváře Moravského zemského archivu v Brně a Národního archivu v Praze, jmenovitě především Mgr. Justinu Vaněčkovou, která mi pomáhala s dohledáváním ztracených archiválií (byť neúspěšným).

Anotace

Hlavním tématem této magisterské diplomové práce je nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva pro nacistické Německo během výstavby opevnění na konci roku 1944 a na začátku roku 1945. Práce se zabývá primárně jednou etapou tohoto nasazení, a to účastí asi 10 000 mladých zemědělců na výstavbě Jihovýchodního valu v Dolnodunajské župě poblíž Neziderského jezera. Pozornost je věnována jak organizačním aspektům celé akce, tak zejména nuceně nasazené mládeži – práci, kterou vykonávali, životním a pracovním podmínkám či pracovní morálce. Kromě toho práce též stručně seznamuje s historií využívání nucené práce při výstavbě opevnění v nacistickém Německu.

Annotation

This Master´s thesis focuses mainly on forced labour of Czech inhabitants for Nazi Germany during the building of trench lines at the end of 1944 and beginning of 1945. It focuses primarily on the involvement of circa 10 000 young farmers in building South-East Wall in Reichsgau Lower Danube near Lake Neusiedl. Main attention is aimed to organisation, labour, living conditions and work attitude. Brief history of forced labour in building fortifications in Nazi Germany is also mentioned.

Klíčová slova

Jihovýchodní val, nucená práce, opevňovací a zákopové práce, protektorát Čechy a Morava, nacistické Německo, nacismus, druhá světová válka, Dolnodunajská župa, Adolf Hrubý.

Keywords

South-East Wall, Forced Labour, Building Fortifications, Protectorate of Bohemia and Moravia, Nazi Germany, Nazism, World War II, Reichsgau Lower Danube, Adolf Hrubý.

Obsah

Obsah 5

Úvod 8

Rozbor literatury a pramenů 10

Literatura 10

Prameny 12

1 Nucená práce při výstavbě německých opevnění 16

1.1 Nucená práce při výstavbě stálých opevnění 16

1.1.1 Německé fortifikační stavitelství před válkou a organizace Todt 16

1.1.2 Západní val 17

1.1.3 Atlantický val 19

1.1.4 Ponorkové základny 20

1.1.5 Opevněná velitelská stanoviště a úkryty pro štábní vlaky 21

1.1.6 Bunkry pro zbraně V 21

1.1.7 Další stavby poskytující ochranu před bombardováním 22

1.2 Nucená práce při výstavbě německých polních opevnění 23

1.2.1 Nucená práce při výstavbě německých opevnění v týlu východní fronty do léta 1944 24

1.2.2 Německá týlová opevnění v severní Africe a v Itálii 26

1.2.3 Vyvrcholení německých opevňovacích snah od léta 1944 29

2 Jihovýchodní val a česká účast při jeho výstavbě 33

2.1 Historie Jihovýchodního valu 33

2.2 Rozhodnutí o české účasti 35

2.3 Výběr zákopníků 37

2.4 Organizace transportů 38

2.5 Pracovní úsek českých zákopníků 39

2.6 Návrat domů ... 40
3 Život a každodennost českých zákopníků v Dolnodunajské župě ... 42
3.1 Vedení ... 42
3.2 Práce a doprava na staveniště ... 50
3.3 Pracovní morálka a výkonnost ... 53
3.4 Prožití Vánoc ... 55
3.5 Ubytování ... 56
3.6 Strava ... 58
3.7 Zdravotní stav, lékařská péče a případy úmrtí ... 59
3.8 Vztahy s místním obyvatelstvem ... 63
3.9 Pošta ... 64
3.10 Krádeže ... 66
4 Snahy protektorátních představitelů o zlepšení životních podmínek zákopníků ... 68
4.1 Aktivity ministra Hrubého ve prospěch zákopníků ... 68
4.2 Inspekční cesta ministra Hrubého ... 71
4.3 Návštěvy Františka Teunera a jeho iniciativy ve prospěch zákopníků ... 75
5 Vyhýbání se nasazení a reakce úřadů ... 77
5.1 Neuposlechnutí povolávacích výměrů ... 77
5.1.1 Rezervy jako preventivní opatření ... 77
5.1.2 Využívání četnictva při přivádění absentérů ... 78
5.1.3 Represe ... 79
5.2 Útěky ... 81
5.2.1 Útěky během transportů ... 82
5.2.2 Odmítnutí návratu z dovolené ... 82
5.2.3 Fingování nemoci ... 84
5.2.4 Přímé útěky z místa nasazení ... 85
5.2.5 Perzekuce uprchlíků ... 86

5.2.6 Motivace k útěkům ... 87
Závěr ... 88
Použité zkratky ... 91
Použité prameny a literatura ... 92
Archivní prameny ... 92
Národní archiv v Praze ... 92
Moravský zemský archiv v Brně ... 92
Články z dobového tisku ... 92
Dobová literatura ... 93
Edice pramenů ... 93
Publikované vzpomínky ... 93
Literatura ... 94
Studentské závěrečné práce ... 97
Internetové zdroje ... 97

Úvod

Během roku 1944 se nad nacistickým Německem prudce stahovala mračna. Rudá armáda se probíjela stále blíže k německým hranicím, spojenci se úspěšně vylodili ve Francii a státy, které dosud věrně stály po německém boku, se snažily z blížící se katastrofy zachránit přeběhnutím na druhou stranu… Za této situace došlo k poslednímu zoufalému vzepětí nacistického režimu, který se ze všech sil snažil rychle se blížící porážce zabránit. Za tímto účelem mobilizoval poslední zbytky všech myslitelných rezerv. Jedním z projevů této snahy bylo i nasazování obyvatelstva k nuceným pracím při výstavbě opevnění, což se celkově dotklo asi jednoho a půl milionu lidí. Na tuto megalomanskou akci byli naháněni jak civilisté německé národnosti, tak i cizinci. Mezi nimi bylo i přibližně deset tisíc mladých českých zemědělců, kteří byli v prosinci 1944 posláni do Dolnodunajské župy (na území dnešního Rakouska), do obcí poblíž Neziderského jezera, kde se až do března roku 1945 z donucení zúčastnili výstavby opevnění tzv. Jihovýchodního valu.[1] A právě tomuto jejich nasazení je věnována tato magisterská diplomová práce.

Hlavním cílem této práce je komplexní popis a analýza zmíněné zákopové akce, který je usnadněn tím, že se jedná o událost, kterou je možné poměrně přesně vymezit jak místně, tak časově. Celý tento popis se soustřeďuje kolem tematického jádra, jímž je fenomén nucené práce.[2] Primární je tedy analýza jevů a událostí, které se přímo dotýkaly jejích účastníků, nikoliv například technického stavu či vojenské hodnoty jimi stavěných opevnění (což jsou otázky, které tato práce zmiňuje jen naprosto okrajově – a o jejich vlastní zhodnocení se nikterak nesnaží).

Práce se snaží popisovanou událost nejprve zasadit do širšího kontextu, čemuž je věnována první kapitola, která na základě literatury (respektive publikovaných pramenů) stručně shrnuje využívání nucené práce při výstavbě opevnění v nacistickém Německu, a to

[1] O pár týdnů později došlo k nasazení několika desítek tisíc Čechů k budování opevnění na území protektorátu. Této etapě jsem se věnoval ve své bakalářské diplomové práci. Viz Daněk, Václav: *Nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva při budování zákopových opevnění na konci druhé světové války*. Bakalářská diplomová práce. FF MU, Brno 2018.

[2] Za nucenou práci považuji takovou práci, která je vykonávána z mimoekonomických důvodů, a to pod nátlakem (například pod hrozbou trestu). Na základě této definice je možné jednoznačně říci, že práce Čechů při výstavbě opevnění Jihovýchodního valu nucená byla (a to přesto, že za ni dostávali mzdu – ta totiž nebyla důvodem, pro který se jí zúčastnili). K této definici viz např. Jelínek, Tomáš: *Nucená práce v nacionálním socialismu*. In: Plachá, P. (ed.): „Nepřichází-li práce k Tobě"…/„Kommt die Arbeit nicht zu Dir…" Různé podoby nucené práce ve studiích a dokumentech/ Verschiedene Formen der Zwangsarbeit in Studien und Dokumenten. Praha 2003, s. 16-32, zde s. 17.

od doby předválečné, až po konec druhé světové války, kdy tento fenomén zasáhl prakticky celé území dosud ovládané nacistickým Německem.

Druhá kapitola je pak již věnována přímo Jihovýchodnímu valu. Nejprve (především na základě literatury) obecně popisuje, co to byl Jihovýchodní val a jaká byla jeho historie. Následně se již pozornost obrací přímo na českou účast při jeho výstavbě, jejíž některé obecnější aspekty se snaží popsat. Kapitola se tak pokouší odpovědět otázky, jak a proč došlo k rozhodnutí o tom, že budou Češi k této akci povoláni, jak probíhal výběr zákopníků,[3] či jak probíhala organizace transportů na staveniště v Dolnodunajské župě, nebo jejich návrat zpět po skončení nasazení. Samotné fázi výstavby je zde věnováno pouze malé množství prostoru, a to když je geograficky vymezována oblast, v níž čeští zákopníci působili.

Rozsáhlá třetí kapitola je pak věnována životu a každodennosti českých zákopníků. Odpovídá na dvě důležité otázky: Jaké byly podmínky, v nichž zákopníci žili a pracovali? Jak se stavěli k práci, kterou museli vykonávat?[4] V rámci odpovídání na tyto otázky je zde pozornost upřena k širokému spektru aspektů zákopnického života, přičemž se zaměřuje obsáhleji především na ty, jimž v dosavadní literatuře nebylo věnováno mnoho pozornosti. Velký prostor je proto věnován nejen otázce vedení (zejména ze strany kuratoristů),[5] vykonávané práci či ubikacím, ve kterých zákopníci žili, ale i zdánlivě marginálním záležitostem, které ovšem výrazně ovlivňovaly jejich život (např. vztahy s místním obyvatelstvem, fungování pošty, či krádeže na staveništích).

Poslední dvě kapitoly pak obsahují témata, která by mohla být zařazena do kapitoly druhé, nicméně pro množství pramenů a nedostatečné uchopení v dosavadní literatuře je jim věnována zvláštní pozornost. Čtvrtá kapitola se tak snaží o popsání snah protektorátních představitelů (zejména ministra zemědělství a lesnictví Adolfa Hrubého) o zlepšení životních podmínek českých zákopníků, a táže se rovněž po možných motivech jejich jednání. Poslední kapitola je pak věnována široké paletě všemožných způsobů, jimiž se mladí Češi snažili uložené povinnosti vyhnout. Snaží se zodpovědět nejen na otázku, jak k těmto „dezercím“

[3] Dnes příliš nepoužívaný pojem *zákopníci* (německy *Schanzarbeiter*) v pramenech označuje lidi pracujících při výstavbě opevnění – a v tomto smyslu jej užívám i já.

[4] Tyto otázky si ve své klíčové studii z roku 1967 položili již Zdeněk Konečný a František Mainuš, kteří došli k závěru, že životní podmínky zákopníků byly velice špatné a jejich pracovní morálka rovněž. Viz Konečný, Zdeněk - Mainuš, František: *Nasazení české mládeže při budování zákopových opevnění koncem druhé světové války.* Sborník Matice moravské 86, 1967, s. 17–42.

[5] Jde o pojem, kterým byli funkcionáři Kuratoria označováni zejména v poválečném tisku. I když je možné, že šlo původně o výraz spíše hanlivý, rozhodl jsem se jej přesto ve své práci příležitostně používat v návaznosti na to, že jej stejným způsobem využívají i další autoři píšící o tomto tématu. Viz zejména Konečný, Z. - Mainuš, F.: *Nasazení české mládeže*.

docházelo, ale i co k nim zákopníky vedlo, a jak na tento rozšířený jev reagovaly odpovědné úřady.

Z metodologického hlediska je předkládaná magisterská diplomová práce zpracována tradičními způsoby (jde o politicko-sociální dějiny). Pomineme-li využití metody indukční a dedukční, je v některých případech užita metoda reprezentativního výběru. Příkladem může být zkoumání otázky, zda a jak byli trestáni „dezertéři" ze zákopových prací, kdy k práci bylo použito jen několik vyšetřovacích spisů. Bez bližšího záměru byly využity jen archivní fondy *Gestapo Brno (B 340)* z důvodu dobré dostupnosti uložení v brněnském Moravském zemském archivu.

Rozbor literatury a pramenů

Literatura

V prvních letech po skončení druhé světové války nepatřilo téma nucené práce české mládeže při výstavbě Jihovýchodního valu mezi témata, o jejichž studium by ve společnosti existoval větší zájem. Přesto se již brzy po skončení konfliktu objevily na pultech knihkupectví první knihy, které o tématu, byť jen okrajově, pojednávaly – a to v rámci zájmu o soudní proces s bývalým protektorátním německým státním ministrem Karlem Hermannem Frankem, jehož podíl na vyslání české mládeže do Dolnodunajské župy se během procesu prošetřoval.[6]

Skutečný zájem o danou problematiku se nicméně objevil až o dvacet let později, a to na přelomu šedesátých a sedmdesátých let, kdy k tématu upřeli pozornost dva brněnští historici Zdeněk Konečný a František Mainuš, kteří o něm sepsali obsáhlou studii.[7] Druhý ze zmíněných historiků se k tématu později ještě vrátil sám a určitý prostor mu věnoval v monografii *Totální nasazení. Češi na pracích v Německu 1939–1945*[8] a znovu pak v mírně beletristické formě v díle *Totálně nasazeni (1939–1945)*[9].

Po Mainušovi a Konečném soustavnější zájem o dané téma opět upadl a objevil se až na přelomu tisíciletí, spolu s obecnou popularizací tématiky nucené práce v nacistickém Německu, která souvisela s diskuzemi (v té době probíhajícími) o odškodnění

[6] Frank, Karl Hermann - Vykusa, Karel: *Zpověď K. H. Franka*. Praha 1946.
Roubal, Jiří a kol.: *Český národ soudí K. H. Franka*. Praha 1947.
Z pohledu své práce tyto dvě knihy považuji spíše za prameny.
[7] Konečný, Z. - Mainuš, F.: *Nasazení české mládeže*.
[8] Mainuš, František: *Totální nasazení. Češi na pracích v Německu 1939 – 1945*. Brno 1970.
[9] Týž: *Totálně nasazeni (1939 – 1945).* Praha 1974.

nedobrovolných účastníků tohoto fenoménu. Součástí této nové vlny zájmu byl i projekt nazvaný *Museli pracovat pro říši. Nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva v letech 2. světové války*, který byl v roce 2004 završen stejnojmennou výstavou a vydáním dvou prací. První z nich je doprovodná publikace, která k tématu zákopových prací přináší zejména publikování několika fotografií a dokumentů,[10] a druhou sborník obsahující významnou studii od Dalibora Státníka[11] (která je o to důležitější, že v ní autor pracuje s prameny, které jsou dnes ztracené – viz dále).

V roce 2008 se Národní archiv podílel na dalším projektu nazvaném *Zwangseinsatz der tschechischen Bevölkerung des Protektorats Böhmen und Mähren in der Zeit der NS-Besatzung*, jehož výstupem byla opět výstava, jejíž katalog též představuje několik fotografií a dokumentů relevantních k tématu této diplomové práce.[12] (Hlavním výstupem zmíněného projektu byla ovšem kritická edice pramenů z roku 2011, v níž je spolu s odborným komentářem publikováno několik nejdůležitějších dokumentů týkajících se nucené práce Čechů při výstavbě opevnění.[13])

Již zmiňovaná obnovená vlna zájmu přinesla i několik dalších děl, která se danému tématu věnují v rámci širších tematických celků. Nejdůležitějšími z nich jsou monografie Samuela Beckera[14] a Jaromíra Tauchena,[15] či disertační práce Jiřího Kouřila.[16]

Pomineme-li literaturu zabývající se českou účastí, je nutné zmínit i další práce pojednávající o Jihovýchodním valu. Nejplodnějším autorem v tomto směru je nepochybně

---

[10] Havlíková, Jana a kol.: *Museli pracovat pro Říši: nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva v letech 2. světové války*. Praha 2004.

[11] Státník, Dalibor: *Účast Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě na zákopových pracích u Neziderského jezera na přelomu let 1944–1945*. In: Kokošková, Zdeňka a kol. (edd.): Museli pracovat pro Říši: nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva v letech 2. světové války. Sborník ze semináře konaného ve Státním ústředním archivu v Praze dne 2. dubna 2004. Praha 2004, s. 82–100.

[12] Havlíková, Jana a kol.: *Im Totaleinsatz: Zwangsarbeit der tschechischen Bevölkerung für das Dritte Reich/ Totálně nasazeni: nucená práce českého obyvatelstva pro Třetí říši*. Prag 2008.
Tento katalog je dostupný i v elektronické podobě (doplněný o další audiovizuální materiály). Viz *Pracovali pro Říši…Webová výstava k nucenému pracovnímu nasazení českého obyvatelstva protektorátu*. [online]. Dostupné z http://web.nacr.cz/zw/index.htm [cit. 8. 7. 2020].

[13] *Pracovali pro Třetí říši. Nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva Protektorátu Čechy a Morava pro válečné hospodářství Třetí říše (1929–1945). Edice dokumentů*. Edd. Zdeňka Kokošková a kol. Praha 2011.

[14] Becker, Samuel: *Von der Werbung zum „Totaleinsatz": die Politik der Rekrutierung von Arbeitskräften im „Protektorat Böhmen und Mähren" für die deutsche Kriegswirtschaft und der Aufenthalt tschechischer Zwangsarbeiter und -arbeiterinnen im Dritten Reich 1939–1945*. Berlin, 2005.

[15] Tauchen, Jaromír: *Práce a její právní regulace v Protektorátu Čechy a Morava (1939–1945)*. Praha 2016. Tato práce je důležitá i z hlediska pochopení využívání nucené práce v širším kontextu. Mimo jiné i díky tomu, že popisuje fungování protektorátních úřadů práce.

[16] Kouřil, Jiří: *Tělesná výchova v Kuratoriu pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě (1942–1945)*. Disertační práce. FSpS MU, Brno 2017, s. 68–69.

Leopold Banny,[17] na jehož práci navazují i Ivo Vondrovský a Oldřich Gregar.[18] Kromě těchto děl existuje i několik prací věnujících se Jihovýchodnímu valu z hlediska nucené práce zde nasazených Židů (byť třeba v rámci jiných témat).[19]

Kromě literatury zmiňované v předchozích odstavcích, byla pro mě při psaní této práce užitečná i další díla. Jednalo se jednak o práce věnující se německým opevněním a nucené práci při jejich výstavbě v širším kontextu (tedy o práce, které jsem využil při psaní druhé kapitoly), z nichž bych rád zmínil alespoň monografie Herberta Schwarzwäldera,[20] Neila Shorta[21] či Iana Kershawa.[22] Dále jsem využil díla, díky nimž jsem mohl ve větší šíři pochopit kontext tématu této diplomové práce. Jde zejména o práce věnující se obecně využívání nucené práce nacistickým Německem,[23] syntézy protektorátních dějin,[24] či o biografii K. H. Franka od René Küppera.[25]

Prameny

Tato práce vychází zejména z pramenů uložených v Národním archivu v Praze. Na prvním místě je nutné zmínit prameny z fondu *Německé státní ministerstvo pro Čechy a Moravu*. Jedná se o dokumenty vzniklé z činnosti stejnojmenného ministerstva – tedy z centrálního úřadu vedeného K. H. Frankem, který řídil prakticky veškeré záležitosti týkající se protektorátních Čechů – tedy i jejich nasazování k výstavbě opevňovacích prací. Prameny

[17] Banny, Leopold: *Der „Ostwall" im Abschnitt Niederdonau 1944/45.* In: Petrin, S. – Rosner. W. (edd.): Niederösterreich 1945, Südmähren 1945 (=Studien und Forschungen aus dem Niederösterreichischen Institut für Landeskunde 21). Wien 1996, s. 33–38.
Leopold Banny: *Schild im Osten. Der Südostwall zwischen Donau und Untersteiermartk 1944/45*. Lackenbach 1985.
[18] Vondrovský, Ivo - Gregar, Oldřich: *Evropská opevnění dvacátého století*. Dvůr králové nad Labem 2015.
[19] Freund, Florian a kol.: *Zwangsarbeiter und Zwangsarbeiterinnen auf dem Gebiet der Republik Österreich 1939–1945*. München 2004.
Feichtlbauer, Hubert: *Zwangsarbeit in Österreich*. Wien 2005.
Szabolcs, Szita: *A munkaszolgálat Magyarországon, 1939–1945*. Hadtörténelmi Közlemények 117, 2004, s. 817–857.
[20] Schwarzwälder, Herbert: *Bremen und Nordwestdeutschland am Kriegsende 1945.* Band II. Die Vorbereitung auf den „Endkampf". Bremen 1972.
[21] Short, Neil: *Západní val. Sigfriedova linie*. Praha 2010.
Short, Neil: *Germany´s East Wall in World War II*. Oxford 2015.
[22] Kershaw, Ian: *Konec: Německo 1944–45*. Brno 2013. Tato monografie je rovněž velice důležitá k poznání širších okolností doby, v níž nucená práce Čechů na Jihovýchodním valu probíhala.
[23] Spoerer, Mark: *Nucené práce pod hákovým křížem. Zahraniční civilní pracovníci, váleční zajatci a vězni ve Třetí říši a v obsazené Evropě v letech 1939–1945*. Praha 2005.
Mojžišová, Veronika: *Vývoj nucené práce na území České republiky ve 20. století*. Ostrava 2014.
[24] Brandes, Detlef: *Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945*. Praha 2019.
Gebhart, Jan - Kuklík, Jan: *Dramatické i všední dny v protektorát*u. Praha 1996.
Obě tato díla věnují několik stran i tématu nucené práce Čechů při výstavbě zákopových opevnění.
[25] Küpper, René: *Karl Hermann Frank (1898–1946). Politická biografie sudetoněmeckého nacionálního socialisty*. Praha 2012.

z tohoto fondu využité v této práci pak můžeme rozdělit do dvou skupin. Tou první jsou dokumenty ukazující komunikaci tohoto úřadu s dalšími významnými institucemi nacistického Německa. Ty jsou důležité především k poznání toho, proč a jak vůbec došlo k tomu, že Češi byli k výstavbě opevnění Jihovýchodního valu nasazeni. Druhou skupinou jsou nejrůznější zprávy, jež na ministerstvo přicházely od různých subjektů (nebo byly vytvářeny přímo zde), které hodnotí nejrůznější aspekty zákopové akce v Dolnodunajské župě (včetně životních podmínek zákopníků) z různých úhlů pohledu, podle toho, kdo byl jejich autorem. Prameny z tohoto fondu jsou pro účely této práce zvláště důležité i proto, že autoři minulého století je neměli k dispozici, a proto zůstávají do určité míry nevyužity. V současnosti je naopak jejich přístupnost na velmi dobré úrovni, protože byly zdigitalizovány a zveřejněny na internetu.[26]

Z činnosti stejného ministerstva pak pochází i prameny uložené v dalších dvou fondech, s nimiž jsem při psaní také pracoval. Jedná se jednak o fond *Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě*, využitý jen okrajově, a dále o široce využívaný fond *Úřad říšského protektora v Čechách a na Moravě, Praha*. Dokumenty uložené v tomto fondu a využité v této práci nicméně z větší části pochází původně z činnosti Ministerstva hospodářství a práce či jemu podřízených úřadů. Jedná se zejména o prameny, které osvětlují jednání úřadů práce při výběru a následném odesílání pracovníků na zákopové práce, i těžkosti s těmito úkoly spojené. Fond *Ministerstvo hospodářství a práce, Praha*, jsem v této práci naopak využil jen v malé míře, protože se v něm mnoho dokumentů ke zmíněné zákopové akci nenachází.

Velmi široce využívaným se stal fond *Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě*, pocházející z činnosti stejnojmenné organizace, která byla pověřena vedením českých zákopníků v Dolnodunajské župě. V tomto fondu je uložené velké množství pramenů, které vznikly přímo na staveništích Jihovýchodního valu. Jedná se o velice široké spektrum dokumentů – od denních hlášení stavu mužstva, přes žádosti o uvolnění ze zákopových prací až po protokoly o krádežích mezi zákopníky… Všechny tyto prameny mají nezastupitelnou roli při výzkumu života a každodennosti českých zákopníků.

Rovněž nezastupitelné místo měl při mé práci i fond *Ministerstvo zemědělství V. – sekretariát protektorátních ministrů,* z nějž jsem využíval dokumenty pocházející z úřadování ministra zemědělství a lesnictví Adolfa Hrubého. Kromě některých dokumentů, jejichž autorem byl on sám (a které ukazují na jeho snahy o zlepšení životních podmínek pro české

[26] Viz *Národní archiv - Německé státní ministerstvo pro Čechy a Moravu (AMV 110)* [online]. Dostupné z http://www.badatelna.eu/fond/2199/zakladni-informace/ [cit. 8. 7. 2020].

zákopníky), je zde i mnoho dopisů, které mu psali buď sami zákopníci, či jejich rodiče. Tyto dopisy ukazují autentické svědectví o tom, jak se na zákopové práce dívali sami jejich účastníci. Pohled na zákopové práce „ze spodu" pravděpodobně ukazovaly také protokoly sepisované Svazem zemědělství a lesnictví se zákopníky po jejich návratu do protektorátu, které byly rovněž uloženy v tomto fondu.[27] Ty se bohužel v nedávné době (po roce 2004) ztratily a přes veškerou snahu se je nepodařilo ani s pomocí pracovníků Národního archivu dohledat.

Poslední dva fondy z Národního archivu, jejichž obsahu bylo při psaní této práce využito, jsou tyto: *Svaz zemědělství a lesnictví pro Čechy a Moravu* a *Národní soud v Praze*. Práce jich ovšem užívá pouze okrajově – první z nich obsahuje dokumenty ukazující podíl zmíněného Svazu na financování různých nárazových akcí, které měly zlepšit životní podmínky zákopníků; druhý pak písemnosti z Národního soudu, který po válce vyšetřoval mimo jiné i podíl ministra Hrubého na kolaboraci s nacismem (při vyšetřování sem byly shromážděny například i některé dopisy adresované Hrubému týkající se životních podmínek zákopníků).

Druhým archivem, jehož fondy jsou v této práci v menší míře využity, je Moravský zemský archiv sídlící v Brně. Jde zejména o fond *Gestapo Brno (B 340),* z nějž jsem použil vyšetřovací protokoly s muži obviněnými z neuposlechnutí povolávacích výměrů a nenastoupení na opevňovací práce (nebo útěku z práce). Z fondů ve zmíněném archivu jsem pracoval ještě s těmito: *Říšský protektor v Čechách a na Moravě, služebna pro zemi Moravu, Brno (B 251)*; *Velitelství uniformované vládní policie v Brně (B 327)* a *Zemský prezident Brno, správa z příkazu říše (B 252)*. Z těchto tří fondů jsem nicméně využil pouze jednotlivé dokumenty, a proto podle mého názoru nemá valný smysl zde věnovat prostor jejich rozboru.

Významnými prameny, které jsem v této práci naopak pro nedostatek času k jejich studiu nepoužil, jsou fondy *Ústředna státní bezpečnosti po roce 1945* a *Zemský odbor bezpečnosti v Praze*, které se nachází v pražském Archivu ministerstva vnitra. Zde uložené dokumenty pocházejí z poválečného vyšetřování, které mělo objasnit, jaké podmínky panovaly na staveništích v Dolnodunajské župě a jaký podíl na negativních jevech spojovaných s touto akcí měli funkcionáři Kuratoria.[28]

[27] Konkrétně v kart. číslo 16.
[28] S těmito prameny pracuje Dalibor Státník. Viz Státník, D.: *Účast Kuratoria pro výchovu mládeže…*

Kromě archivních pramenů jsem pracoval též s prameny publikovanými. Nepočítáme-li kritické edice pramenů,[29] šlo především o díla, v nichž pamětníci popisovaných událostí zaznamenali své vzpomínky. Nemám na mysli ani tak paměti bývalých zákopníků, které dosud prakticky publikovány nebyly (výjimkou je jen – podle mého názoru nepříliš zdařilá – publikace editovaná Jaroslavem Bílkem),[30] ale spíše paměti představitelů nacistického režimu či správy, kteří měli s nasazováním zákopníků co do činění.[31]

Specifickým pramenem, se kterým jsem pracoval, je dobový tisk, ať už válečný[32] či poválečný.[33] Ten jsem ovšem nevyužíval systematicky, ale pouze jako určitý doplněk. Protektorátní tisk je velmi silně deformován pronacistickou propagandou, což jej sice znemožňuje ve větší míře využívat k získávání informací o tom, jaká situace skutečně byla, nicméně o to lépe ukazuje, jaká situace podle názoru nacistů a jejich českých spolupracovníků být měla (tedy jak byly informace předkládány české veřejnosti). Tisk poválečný pak ilustruje názory veřejnosti na zákopové práce těsně po válce, a jaké nálady v ní panovaly v souvislosti se soudními jednáními s „válečnými zločinci“, kteří se provinili svým podílem při organizování české účasti na výstavbě Jihovýchodního valu.

[29] Zejména *Meldungen aus dem Reich*. Ed. Heinz Boberach. Berlin 1984.
[30] *My, nasazení na nucené práce ve druhé světové válce. Z dopisů, vyprávění a dokumentů některých nasazených získaných v roce 2003*. Ed. Jaroslav Bílek. Žďár nad Sázavou 2004.
Na další vzpomínky zákopníků nicméně můžeme narazit na internetu. Jedná se zejména o vyprávění Květoslava Vrtěla (který se výstavby opevnění zúčastnil jako zákopník v Mönchofu), které je dostupné na stránkách Paměti národa. Viz Poláček, Michal: *Květoslav Vrtěl* [online]. Dostupné z https://www.pametnaroda.cz/cs/vrtel-kvetoslav-1922#additional [cit. 8. 7. 2020].
[31] Např. Dennler, Wilhelm: *Die böhmische Passion.* Frankfurt am Main 1953.
Speer, Albert: *Řídil jsem Třetí říši*. Praha 2010.
[32] Pracoval jsem s těmito tituly: Českomoravský rolník; Venkov: List českého zemědělského lidu; Polední list.
[33] Pracoval jsem s těmito tituly: Práce; Rudé právo; Pravda: orgán komunistické strany na Plzeňsku.

1 Nucená práce při výstavbě německých opevnění

1.1 Nucená práce při výstavbě stálých opevnění

1.1.1 Německé fortifikační stavitelství před válkou a organizace Todt

Zkušenosti z první světové války vedly v meziválečném období mnoho evropských států k vynakládání ohromných finančních prostředků na výstavbu opevněných linií, které měly v případné další válce výrazně snížit ztráty na životech.[34] Do těchto „opevňovacích" závodů vstupovalo Německo poněkud znevýhodněno, protože mu ustanovení Versaillské mírové smlouvy výstavbu opevnění velice komplikovala. Přesto již za Výmarské republiky v omezené míře přistoupilo k výstavbě opevnění, a to zejména na svých východních hranicích s Polskem.[35]

Událostí, která se ukázala jako rozhodující pro vznik německých opevnění, se stalo uchopení moci Adolfem Hitlerem. Pod jeho vedením Německo v březnu 1935 anulovalo ustanovení Versaillské mírové smlouvy. Tímto opatřením výstavba opevnění dostala nový impulz.[36] Ta se nyní v mnohem větší míře než doposud rozeběhla ve východním i v západním pohraničí Německa. Otevřeným porušením Versaillské smlouvy byla i remilitarizace Porýní, ke které došlo 7. března 1936. Vzápětí i zde Německo zahájilo výstavbu mohutné opevněné linie, která se stala známou jako Západní val (Westwall). Jejím účelem mělo být zabránění války na dvou frontách. V případě vypuknutí konfliktu totiž měla opevnění zadržet případné útoky francouzské armády a získat čas, během kterého by byli poraženi němečtí protivníci na východě - tedy Polsko a Československo[37] (již v roce 1935 byla zahájena i výstavba fortifikací na hranicích s Československem, ovšem nepříliš intenzivní).[38]

Výstavba veškerých zmíněných obranných zařízení podléhala ženistům pravidelné armády, a to až do roku 1938. Tehdy se situace změnila, když byla výstavbou Západního valu pověřena organizace Todt (Organisation Todt), pojmenovaná podle svého zakladatele Fritze Todta. Ta následně řídila i výstavbu mnoha dalších německých opevnění, a to po celou dobu druhé světové války. Armádní ženijní štáby se na výstavbě opevnění sice podílely i nadále,

[34] Holub, Ota: *Zrazené pevnosti*. Praha 1982, s. 9–30.
[35] Bílek, Jiří: *Evropská stálá opevnění 1918–1945*. Náchod 1988, s. 36.
[36] Tamtéž
[37] Short, Neil: *Západní val*, s. 4–10.
[38] Vondrovský, I. - Gregar, O.: *Evropská opevnění dvacátého století*, s. 88–91.

ale jejich úkolem již nebylo řízení samotné výstavby, ale spíše jen její plánování a promýšlení taktických i technických aspektů. Rozkazům organizace Todt, která se kromě výstavby opevnění podílela i na mnoha dalších stavebních projektech (včetně například stavby mostů či přístavů), podléhaly jak civilní stavební firmy, které se na jejích projektech podílely, tak množství vlastních pracovníků. Mezi nimi bychom našli zaměstnance, kteří pro ni pracovali dobrovolně, ale i množství těch, kteří k tomu byli donuceni.[39] Nedobrovolnými účastníky stavebních projektů organizace byli i vězni a váleční zajatci, ale zejména nuceně nasazení dělníci z celé okupované Evropy.[40] Ti tvořili v době největšího „rozkvětu" organizace asi 80 % jejích pracovníků (z celkového počtu 1 400 000).[41] Mezi těmito zahraničními dělníky OT byli i Češi, které k organizaci přiřazovaly protektorátní úřady práce již od roku 1941. I Češi se tak zúčastnili výstavby německých opevnění ve Francii, v Norsku, v Pobaltí či na Ukrajině. Na obsazeném území Sovětského svazu ale Češi v rámci organizace Todt působili v menší míře, kvůli protestům protektorátních okupačních orgánů, které striktně odmítaly jejich nasazování na územích se slovanským obyvatelstvem.[42] Využívání nucené práce touto organizací se stalo jedním z bodů obžaloby proti Albertu Speerovi (vedoucímu organizace po smrti Fritze Todta) během poválečného Norimberského procesu.[43]

Jak konkrétně byla nucená práce využívána během výstavby německých stálých opevnění, se nyní pokusím ukázat na několika nejvýznamnějších příkladech.

1.1.2 Západní val

Západní val budovaly původně smluvně zajištěné soukromé firmy, na jejichž činnost dohlíželi armádní ženisté.[44] Jak již bylo zmíněno, situace se změnila v květnu 1938, kdy si Hitler, plánující útok na Československo, ještě silněji uvědomil potřebu obrany hranice s Francií.[45] Nařídil proto rozšíření a výrazné urychlení výstavby valu. Taktické aspekty opevňovacího programu měla mít i nadále na starosti armáda, ale samotná výstavba byla nyní svěřena organizaci Todt a její pracovní síly byly rozšířeny o členy Říšské pracovní služby (Reichsarbeiterdienst).

---

[39] Heber, Thorsten: *Der Atlantikwall 1940–1945. Die Befestigung der Küsten West- und Nordeuropas im Spannungsfeld nationalsozialistischer Kriegführung und Ideologie*. Band I. Norderstedt 2008, s. 318–324.
[40] Wagner, Jens Christian a kol.: *Nucená práce. Němci, nuceně nasazení a válka*. Praha 2014, s. 57.
[41] Laube, Stefan*: Technik, Arbeit und Zerstörung. Die Organisation Todt in Prag (1944 – 1945)*. Bohemia: Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder. A Journal of History and Civilisation in East Central Eurepe 40, č. 2, 1967, s. 387–416, zde s. 388.
[42] Mainuš, František.: *Totálně nasazeni*, s. 44–45.
[43] Taylor, Blaine: *Hitlerovi inženýři. Fritz Todt a Albert Speer. Hlavní stavitelé Třetí říše*. Praha 2015, s. 72–73.
[44] Short, Neil: *Západní val*, s. 24.
[45] Tamtéž, s. 12.

Výstavbu komplikoval fakt, že většina příslušníků obou organizací měla jen málo zkušeností s těžkou manuální prací.[46] Šlo totiž o pracovníky získávané nuceným odvodem – takže se již dá hovořit o nucené práci. Povoláváni byli lidé dlouhodobě nezaměstnaní (mnozí byli vnímáni jako „ulejváci“) a vězni odsouzení za méně závažné delikty (kriminálního nebo politického charakteru). Museli pracovat daleko od svých domovů za nízkou mzdu (často navíc vyplácenou špatně nebo se zpožděním), přičemž práce byla mnohdy náročná i nebezpečná. Budíček byl obvykle již ve čtyři hodiny ráno. Po ranní hygieně a snídani byli muži převezeni na pracoviště, kde pracovali deset až dvanáct hodin denně (s hodinovou přestávkou na oběd). Večerka zazněla ve 22 hodin. Volno mívali pracovníci jen málokdy. Obvykle měli pouze jeden volný den jednou za dva týdny, jindy dokonce jednou za tři týdny. Toto pracovní tempo vedlo pochopitelně k únavě, která zapříčiňovala zvyšující se počet úrazů.[47]

Na ubytování dohlížela Německá pracovní fronta (Deutsche Arbeitsfront), která ale vzhledem k vysokým počtům pracovníků nedokázala zajistit kvalitní ubytování pro všechny (v druhé polovině roku 1938, kdy výstavba kulminovala, pracovalo na výstavbě Západního valu téměř 250 000 dělníků). Výstavba dřevěných kasárenských bloků se protahovala, a proto byly pro ubytování dělníků zabírány například školy, sportovní haly, továrny či zemědělské usedlosti. Život v takovémto provizoriu mohl být poněkud komplikovaný – ideální podmínky ovšem nepanovaly ani v již postavených táborech, kde zejména v zimě pobyt znepříjemňovala absence vhodného topení a nedostatek teplé vody. Obtížnost pracovních podmínek vedla dokonce k propukání stávek, které byly ovšem rychle potlačovány policií, která nespokojence dokázala rychle uklidnit hrozbou pobytu v koncentračním táboře.[48]

Ve výstavbě Západního valu Německo pokračovalo i po vypuknutí druhé světové války v září 1939. V té době se ukázalo, že tato opevnění přesně splnila účel, pro který byla postavena – odradila Francii od útoku, což Němcům plně umožnilo soustředit se na porážku Polska. Německé armády se pak mohly bez obav přesunout na západ a v roce 1940 Francii porazit. V tuto chvíli se opevnění Západního valu zdála jako již nepotřebná a začala být opouštěna.[49] Výstavba tak ustala a nuceně nasazení němečtí dělníci (po vypuknutí války povolávaní do armády) byli nyní nahrazeni jinou skupinou nucených pracovníků – válečnými

[46] Tamtéž, s. 24–25.
[47] Tamtéž, s. 35–36.
[48] Tamtéž
[49] Tamtéž

zajatci, kteří byli zaměstnáni bouráním těch opevnění, která nebyla stavebně dokončena. Zbývající opevnění byla zakonzervována (často ale naprosto nevhodně). Výstavba Západního valu se pak znovu rozeběhla až po spojenecké invazi do Francie v roce 1944.[50]

1.1.3 Atlantický val

Po dobytí Francie roku 1940 začalo Německo na jejím pobřeží budovat dělostřelecké baterie, které měly původně blokovat britskou námořní dopravu a zajišťovat podporu plánovanému vylodění ve Velké Británii. Z invaze do Británie ale nakonec sešlo (definitivně odvolána byla v lednu 1941) a německé velení se místo toho začalo připravovat na obranu evropského pobřeží proti případným britským útokům. Během roku 1941 tak byla zahájena výstavba opevnění, která se ale zatím týkala pouze Nizozemí a Normandských ostrovů. Mezitím Německo napadlo Sovětský svaz a do bojů na východní frontě se nyní soustředila většina vojenských sil. V souvislosti s tím se zvýšilo nebezpečí spojenecké invaze na Němci ovládaná území, a proto byl v prosinci 1941 vydán rozkaz, kterým se nařizovalo zřídit pobřežní opevnění od hranic Španělska až do Norska.[51] Toto opevnění, proslavené pod názvem Atlantický val (Atlantikwall) se stalo nejrozsáhlejším souvislým pevnostním systémem na světě.[52] Na své větší bojové nasazení čekal tento val až do června 1944, kdy se spojenci vylodili v Normandii. Tehdy se ovšem ukázala značná nevýkonnost těchto pobřežních opevnění, protože byla ve většině případů dobyta do několika hodin. Obrovské prostředky vynaložené na celý projekt se tak ukázaly jako nesmyslné mrhání zdroji (Atlantický val například spotřeboval 17 000 000 m^3 betonu).[53] K neefektivitě celého systému přispíval ve svém amatérském zanícení i Hitler, který i sám navrhoval konstrukci některých bunkrů.[54]

Na výstavbě Atlantického valu se zprvu podílely různé subjekty. V roce 1942 Hitler předal technické vedení i tohoto projektu organizaci Todt. Její vlastní pracovníci vykonávali spíše méně kvalifikované práce, jako bylo například kopání výkopů či betonáž objektů. Složitější činnosti byly i nadále zadávány místním stavebním firmám. Výstavby Atlantického valu se zúčastnily statisíce pracovníků patřících pod organizaci Todt, jejichž celkový počet se

[50] Tamtéž, s. 38 – 41.
[51] Vondrovský, I. - Gregar, O.: *Evropská opevnění dvacátého století*, s. 96–97.
[52] Dubánek, Martin - Lach, Pavel: *Malá kniha o velkých bunkrech. Největší pevnostní stavby světa 1918–1945.* Praha 2013, s. 134.
[53] McNab, Chris: *Hitlerovy pevnosti. Německá opevnění a obranné systémy 1939–1945*, s. 217.
[54] Speer, Alber: *Špandavské deníky*. Praha 2015, s. 77–78.

odhaduje na více než 400 000 lidí.[55] Mezi nimi byli nuceně nasazení ze všech Německem okupovaných zemí, včetně Čechů. Nejtěžší životní podmínky zde měli francouzští Židé a sovětští občané (civilisté i váleční zajatci), pro které práce na stavbě Atlantického valu znamenala přímé ohrožení života.[56]

1.1.4 Ponorkové základny

Během bitvy o Atlantik dokázaly německé ponorky velice účinně pouštět žilou britskému obchodnímu loďstvu. V rámci protiopatření proto spojenci začali provádět letecké útoky na loděnice, kde se ponorky vyráběly, a na ponorkové základny, které Němci vybudovali po celém jimi obsazeném pobřeží Atlantického oceánu. Kvůli náletům byla zahájena výstavba železobetonových krytů, které měly ponorky (a také hladinová plavidla) uchránit. Některé z těchto gigantických bunkrů měly stropy silné až 7 m. Na jejich výstavbě se stejně jako u Atlantického valu podílely jak civilní stavební firmy, tak organizace Todt.[57]

Výstavby se účastnila velice pestrá škála pracovníků. Vedle běžných německých zaměstnanců se více či méně dobrovolně podíleli i dělníci z různých okupovaných zemí, převážně z Francie (na jejímž pobřeží velká část základen vznikala). Za zcela nucenou je nutno považovat práci španělských republikánů, kteří po skončení občanské války skončili v internaci na území Francie. S těmi ovšem bylo zacházeno relativně slušně. Mnohem horší bylo postavení sovětských válečných zajatců budujících ponorkové základny zejména v Norsku, a především vězňů koncentračních táborů. Práce byla ovšem velmi riziková pro všechny zúčastněné. Stavební činnost probíhala nepřetržitě, přičemž během noci musela být staveniště osvětlována uměle. Osvětlení ale usnadňovalo letecké útoky spojenců, a proto bylo okamžitě vypínáno vždy, když přišlo varování o blížících se nepřátelských letounech. To si ale mezi zaskočenými dělníky často vyžádalo krutou daň v podobě úrazů. Mimořádně vysoká úmrtnost je spojena zejména s výstavbou komplexu Valentin nedaleko Brém, který měl být chráněnou loděnicí pro montáž ponorek. Celý komplex budovalo dohromady asi 12 000 lidí, z nichž asi třetina zde v důsledku spojeneckých náletů zahynula. I přes takto velké oběti nebyl Valentin (největší jednotlivá pevnostní stavba z let 1918–1945) nikdy dokončen a výroba ponorek se v něm nerozběhla.[58]

[55] Kupka, Vladimír: *Atlantický val*. Praha 1997, s. 11–14.
[56] Wagner, J. Ch. a kol.: *Nucená práce*, s. 57.
[57] Dubánek, M. - Lach, P.: *Malá kniha o velkých bunkrech*, s. 248–250.
[58] Dubánek, M. - Lach, P.: *Malá kniha o velkých bunkrech*, s. 253.

1.1.5 Opevněná velitelská stanoviště a úkryty pro štábní vlaky

Specifickým typem německých pevnostních staveb, na jejichž budování se podílelo velké množství nucených pracovníků, byly tzv. Vůdcovy hlavní stany (Führerhauptquartiere). Jednalo se o rozsáhlé komplexy, z nichž Hitler se svými spolupracovníky řídil průběh válečných operací. Součástí areálů byly mohutné železobetonové bunkry, které měly svým obyvatelům zajistit bezpečí i v případě těžkých nepřátelských náletů. Nákladnost těchto staveb ilustruje to, že na ně bylo dohromady užito více než milion kubických metrů betonu a pracovníci organizace Todt a další nuceně nasazení na jejich výstavbě strávili téměř 12 000 000 pracovních dnů. Z hlediska životních podmínek pracujících si smutnou proslulost získalo především velitelské stanoviště Vlkodlak (Wehrwolf) na území okupovaného Sovětského svazu, při jehož výstavbě (která začala v listopadu 1941) zahynulo velké množství zde nasazených válečných zajatců. Podobně proslulý je i Hitlerův hlavní stan Obr (Riese) budovaný od října 1944 ve Slezsku, jehož výstavby se účastnili kromě pracovníků organizace Todt i vězni z koncentračního tábora Gross-Rosen a Poláci zajatí během varšavského povstání.[59]

Kromě zmiňovaných stavebních komplexů pro Hitlera a jeho spolupracovníky, vznikaly podobné stavby i pro různá velitelství německé armády. V jejich blízkosti byly budovány i železniční tunely, které sloužily pro ochranu štábních vlaků před leteckým bombardováním (mohlo se jednat i o železobetonové nadzemní stavby). I při jejich výstavbě byla využívána nucená práce, jako tomu bylo například zařízení s krycím názvem u Zařízení Jih (Anlage Süd) na území okupovaného Polska. To bylo vystavěno během příprav k napadení Sovětského svazu. Též na něm se podílela organizace Todt. Mezi 4 000 nasazenými pracovníky byli i nuceně nasazení Poláci a vězni.[60]

1.1.6 Bunkry pro zbraně V

V závěrečné fázi druhé světové války vkládalo nacistické Německo velkou naději do zbraní, které měly drtivě zasáhnout města ve Velké Británii a později i v osvobozené části kontinentální Evropy – staly se známými jako odvetné zbraně (Vergeltungswaffen). Dvě z nich, letounová střela V1 a raketa V2, se v druhé polovině roku 1944 dočkaly svého operačního nasazení, zatímco třetí speciální dalekonosné dělo V3 nikdy nevystřelilo. Pro

[59] McNab, Ch.: *Hitlerovi pevnosti*, s. 14–67.
[60] Dubánek, M. - Lach, P.: *Malá kniha o velkých bunkrech*, s. 234–238.

všechny tři typy odvetných zbraní byly budovány gigantické betonové kryty, které měly odpalovací stanoviště chránit před spojeneckými nálety. I tato výstavba byla svěřena organizaci Todt. Jak bylo obvyklé, kromě kvalifikovaných dělníků se jí zúčastnili i totálně nasazení muži z okupovaných zemí, váleční zajatci či vězni, přičemž některé z nich stála práce na těchto objektech život. Zaplatili tak za výstavbu staveb, jejichž užitečnost byla pro Německo na pokraji porážky prakticky nulová. Spojenci totiž dokázali objekty svými nálety efektivně vyřazovat (bombardování je sice často nezničilo, ovšem jejich užívání bránilo zničení dopravní infrastruktury).[61] Z toho důvodu začali Němci pro odpalování střel V1 a V2 preferovat spíše mobilní stanoviště, což se ukázalo jako mnohem efektivnější.[62]

1.1.7 Další stavby poskytující ochranu před bombardováním

Intenzivní spojenecké bombardování vedlo Němce k mnoha protiopatřením, která měla zabránit dalším hmotným i lidským ztrátám. Mezi ně patřilo i budování protileteckých krytů – jak v podnicích, tak pro civilní obyvatelstvo. I při jejich výstavbě bylo někdy užíváno nucené práce např. vězňů koncentračních táborů.[63]

Důležitým opatřením, díky kterému mělo být umožněno pokračování zbrojní výroby i v podmínkách intenzivních leteckých náletů, byla výstavba podzemních továren. Výroba se měla přemisťovat jak do stávajících podzemních děl (např. sklepní prostory, podzemní lomy…) tak do nově ražených štol.[64] Budovány byly i nadzemní továrny, jejichž masivní železobetonová konstrukce měla odolávat zásahům leteckých pum. Velkou roli při výstavbě těchto továren hrála opět organizace Todt, která při ní velmi masivně využívala nucené práce, zejména vězňů koncentračních táborů, včetně žen. Nasazení vězňů koncentračních táborů nařídil Hitler v počtu 200 000 v dubnu 1944. Pod vedením organizace Todt se na pracích podílely i civilní stavební firmy, které si vězně pronajímaly jako levnou pracovní sílu. Životní podmínky vězňů při těchto stavebních projektech byly mnohdy extrémně špatné. Těžká práce, bití, nedostatek potravy a absence lékařské péče si mezi nimi vyžádaly tisíce obětí. Vězni neschopní práce byli jako přebyteční vražděni. Na těchto krutostech se podílela i organizace Todt, jejíž příslušníci při výstavbě plnili funkci dozorců.[65] Kromě vězňů se na budování

[61] Dubánek, M. - Lach, P.: *Malá kniha o velkých bunkrech*, s. 264–280.
[62] McNab, Ch.: *Hitlerovi pevnosti*, s. 370 – 375.
[63] Rous, Ivan - Adam, Alfons: *Industriál války.* Liberec 2012, s. 36–37.
[64] Tamtéž, s. 37.
[65] Raim, Ernst*: Organizace Todt (OT) a přemisťování leteckého průmyslu do podzemí.* Vnější pracovní komanda KT Dachau. In: Benešová, Miroslava a kol. (edd.): Terezínské listy 24: Sborník památníku Terezín. Praha 1996, s. 44–50.

podzemních továren podílely i další skupiny nucených pracovníků - totálně nasazených civilistů či válečných zajatců.[66]

1.2 Nucená práce při výstavbě německých polních opevnění

Druhá světová válka ukázala, že význam nákladných linií železobetonového stálého opevnění (například Západního valu) je mnohem menší, než se obecně předpokládalo. Ukázalo se totiž, že dobře koordinované útoky podporované dělostřelectvem a letectvem dokázaly jakoukoliv sebelépe vybudovanou obrannou linií nakonec proniknout. Mnohem více se naproti tomu osvědčilo stavebně nenáročné a levné polní opevnění, které bylo možné zbudovat během poměrně krátké doby. Zkušenosti dokonce ukázaly, že význam stálého opevnění je spíše v tom, že může vhodně doplňovat opevnění polní – a nikoliv naopak, jak by se mohlo zdát. Během války se Němci stali mistry v dovedném využívání polního opevnění – a i díky tomu nacistické Německo vydrželo odolávat tlaku spojeneckých vojsk až do jara roku 1945.[67]

Jako polní opevnění se označují dočasná nebo polopermanentní, nepříliš technicky náročná obranná postavení. Jedná se o stavby, které jsou stavěny z místních zdrojů, ve většině případů pouze vykopány do země. Můžeme mezi ně zařadit různé typy zákopů či krytů, jednoduchých dřevozemních pevnůstek nebo překážek, jakými jsou například protitankové příkopy a silniční zátarasy. Kvůli svému dočasnému charakteru tato zařízení obvykle brzy po skončení bojů zanikla a do dnešní doby se dochovala pouze jejich torza. To je jedním z důvodů, proč je dnes soubor literatury věnující se těmto stavbám značně omezený.[68]

Primárním stavitelem německých polních opevnění nebyli nuceně nasazení, ale vojáci, kteří je pro svou ochranu stavěli snad na všech bojištích druhé světové války, a to již od jejího počátku, protože v menší míře byla opevnění potřeba i ve chvílích, kdy německá vojska postupovala.[69] Linie polního opevnění byly stavěny i během příprav k útočným operacím, aby pomáhaly s odrážením případných protiútoků. Takováto opevnění byla stavěna armádou již během příprav k první ofenzívě války (v létě roku 1939 na hranicích s Polskem, které se Němci chystali napadnout)[70] i během příprav k ofenzívě poslední, před tím, než Němci začali definitivně ustupovat (v roce 1943 před útokem na Kursk).[71]

---

[66] Rous, I. - Adam, A.: *Industriál války*, s. 38.
[67] McNab, Ch.: *Hitlerovi pevnosti*, s. 272 – 317.
[68] Tamtéž
[69] Tamtéž, s. 272.
[70] Vondrovský, I. - Gregar, O.: *Evropská opevnění dvacátého století*, s. 76.

Němečtí vojáci do výstavby polních opevnění příležitostně zapojovali i místní civilní obyvatelstvo. Takovéto nasazování místních popisuje ve svých vzpomínkách například dělostřelec německé armády Anton Meiser: *„Nadporučík* […] *poslal pár mužů do vedlejší vsi pro pracovní síly. Za chvíli se po nějakých kopáčích odjel poohlédnout i strážmistr Dendler. Jeden ze spojařů se večer vrátil s několika Rusy. Dva silné muže jsem pověřil kopáním pozorovatelny na kraji lesa. Asi o pětadvacet metrů více dozadu jsem poslal čtyři ženy a jednoho patnáctiletého kluka hloubit kryt. Slíbil jsem všem, že dostanou chleba, jídlo a cigarety, pokud budou pracovat rychle a pokud možno tiše. To samozřejmě v tak zmrzlé půdě nebylo snadné.“*[72]

Nucená práce civilního obyvatelstva se organizovaně a ve velké míře využívala až při výstavbě obranných linií polního opevnění, které začali Němci budovat v týlu bojujících armád poté, co se vojenská situace zvrátila v neprospěch Německa, a spojenci začali postupovat.

1.2.1 Nucená práce při výstavbě německých opevnění v týlu východní fronty do léta 1944

Němečtí velitelé na východní frontě výstavbu opevnění v týlu bojujících armád začali požadovat již v zimě 1942/1943. Domnívali se, že by bylo nejlepší vybudovat obrannou linii na řece Dněpru, která tvořila významnou přírodní překážku. Tehdy k ní Hitler ovšem nedal svůj souhlas, což zdůvodňoval tím, že pracovní síly a materiál potřebuje pro výstavbu Atlantického valu. Argumentoval i psychologickými důvody. Domníval se totiž, že existence týlových postavení bude bojující vojáky svádět k ústupu.[73] Tuto svou myšlenku se snažil podpořit i metaforou z antického světa – odkazoval se na Řeky, kteří v Tróji spálili své lodě, aby neměli možnost ustoupit z boje.[74] I přes toto stanovisko začaly v první polovině roku 1943 na okupovaném území Sovětského svazu vznikat týlové obranné linie. Výstavbu první z nich nařídil Hitler 13. března 1943 po ústupu německých vojsk z Kavkazu. Vznikla na Tamaňském poloostrově ovládajícím průliv mezi Černým a Azovským mořem. Tato

V létě 1939 němečtí ženisté stavěli i opevnění na severu Slovenska. Viz Hlavienka, Lubomír: *Slovenská armáda 1939–1945*. Opava 2017, s. 39.

[71] Vondrovský, I. - Gregar, O.: *Evropská opevnění dvacátého století*, s. 177.

[72] Meiser, Anton: *Peklo u Čerkasy: válečný deník 1943–1944*. Praha 2007, s. 121. Autor datuje zmíněnou příhodu k 19. prosinci 1943.

[73] Manstein, Erich von - Kurowski, Franz: *V zákopech druhé světové války*. Praha 2015, s. 243.

[74] Fest, Joachim - Speer, Albert: *Die unbeantwortbaren Fragen. Notizen über Gespräche mit Albert Speer zwischen Ende 1966 und 1981*. Reinbek bei Hamburg 2005, s. 82.

opevnění, nazvaná Gótské předmostí (Gotenkopf-Stellung) byla vybudována poměrně důkladně, ale přesto je Rudá armáda dokázala v září a v říjnu 1943 překonat. Na jaře 1943 byla zahájena s pomocí organizace Todt i výstavba další obranné pozice nazvané Želví linie (Schildkröte-Stellung), dlouhé asi 100 km, která chránila doly v Doněcké oblasti. Podobný význam měla i linie Ursula, která chránila naleziště železné a manganové rudy kolem měst Krivoj Rog a Nikopol, o která pak musela Rudá armáda na přelomu října a listopadu 1943 svádět těžké boje.[75]

Již zmiňované Hitlerovo odmítnutí budovat opevněnou linii na řece Dněpru v zimě 1942/43 neznamenalo, že by zde opevnění vůbec vznikat nezačala. Armáda je totiž začala stavět na vlastní pěst, aby jimi zajistila důležitá předmostí. Souvislé opevňování toku řeky Dněpr nastalo až po ztroskotání německé ofenzívy v kurském oblouku (operace Citadela – Zitadelle), přičemž pracovní síly se rekrutovaly z místního obyvatelstva[76] – jednalo se o nucené pracovníky.[77] Pod vedením organizace Todt zde bylo nasazeno dohromady 50 000 lidí.[78] Ani toto množství ale nestačilo, a nedostatek pracovních sil se stal jedním z důvodů, proč se linii (pojmenovanou jako Panther-Wotan-Stellung) nepodařilo dokončit. Dalším z důvodů byl i nedostatek času. Výstavba začala v srpnu 1943 (Hitlerův rozkaz k jejímu zahájení byl podepsán 12. srpna), ale již v polovině září se za linii na některých úsecích začala stahovat německá vojska a brzy poté se Sovětům podařilo řeku na několika místech překročit.[79]

I když zmiňovanou výstavbu na řece Dněpru nařídil sám Hitler, jeho vztah k výstavbě týlových postavení byl i nadále odmítavý.[80] To se silně projevilo i ve chvíli, kdy polní maršál Manstein nechal budovat pozice na řece Bug, a to i přes zákaz organizace Todt. V prosinci 1943 se o tom dozvěděl Hitler, který okamžitě nařídil výstavbu ukončit. To, že tato opevnění nebyla dokončena, následně Rudé armádě velice usnadnilo postup.[81]

I přes takovéto postoje si rychle ustupující německá armáda dostatečně uvědomovala význam, jaký mají v této situaci týlová opevnění. Proto od počátku roku 1944 na východní frontě budovala hloubkovou obranu, ke které přizpůsobovala terén až do hloubky 300 km. Přestože Hitler tyto snahy dlouho odmítal, souhlasil nakonec s předkládanými argumenty a v březnu vydal rozkaz o zřízení pevných míst (Feste Plätze). V druhé polovině roku 1944 se

[75] Vondrovský, I. - Gregar, O.: *Evropská opevnění dvacátého století*, s. 86.
[76] Manstein, Erich von: *Ztracená vítězství*. Praha 2017, s. 501.
[77] Chant, Christopher: *The Encyclopedia of Codenames of World War II*. New York 2013, s. 177.
[78] Short, Neil: *Germany´s East Wall*, s. 17.
[79] Vondrovský, I. - Gregar, O.: *Evropská opevnění dvacátého století*, s. 86.
[80] Tamtéž, s. 85 – 86.
[81] Speer, Albert.: *Řídil jsem Třetí říši*, s. 295.

již nejzazší hloubka obrany dotýkala předválečných německých hranic a opevnění tak začala být stavěna i na území Německa[82] (viz dále).

Německé obranné linie na území Sovětského svazu stavěli zejména k tomu přinucení sovětští občané. Ti byli odvlékáni z obcí obviněných z podpory partyzánů, nebo v rámci tzv. taktiky „spálené země" z oblastí, z nichž německá vojska ustupovala pod tlakem Rudé armády. V obou případech byly jejich domovy vypalovány.[83] Než se tito lidé dostali na přikázaná staveniště, museli pochodovat pod dozorem vojenských či bezpečnostních jednotek desítky i stovky kilometrů, což při absenci jakéhokoliv materiálního zabezpečení část z nich nepřežila (zejména pokud k nucené evakuaci došlo v zimě).[84] Zásobování nebylo mnohdy dostatečné ani na samotných staveništích.[85] O pohledu nacistů na místní obyvatelstvo nasazované na opevňovací práce na území okupovaného Sovětského svazu výmluvně svědčí výrok Heinricha Himmlera, který v říjnu 1943 řekl:

„*Jestli jiné národy žijí v blahobytu nebo jestli chcípají hlady, to mě zajímá jen potud, že je potřebujeme jako otroky pro naši kulturu, jinak mě to nezajímá. Jestli na stavbě protitankového příkopu zemře vysílením 10 000 ruských žen nebo ne, mě zajímá jen potud, zda bude protitankový příkop pro Německo hotov* […]. *Když za mnou někdo přijde a řekne: „Nemohu s dětmi a ženami stavět protitankový příkop. To je nelidské, zemřou při tom" – pak musím říct: „Jsi vrahem své vlastní krve, protože když zákop nebude postaven, budou umírat němečtí vojáci, a to jsou synové německých matek. To je naše krev.*"[86]

1.2.2 Německá týlová opevnění v severní Africe a v Itálii

S tím jak německá armáda během války zakoušela další a další porážky, přistupovala k výstavbě týlových opevnění pochopitelně i na dalších bojištích. Obranné linie tak byly budovány již v týlu německo-italských vojsk bojujících v severní Africe, přičemž při jejich výstavbě někdy pomáhali arabští dobrovolníci.[87] Nucená práce začala být při výstavbě polních opevnění v Africe využívána až v samém závěru německého angažmá na tomto

[82] Vondrovský, I. - Gregar, O.: *Evropská opevnění dvacátého století*, s. 86.
[83] Kilian, Jürgen: *Wehrmacht, Partisanenkrieg und Rückzugsverbrechen an der nördlichen Ostfront im Herbst und Winter 1943*. Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 61, 2013, s. 173–199, zde s. 184.
[84] Sládek, Oldřich: *Spálená země*. Praha 1980, s. 24.
[85] Kilian, Jürgen: *Wehrmacht, Partisanenkrieg und Rückzugsverbrechen*, s. 182.
[86] Spoerer, Mark.: *Nucené práce pod hákovým křížem*, s. 28–29.
[87] Rolf, David: *Krvavá cesta do Tunisu. Zničení sil osy v severní Africe listopad 1942 – květen 1943*. Brno 2003, s. 310.

kontinentě – na konci roku 1942, kdy se jednalo o místní Židy.[88] Do období těsně před německou porážku v Africe (která definitivně nastala v květnu 1943) se pak váže i pokus k nasazení 50 000 Arabů.[89]

O dva měsíce později se spojenci vylodili na Sicílii. I zde vojska Osy opírala svou obranu o několik linií polního opevnění. Boj o tato postavení spojenecká vojska zdržel natolik, že se německo-italským jednotkám podařila úspěšná evakuace na italskou pevninu. Tam je spojenci následovali v září, kdy se úspěšně vylodili u Salerna. Jejich původní předpoklad, že Itálií (která před spojenci kapitulovala) rychle proniknou až k rakouským hranicím, se ale ukázal jako mylný. Zemi totiž obsadili Němci, kteří se rozhodli ji bránit, a to i s pomocí obranných linií, jichž zde nakonec zbudovali přes čtyřicet. S jejich výstavbou začali již v září 1943 a pokračovali v ní až do konce války. Důvodem, proč zde tak velkou roli hrály opevněné linie, jsou geografické podmínky. Celý poloostrov je totiž mimořádně vhodný pro obranu díky horskému terénu a mnoha řekám tvořícím obtížně překonatelné přírodní překážky. Díky tomu německé opevněné linie pokryly celou Itálii od nejjižnějšího cípu až k Alpám.[90]

Při výstavbě opevnění v Itálii byla ve velké míře využívána nucená práce, zejména místního obyvatelstva. Jen při výstavbě nejsilnějšího opevněného postavení tzv. Gótské linie (Goten Stellung), budované na jižních svazích Apenin od listopadu 1943 do srpna 1944, bylo nasazeno přes 50 000 italských zákopníků.[91] Italští občané byli pro práci při výstavbě opevnění získáváni již od září 1943, a to způsobem, kterému sami Němci říkali „*hon na otroky*“. Často se jednalo o celé vesnice, z nichž byli k budování opevnění nahnáni všichni práceschopní muži. Kromě polních opevnění, stavěných pod taktovkou armády, byli Italové též nuceni vstupovat do organizace Todt.[92] Ta se na výstavbě opevnění v Itálii také podílela – jejím úkolem bylo zejména budování železobetonových objektů zesilujících na strategicky důležitých místech polní opevnění (nikoliv samotných polních opevnění).[93] Do organizace Todt paradoxně mnoho Italů vstupovalo dobrovolně (dokonce i partyzáni, kteří se předtím účastnili boje proti Němcům). Jako její pracovníci totiž byli uchráněni před transportem na

[88] Lieb, Peter: *Erwin Rommel. Widerstandskämpfer oder Nationalsozialist?* Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 61, 2013, s. 303–343, zde s. 319.
[89] Tamtéž s. 319.
[90] McNab, Ch.: *Hitlerovi pevnosti*, s. 220–234.
[91] Vondrovský, I. - Gregar, O.: *Evropská opevnění dvacátého století*, s. 86.
[92] Spoerer, M.: *Nucené práce pod hákovým křížem*, s. 79.
[93] Vondrovský, I. - Gregar, O.: *Evropská opevnění dvacátého století*, s. 105–106.

nucené práce do Německa, a navíc byli zaopatřeni s relativně dobrou mzdou, což jim umožňovalo přežít.[94]

Další skupinou nucených pracovníků, kteří budovali opevnění v Itálii, byly vojenské jednotky německých „spojenců", které ale Němci nenechali bojovat, protože jim (oprávněně) nevěřili. Tak se výstavby v Itálii zúčastnila již od roku 1943 slovenská 2. technická divize,[95] která se podílela zejména na budování postavení Cassino či Caesar (Cäsar) a následně i již zmiňované Gótské linie, odkud pak byli v srpnu 1944 spolu se zde pracujícími civilisty přesunuti k řece Pád, kde vznikala tzv. Linie Po. Zde bylo do nucené práce od října 1944 zapojeno i protektorátní Vládní vojsko.[96] Jeho angažmá se nyní pokusím alespoň mírně přiblížit, neboť jde o první případ hromadné účasti Čechů na výstavbě německých polních opevnění.

Vládní vojsko (čítající 6 500 mužů) bylo nejvýznamnější ozbrojenou složkou, kterou nacistický režim v protektorátě toleroval. Ovšem jen do května 1944, kdy došlo k přesunutí jeho podstatné části (5 000 mužů) mimo protektorát, protože panovaly obavy z možných spojení s českým odbojem. Vládní vojsko bylo posláno do severní Itálie, kde zajišťovalo střežení železnic a dalších objektů před italskými partyzány.[97] V různých střetech, k nimž docházelo, se ovšem Češi (z německého hlediska) příliš neosvědčili, protože využívali každé příležitosti k tomu, aby mohli zběhnout k těm partyzánům, proti nimž měli bojovat. Na začátku října 1944 proto bylo Vládní vojsko odzbrojeno a převeleno právě k výstavbě opevnění na řece Pádu, kterou ovšem nejrůznějšími způsoby sabotovalo, a to přesto, že řízení výstavby bylo svěřeno do německých rukou. Na linii Po pak Vládní vojsko pracovalo až do března 1945, kdy dostalo nový úkol, a to údržbu bombardované železniční trati Verona – Brenner. Na tomto působišti je pak zastihl konec války.[98]

Pro ilustraci toho, jak se příslušníci Vládního vojska stavěli k práci při stavbě německých opevnění, uvedu úryvek z knihy *Čs. odboj v Italii 1944–1945,* kterou brzy po válce sepsali účastníci této výstavby: *„Práce na Pádu byly řadou sabotážních činů, prováděných zcela systematicky.* […] *pozůstávaly zejména: z nevhodné volby stanoviště* […] *z nedostatku technického provedení* […] *ze systematického zkracování pracovní doby a tím prodlužování stavební lhůty* […] *snižování počtu pracovníků, takže pracovní výkon dosáhl*

[94] Spoerer, M.: *Nucené práce pod hákovým křížem*, s. 79.
[95] Jednalo se o bývalou zajišťovací divizi, která byla do Itálie přesunuta již jen jako technický a stavební sbor. Viz Hlavienka, L.: *Slovenská armáda*, s. 226.
[96] Vondrovský, I. - Gregar, O.: *Evropská opevnění dvacátého století*, s. 104–106.
[97] Brandes, Detlef: *Češi pod německým protektorátem*, s. 457–458.
[98] Kalousek, Miroslav: *Vládní vojsko 1939–1945. Vlastenci či zrádci?* Praha 2002, s. 70–80.

maximální výše 50 % […] z *používání stavebního materiálu pro otop* […] *Kde byli příslušníci vládního vojska určeni k dozoru nad italskými dělníky, velmi často o nich vykazovali, že pracovali, ačkoliv na pracovištích nebyli vůbec přítomni.*"[99]

1.2.3 Vyvrcholení německých opevňovacích snah od léta 1944

Jak již bylo zmíněno, Hitler dlouho odmítal výstavbu týlových opevnění. Tento svůj postoj si zachovával i na počátku roku 1944, kdy se jej generál Heinz Guderian neúspěšně snažil přesvědčit, aby svůj názor změnil, a aby byla výstavbě záchytných linií, dosud značně opomíjených, dána větší priorita. I přes Hitlerovo zamítavé stanovisko vypracoval Guderian rozsáhlý plán výstavby opevnění v týlu východní fronty, který spočíval jak v reaktivaci předválečných stálých fortifikací, tak v mohutné výstavbě nových linií polního opevnění. Výstavba se začala realizovat od července 1944 (kdy se Guderian stal náčelníkem generálního štábu pozemních vojsk), a to za využití pracovních sil z řad civilního obyvatelstva, včetně žen. Hitlerův souhlas získán byl, nicméně až dodatečně, protože se Guderian obával odmítnutí.[100]

Řízení civilistů, nasazovaných (na základě povolání – obvykle tedy nedobrovolně) k výstavbě opevnění, podléhalo vedoucímu stranické kanceláře Martinu Bormannovi, který o získání této mocenské pozice svedl tvrdý zákulisní boj s vedoucím německé pracovní fronty Robertem Leyem. Bormannovi podléhali župní vedoucí (kteří byli současně říšskými komisaři obrany), kteří řídili výstavbu opevnění na území svých žup. Nejaktivnějším z nich se stal župní vedoucí Východního Pruska Erik Koch, v jehož enklávě opevňování začalo jako první. Nasazování civilistů se následně stalo pravidlem i u všech dalších opevněných linií, které od té chvíle v oblastech, které měl ještě pod kontrolou nacistický režim, rostly jako houby po dešti.[101] Po oblastech na východě se opevnění začalo v srpnu stavět i na západě kvůli akutní hrozbě, kterou přineslo zhroucení západní fronty. Tentokrát se Hitler již nezdráhal a nasazení statisíců německých civilistů k vyztužení obranných linií přímo nařídil.[102]

---

[99] Veselý, Jiří Maria, - Staudek, František: *Čs. odboj v Italii 1944–1945*. Olomouc 1948, s. 151. Mezi autory této knihy byl ještě Otakar Bucek, který v ní ovšem není uveden. Viz Marek, Jindřich: *Háchovi Melody Boys. Kronika českého vládního vojska v Itálii 1944–1945.* Cheb 2003, s. 223.
[100] Guderian, Heinz: *Guderian. Vzpomínky generála.* Brno 2009, s. 366–368.
[101] Výstavba opevnění probíhala doslova až do posledních dní války. Například v protektorátě se ještě v polovině dubna 1945 místní civilisté podíleli na výstavbě čtyř obranných linií. Viz Dálnopis z velitelství skupiny armád střed pro Německé státní ministerstvo, 12. 4. 1945. Citováno podle *Český odboj na sklonku války ve světle nacistických dokumentů*. II. díl. Ed. kolektiv autorů. Praha 1980, s. 200–201.
[102] Kershaw, I.: *Konec*, s. 124–127.

Důležitým pramenem ukazujícím, jak konkrétně nasazování civilního obyvatelstva probíhalo, jsou zprávy určené pro říšského stranického pokladníka Franze Xavera Schwarze. Již zpráva z 29. srpna 1944 (která popisuje, jak probíhala výstavba na východě) ukazuje, že hromadné nasazování civilistů k výstavbě opevnění se rozhodně neobešlo bez mnoha komplikací. Zákopníci (ať už Němci či Poláci) byly povoláváni čistě na základě rozhodnutí stranických představitelů, a to v takovém počtu, že jejich odchod z původních zaměstnání do značné míry ochromil dopravu i hospodářský život oblastí, v nichž výstavba probíhala. Jejich nasazování následně probíhalo značně chaoticky, což bylo dáno velkým spěchem, s nímž byla akce zahájena. Zákopníci tak například ani neprocházeli lékařskými prohlídkami. Také na staveništích pro ně nebylo přichystáno prakticky nic – dostávali málo jídla, a nebyli ani řádně ubytováni. Špatné životní podmínky pochopitelně prudce sráželi jejich pracovní morálku. Ještě horší životní podmínky než Němci měli při výstavbě Poláci, jejichž ochota pracovat byla i kvůli tomu velice malá, a uložené povinnosti se mnohdy snažili ze všech sil vyhnout.[103]

Zpráva pro téhož příjemce z 28. října 1944 pak ukazuje, že problémy přetrvávaly i později – v době, kdy úsilí při výstavbě opevnění dosahovalo vrcholu. Životní podmínky zákopníků na staveništích byly i v této době často špatné, stížnosti se objevovaly na nedostatek jídla (mnozí zákopníci pracující poblíž svých domovů se dokonce museli stravovat sami), špatné ubytování, nedostatek vody, absenci hygieny, nedostatečnou lékařskou péči, dlouhé cesty na staveniště či na nevhodné chování vedoucích. Pracovní morálka zákopníků tak byla často v některých případech dost špatná, což se ovšem netýkalo chlapců z Hitlerovy mládeže (Hitlerjugend), kteří prý byli z nasazení mnohdy přímo nadšení.[104] Špatná morálka (k níž zejména na západě přispívaly i časté útoky spojeneckého letectva na staveniště) se

---

Na západě došlo též k reaktivaci Západního valu – jehož objekty ale byly v této době již zastaralé a nakonec pro postup spojeneckých vojsk neznamenaly větší překážku. Viz Short, Neil: *Západní val*, s. 40.

[103] Zpráva pro říšského stranického pokladníka Franze Xavera Schwarze o výstavbě opevnění a evakuaci civilního obyvatelstva, 29. 8. 1944. Citováno podle *Meldungen aus dem Reich*. Ed. H. Boberach, s. 6708–6711.
K neochotě Poláků stavět opevnění pro nenáviděné Němce je možné uvést jako příklad Varšavu, k jejímuž opevňování povolali Němci 27. července 1944 sto tisíc jejích obyvatel. Ti ovšem toto nařízení hromadně ignorovali. Represivní aparát proti nim ovšem nijak nezakročil, protože nacisté došli k závěru, že zásah proti tolika lidem by zřejmě vyvolal nepokoje (tato obava byla nepochybně oprávněná, protože 1. srpna vypuklo ve Varšavě povstání). Viz Davies, Norman: *Boj o Varšavu. Povstání Poláků proti nacistům 1944*. Praha 2005, s. 116.

[104] Kromě chlapců z Hitlerovy mládeže byla k výstavbě opevnění nasazována i děvčata v rámci Svazu německých dívek (Bund Deutscher Mädel), která se starala zejména o pomocné práce, jakými byla například starost o přípravu stravy či praní prádla pro zákopníky. Mládež obou pohlaví byla z výstavby opevnění skutečně mnohdy nadšená, neboť na ni měla nacistická propaganda mnohem větší vliv než na dospělé. Viz Schwarzwälder, H.: *Bremen und Nordwestdeutschland am Kriegsende 1945,* s. 39–44.
Na druhou stranu ale mnozí bývalí příslušníci Hitlerovy mládeže po válce vzpomínali, že u části z nich počáteční iluze rychle vyprchaly – práce, která po nich byla vyžadována, byla totiž těžká a nebezpečná, a proto se i u těchto zákopníků postupně objevovalo množství útěků. Viz Knopp, Guido: *Hitlerova mládež. Ztracená generace*. Praha 2003, s. 326.

projevovala i tím, že se mnoho lidí snažilo nasazení různými způsoby vyhnout. Úřady si s těmito případy nevěděly radu – mnoho „provinilců“ tak nebylo potrestáno vůbec, zatímco jiní platili pokutu, či šli rovnou do vězení (byly dokonce udělovány i tresty smrti – ale ty spíše pro zodpovědné funkcionáře, kteří k nasazení vybírali práceneschopné zákopníky). I přes údaje o špatné pracovní morálce mnoha zákopníků zpráva uvádí, že německá veřejnost celkově přijala výstavbu opevnění s uspokojením, zejména proto, že k výstavbě zákopů byli spravedlivě povoláváni i lidé z vyšších společenských vrstev. Obecně však bylo kritizováno nasazování žen (zejména starších, nebo matek malých dětí), a příliš mladých chlapců v rámci Hitlerovy mládeže (nad tím se rozčilovali zejména jejich rodiče). O vojenské hodnotě stavěných fortifikací však německé obyvatelstvo přesvědčeno nebylo, protože srovnávalo jednoduchá polní opevnění s mohutným Atlantickým valem, který spojence také nebyl schopen zadržet.[105]

Na závěr je vhodné se alespoň stručně podívat na to, jaká byla vojenská hodnota obranných linií, které byly s tak velkým úsilí budovány (výstavby se v posledních měsících války zúčastnilo asi jeden a půl milionu civilistů).[106] Literatura se celkem jednoznačně shoduje na tom, že byla přinejlepším diskutabilní. Například Hans von Ahlfen (německý důstojník, který se v závěru války zúčastnil obrany některých z budovaných linií), vysvětluje, že mnoho obranných postavení nemělo vojenskou hodnotu vůbec žádnou, protože je německé vedení sice bylo schopné vybudovat, nicméně už ne obsadit vojáky.[107] Názor o nízké bojové hodnotě zastává i britský historik Ian Kershaw, který se zamýšlí nad tím, jaký byl význam budovaných opevnění. Co mohlo být jejich smyslem, když z vojenského hlediska byla jejich výstavba prakticky zbytečná? Na tuto otázku odpovídá tím, že celá akce měla určitý význam spíše jen z hlediska propagandy (která zdůrazňovala jak vojenskou hodnotu opevnění, tak semknutí německého národa při jeho budování), o jejíž pravdivosti ale pravděpodobně stejně nebyla většina Němců přesvědčena. Kromě toho Kershaw nachází ve výstavbě opevnění ještě jeden velice zásadní cíl – a totiž snahu o upevnění kontroly nacistického režimu nad vlastním obyvatelstvem, kterému měla být i prostřednictvím kopání zákopů vštípena mentalita neústupného boje až do „konečného vítězství“.[108] Toto Kershawovo vysvětlení nicméně neobjasňuje, proč byli k výstavbě opevnění ve velkém nasazováni i cizinci, váleční zajatci, či

[105] Zpráva pro F. X. Schwarze o nasazování civilního obyvatelstva k výstavbě opevnění, 28. 10. 1944. Citováno podle *Meldungen aus dem Reich*. Ed. H. Boberach, s. 6720–6726.
[106] Müller, Rolf-Dieter: *Hitlers Wehrmacht 1939–1945*. Berlin 2016, s. 119.
[107] Ahlfen, Hans von: *Bitva o Slezsko* 1944–45. Praha 2013, s. 25–26.
[108] Kershaw, I.: *Konec*, s. 144–146.

vězni koncentračních táborů. Nasazování těchto pracovníků (zejména posledních dvou zmiňovaných skupin) se navíc často dělo za naprosto nelidských podmínek, aniž by jejich práce měla byť i jen minimální smysl z vojenského hlediska. Jako příklad může posloužit hloubení protitankového příkopu mezi Litoměřicemi a Terezínem, kterého se v březnu 1945 zúčastnilo několik tisíc terezínských vězňů a též množství válečných zajatců. Většina těchto zákopníků ale nedostala k práci ani nářadí, a proto museli zeminu odstraňovat holýma rukama. Přesto je stráže ze všech sil nutili k usilovné práci, přičemž desítky vězňů ubili či zastřelili.[109]

[109] Novák, Václav a kol.: *Malá pevnost Terezín*. Praha 1976, s. 208–209.

2 Jihovýchodní val a česká účast při jeho výstavbě

2.1 Historie Jihovýchodního valu

Rychlý postup Rudé armády vedl německé velení již od března 1944 k úvahám o reaktivaci opevnění, která Německo před válkou vystavělo na svých hranicích s Polskem (tzv. Východní val – Ostwall). Vojenská hodnota těchto opevnění byla ovšem značně snížena tím, že je Rudá armáda mohla snadno obejít z jihu, protože na východní hranici Rakouska před válkou žádná opevnění nevznikla. Německé velení reagovalo na tuto hrozbu tak, že se zde rozhodlo vybudovat opevnění nová, která by na Východní val (Südostwall) volně navazovala přes slovenské území. Výstavba této obranné čáry, pojmenované jako Jihovýchodní val začala po dokončení rozsáhlých plánovacích a vyměřovacích prací v polovině září 1944. Výsledná trasa měla vést od Dunaje u Bratislavy podél hranice k jihu kolem Nesiderského jezera (přičemž místy zasahovala i na maďarské území) a nakonec se na území dnešního Slovinska stočit na západ, aby se mohla napojit na opevnění stavěné současně v Alpách (tzv. Modrá linie – Blaue linie).[110] Posledně jmenovaný úsek ovšem probíhal v oblastech se silnou aktivitou jugoslávských partyzánů, což výstavbu linie v plánovaném rozsahu prakticky úplně znemožňovalo.[111]

Plánování opevnění Jihovýchodního valu měli v rukou armádní ženisté, samotné řízení prací ovšem nepodléhalo vojsku, ale župním vedoucím (kteří byli současně říšskými komisaři pro obranu). Práce pak koordinovalo Velitelství pevnostní oblasti jihovýchod (Kommando Festungsbereich Südost), které vzniklo v říjnu 1944. Toto velitelství mělo k dispozici velice různorodé pracovní síly, které se kromě místního obyvatelstva skládaly například z válečných zajatců či z maďarských Židů.[112] Jen v severním úseku (kde byli od prosince 1944 nasazeni i Češi, jejichž nasazení se tato práce věnuje primárně) pracovalo celkem 26 národností.[113] Celkem se výstavby opevnění na území dnešního Rakouska zúčastnilo více než 100 000 lidí (prameny uvádí počet 105 874 k 20. lednu 1945 a 102 158 k 5. březnu téhož roku).

I přes určité rozdíly je možné konstatovat, že jejich pracovní podmínky byly všeobecně velice špatné. Zákopníci byli vystaveni nepřízni počasí, které bylo už na podzim a

[110] Vondrovský, I. - Gregar, O.: *Evropská opevnění dvacátého století*, s. 110.
[111] Banny, L.: *Der „Ostwall" im Abschnitt Niederdonau 1944/45*, s. 33.
[112] Vondrovský, I. - Gregar, O.: *Evropská opevnění dvacátého století*, s. 111.
[113] Národní archiv (dále jen NA), fond Německé státní ministerstvo (dále jen NSM), kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 63–68. Zpráva německého vedoucího českých zákopníků Williho Dresslera o jejich nasazení v Dolnodunajské župě, 21. 12. 1944.

zvláště pak v zimě 1944/45 značně nepříznivé. K tomu přistupovala nedostatečná lékařská péče, nedostatek léků a katastrofální stravování (nasazení civilisté se z větší části museli zásobovat sami).[114] Ještě mnohem hůře než ostatní zákopníci na tom byli nicméně židovští zákopníci, jejichž nasazení tvoří nejtragičtější část historie výstavby Jihovýchodního valu, a proto bych se o něm rád zmínil podrobněji.

Jednalo se o více než 50 000 Židů z Maďarska (přesný počet není znám), kteří byli k výstavbě opevnění nahnáni v posledních dvou měsících roku 1944. Drastické podmínky pro ně byly nastaveny již během cesty na staveniště, kterou několik set z nich nepřežilo. Situace panující během samotné výstavby však nebyla lepší. Židé byli pod dozorem jednotek SS nuceni vykonávat velice těžkou práci, přičemž ale dostávali naprosto nedostatečnou stravu a byla jim odpírána i možnost se jakkoliv ohřát, což v podmínkách mrazivé zimy vedlo k tomu, že tisíce z nich umrzli. Mnozí byli dozorci zavražděni, často proto, že ráno nebyli kvůli vyčerpání a promrznutí schopni vstát. V březnu 1945 nasazení maďarských Židů při výstavbě opevnění na území dnešního Rakouska skončilo a to díky rychlému postupu Rudé armády. Přeživší Židé byli evakuováni do koncentračního tábora v Mauthausenu, přičemž tento přesun museli absolvovat pěšky (proto trval celkem 15 až 20 dní). Mnoho z nich během pochodu zahynulo, zejména rukou příslušníků SS, kteří vraždili zejména ty, kteří již nebyli schopni chůze. Do cíle cesty tak nakonec dorazila jen malá část Židů. Jejich utrpení ale pokračovalo i v Mauthausenu, který byl v té době extrémně přeplněný (kvůli množství evakuovaných vězňů z celé Evropy) a řádila v něm epidemie tyfu. Stovky bývalých zákopníků pak na tuto nemoc zemřeli dokonce i poté, co byl tábor osvobozen americkou armádou.[115]

Jihovýchodní val sestával převážně z polního opevnění (zesíleného jen občasně jednoduchými betonovými pevnůstkami). Celý systém byl značně rozsáhlý, o čemž svědčí i statistika z 1. března 1945, která uvádí, že se do tohoto data podařilo mimo jiné dokončit 558,2 km střeleckých zákopů a 163,4 km protitankových překážek (zejména příkopů). Výstavba pak ještě pokračovala, a to až do konce března, kdy byla staveniště spěšně opuštěna kvůli rychle se blížící frontě.[116] Jihovýchodní val byl následně obsazen jednotkami německé domobrany (Volkssturm), které ale byly špatně vycvičené a naprosto nedostatečně vyzbrojené. Opevnění, která tito muži obsazovali, již v té době byla často ve špatném technickém stavu (vlivem působení počasí). Ustupující jednotky pravidelné německé armády

[114] Vondrovský, I. - Gregar, O.: *Evropská opevnění dvacátého století*, s. 111.
[115] Szabolcs, Szita: *A munkaszolgálat Magyarországon,* s. 850–854.
[116] Vondrovský, I. - Gregar, O.: *Evropská opevnění dvacátého století*, s. 111.

neměly o existenci této linie ani ponětí, a tak ve většině případů jednotky z domobrany v jejich obraně nepodpořily. Není tak divu, že obránci měli velice špatnou bojovou morálku a Rudé armádě nedokázali (až na několik výjimek) klást žádný vážnější odpor. *Jihovýchodní val* tak byl překonán velice rychle, aniž by splnil očekávání, která s ním byla spojena. Jeho historie již zůstane navždy spojena s tragickými osudy jeho nedobrovolných stavitelů, ale i obránců – mnozí se totiž vzdali vojákům Rudé armády a často byli následně popraveni, protože nebojovali v uniformách.[117]

2.2 Rozhodnutí o české účasti

V listopadu 1944 vedoucí stranické kanceláře Martin Bormann nařídil, že přes zimní měsíce (nejpozději od 15. prosince) se na výstavbě opevnění smí němečtí muži podílet jen omezeně a německé ženy a mládež (pracující na zákopech v rámci Hitlerovy mládeže či Svazu německých dívek) vůbec (s výjimkou těch, kteří se k další práci hlásili dobrovolně, nebo kteří nepracovali přímo při výstavbě např. proto, že se zákopníkům starali o přípravu jídla). Na neněmecké pracovníky se tato ohleduplnost nevztahovala.[118] Snížení počtu pracovních sil při výstavbě Jihovýchodního valu po vydání tohoto nařízení bylo zřejmě tím podnětem, který vedl župního vedoucího Dolnodunajské župy (jímž byl dr. Hugo Jury) ke snaze získat další pracovní síly v protektorátě.

Jury se tedy 1. prosince 1944 obrátil na protektorátního ministra hospodářství a práce dr. Waltera Bertsche, po němž požadoval vyslání 10 000 českých zákopníků do své župy.[119] Současně mu sdělil, že se s výstavbou opevnění v brzké době počítá i na Moravě, přičemž si ze své pozice stranického představitele nárokoval i řízení této akce. Ohledně požadavku na 10 000 pracovníků Bertsch Jurymu odpověděl, že on sám o této věci rozhodnout nemůže a odkázal jej na svého nadřízeného – na německého státního ministra Karla Hermanna Franka, kterému sám následujícího dne o celé diskuzi referoval.[120] Jury se tedy vzápětí obrátil přímo na Franka, ale jeho žádost byla odmítnuta. Frank své zamítavé stanovisko odůvodňoval tím, že by povolávání českých zákopníků na říšské území vyvolalo mezi Čechy neklid a obavy, že čeští muži nejsou posíláni na stavbu zákopů, ale na frontu. Hlavním argumentem byl ovšem

[117] Banny, L.: *Der „Ostwall" im Abschnitt Niederdonau*, s. 37–38 .
[118] NA, fond Úřad říšského protektora v Čechách a na Moravě, Praha (dále jen ÚŘP), kart. 953, sg. II-4-5555, nef. Opis instrukce generálního zplnomocněnce pro pracovní nasazení k nařízení vedoucího stranické kanceláře z 19. listopadu 1944, 5. prosince 1944.
[119] Frank po válce během soudního procesu tvrdil, že Jury původně požadoval 15 000–20 000 českých zákopníků. Viz Frank, K. H. – Vykusa, K.: *Zpověď K. H. Franka*, s. 166.
[120] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 89–90. Fotokopie přípisu W. Bertsche pro K. H. Franka o jednání s H. Jurym, 2. 12. 1944.

nedostatek pracovních sil v protektorátě. Frank měl strach, že povolávání pracovních sil postihne i dělníky ze zbrojního průmyslu a tak dojde k jeho narušení.[121] Dostupní čeští pracovníci měli podle jeho názoru zůstat k dispozici pro výstavbu opevnění v Čechách a na Moravě, protože nechtěl, aby zde zákopy budovali cizinci. Jury se ovšem s Frankovým odmítnutím nesmířil a upozornil ho, že splnění svých požadavků bude prosazovat přes Bormanna. Frank proto chtěl, aby sporná záležitost byla předložena přímo Adolfu Hitlerovi. Vadil mu také Juryho požadavek na to, aby mu nasazování Čechů na zákopové práce kompletně podléhalo. Aby zabránil realizaci těchto ambicí župního vedoucího, obrátil se Frank o pomoc na říšského ministra a vedoucího stranické kanceláře Hanse Heinricha Lammerse.[122] Ten vzal Frankovi stížnosti na vědomí a projednával je s Bormannem.[123]

Jak Frank požadoval, byl celý spor 5. prosince předložen Hitlerovi. Ten potvrdil Juryho stanovisko a nařídil nasazení Čechů v Dolnorakouské župě uskutečnit od 10. prosince. Organizace nasazení ovšem zůstala ve Frankových rukou. Ten chtěl zabránit zasažení zbrojního průmyslu, a proto rozhodl o tom, že na zákopové práce bude poslána zemědělská mládež z ročníků 1921 – 1923 (výpadek pracovních sil ze zemědělství byl během zimy považován za snesitelnější). Otázku povolání těchto ročníků následně Frank projednával s protektorátním ministrem zemědělství a lesnictví Adolfem Hrubým, který se proti akci stavěl obdobnými argumenty jako Frank, obávajíc se, že vyvolá mezi Čechy zbytečnou paniku. Nicméně ani jeden z nich nemohl jejímu uskutečnění zabránit. Frank chtěl zamezit alespoň nasazení Čechů při výstavbě opevnění ve Štýrsku, o němž se v té době také uvažovalo, a proto požadoval po Bormannovi, aby alespoň tuto akci odvolal. S nasazením v Dolnodunajské župě byl sice nucen souhlasit, nicméně si k němu na Bormannovi vymiňoval různé požadavky. Zejména chtěl, aby čeští zákopníci byli podřízeni přímo jemu. Kromě toho apeloval i na to, aby jim byly poskytnuty stejné pracovní i stravovací podmínky jako zákopníkům německým. Nasazení českých zemědělců dále nemělo překročit dobu deset týdnů.[124] Bormann všechny tyto požadavky schválil a na základě Frankova požadavku

[121] Jak bude popsáno v páté kapitole, Frankovy obavy se ukázaly jako oprávněné. Mezi Čechy se opravdu šířily fámy, že skutečným účelem povolávání je zařazení do německé armády. Jako správná se ukázala i předpověď, že na opevňovací práce budou posílání i osoby ze zbrojního průmyslu, k čemuž nakonec ale docházelo až při výstavbě opevnění na Moravě a ve Slezsku. Viz Daněk, V.: *Nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva*, s. 35.
[122] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 87. Přípis K. H. Franka pro H. H. Lammerse, 3. 12. 1944.
[123] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 80. Dálnopis H. H. Lammerse pro K. H. Franka, 3. 12. 1944.
[124] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 81–82. Přípis K. H. Franka pro M. Bormanna, 5. 12. 1944.

odvolal i plánované nasazení 10 000 českých zákopníků ve Štýrsku.[125] Jak ale bude pojednáno ve třetí kapitole, realita pracovních podmínek Čechů v Dolnodunajské župě byla jiná, než Frank zamýšlel.

2.3 Výběr zákopníků

Den poté, co bylo o nasazení mladých zemědělců definitivně rozhodnuto, tedy 6. prosince 1944, byly o celé akci telefonicky vyrozuměny úřady práce. Následující den pak obdržely oběžník, v němž jim byly uloženy kvóty, kolik zemědělců ročníků 1921–1923 mají k výstavbě opevnění povolat. Včetně započtení koeficientu jistoty měly všechny úřady dohromady odeslat 11 500 zákopníků.[126] Při výběru, kdo bude povolán a kdo ne, měly brát v úvahu zejména to, čí práce je nepostradatelná i v zimě – z nasazení tak měli být vyloučeni například pracovníci, kteří zajišťovali dojení či krmení dobytka. V jednotlivých případech měly rozhodovat komise složené ze zástupce Svazu zemědělství a lesnictví, ze starosty příslušné obce a ze zástupce pracovního úřadu (který měl v komisi vždy konečné slovo). Na provedení celého úkolu měly úřady práce jen velice málo času, protože první vlak se zákopníky měl odjíždět již v neděli 10. prosince.[127] Aby tento úkol byl úřadům práce ulehčen, bylo rozhodnuto, že jejich zaměstnanci v těchto hektických dnech budou uvolněni ze služby u domobrany (Volkssturm) a půjdou do práce i v neděli.[128]

Rozhodování o tom kdo bude povolán, bylo pochopitelně poměrně složité a vyvolávalo různé kontroverze. Objevovaly se například stížností od lidí, kteří tvrdili, že k zákopové akci povoláni být neměli.[129] Nejvíce byl však kritizován fakt, že se zákopovým pracím (díky vlivu starostů na výběrový proces) často vyhnuli synové bohatých sedláků,

---

[125] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 70. Opis přípisu M. Bormanna pro K. H. Franka, 14. 12. 1944.

[126] Povolán tedy měl být zhruba každý druhý příslušník ročníků 1921–1923 pracující v zemědělství. Viz NA, fond ÚŘP, kart. 950, sg. II-4-5552, f. 60. Spěšný dopis ministerstva zemědělství a lesnictví pro ministerstvo hospodářství a práce, 12. 12. 1944.

[127] NA, fond ÚŘP, kart. 950, sg. II-4-5552, f. 9–15. Oběžník ministerstva hospodářství a práce vedoucím pracovních úřadů s přílohami, 7. 12. 1944.

[128] NA, fond ÚŘP, kart. 950, sg. II-4-5552, f. 37. Přípis W. Dennlera o přísaze zaměstnanců českobudějovického úřadu práce sloužících u domobrany, 7. 12. 1944.
Na tomto místě je vhodné se zmínit o roli Wilhelma Dennlera v celém nasazení. Dennler byl vysoce postaveným úředníkem Ministerstva Hospodářství a práce a v této své pozici do značné míry řídil i výběr zákopníků. Po skončení války vydal knihu, v níž popisuje mimo jiné právě i zákopovou akci (i když primárně tu na Moravě). V této knize přiznává, že i přesto, že se na zákopové akci takto podílel, neměl iluze o jejím významu. Naopak mu připadala absurdní propaganda chlubící se například vysokými počty zákopníků. Viz Dennler, W.: *Die böhmische Passion*, s. 130.

[129] Takto si stěžoval například Václav Puchta – zaměstnaný v zemědělské škole a nikoliv přímo v zemědělství. Viz NA, fond ÚŘP, kart. 950, sg. II-4-5552, f. 59. Přípis pro vedoucího pracovního úřadu v Jihlavě, 14. 12. 1944.

zatímco chudí zemědělci nastoupit museli.[130] Tuto skutečnost potvrzovalo i poválečné vyšetřování (během procesu s vedoucími funkcionáři Kuratoria), které ji vysvětlovalo tím, že bohatí měli spíše možnost poskytovat úplatky.[131] Společenské napětí vyvolávalo i to, že rodiny nasazených osobně znali ty, kterým byly uděleny výjimky, a vznikal tak u nich pocit křivdy. Takto své dojmy vyjádřila například Jana Uzlová v dopise pro ministra Hrubého:

„*Nemůžeme docílit, aby syn byl osvobozen, ač jsou případy, že ve velkostatku*[132] *kde otec jest úplně zdráv a ještě mimo toho jest tam dosti personálu zůstali oba synové doma, ač jejich největší prací byli závody v Chuchli*“.[133]

Podobné stížnosti byly zřejmě natolik běžné, že na ně reagoval dokonce i protektorátní tisk, který situaci vysvětloval takto:

„*Byli povoláni nejenom malozemědělci a zemědělští dělníci, nýbrž také synové větších a velkých sedláků. Poněvadž skoro 90 proc. všech zemědělských podniků Protektorátu spadá do skupiny ½–10 ha, jest podíl větších podniků přirozeně poměrně malý*.“[134]

2.4 Organizace transportů

Zákopníci byli na staveniště *Jihovýchodního valu* z protektorátu odvezeni deseti zvláštními vlaky mezi 10. a 17. prosincem 1944. V každém z nich mělo jet tisíc, nebo něco přes tisíc mužů ze tří až z pěti různých měst (jednotlivé úřady práce posílali své kontingenty ve většině případů postupně několika vlaky).[135] Jak se ale ukázalo, téměř nikdy se nepodařilo, aby vlakem odjelo přesně tolik lidí, kolik bylo stanoveno. To bylo způsobeno tím, že úřady práce nerespektovaly rozpisy (například poslaly jedním transportem více lidí, než měly, a následujícím pak analogicky méně).[136] Nedosažení (nebo naopak překročení) plánovaných počtů bylo ale způsobeno také snahou zemědělců se zákopovým pracím vyhnout, respektive reakcí úřadů práce na tento fenomén, o kterém bude pojednáno v páté kapitole.

---

[130] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 63–68. Zpráva W. Dresslera o nasazení českých zákopníků v Dolnodunajské župě, 21. 12. 1944.
[131] Státník, D., *Účast Kuratoria pro výchovu mládeže*, s. 85.
[132] Podtrženo v originále
[133] NA, fond Ministerstvo zemědělství V. – sekretariát protektorátních ministrů (dále jen MZ SPMZ), kart. 71, nef. Dopis J. Uzlové pro A. Hrubého, [nedatováno].
[134] *Na zákopových pracích. Opatření pro zemědělskou mládež*. Venkov: List českého zemědělského lidu 40, 1945, 6. 2., s. 2.
[135] NA, fond ÚŘP, kart. 950, sg. II-4-5552, f. 44–49 . Jízdní řády zvláštních vlaků pro zákopníky, 7. 12. 1944.
[136] NA, fond ÚŘP, kart. 950, sg. II-4-5552, f. 50. Rozpis zvláštních vlaků s ručně psanými poznámkami, kolik zákopníků jimi skutečně odjelo, 7. 12. 1944 [poznámky jsou nedatované – zahrnují však data jen do 15. 12. 1944].

Samotná organizace transportů samozřejmě přinášela i mnohé další problémy, které souvisely i s tím, že doprava v této fázi války již nefungovala bezchybně. Kromě toho, že vlaky nejezdily přesně (například transport z Olomouce měl 12. prosince zpoždění sedm hodin kvůli leteckému poplachu), někdy docházelo i k přerušení železniční tratě,[137] a tak někteří zákopníci nemohli odjet vůbec. Organizační problémy během dopravy se staly určitou předzvěstí toho, co na zákopníky čekalo na samotných staveništích.

2.5 Pracovní úsek českých zákopníků

Jihovýchodní val byl na území Dolnodunajské župy rozdělen do tří úseků. Nejblíže k protektorátní hranici byl *Úsek Sever* (*Abschnitt Nord*) táhnoucí se od Bratislavy k severnímu cípu Neziderského jezera.[138] Právě v tomto úseku byli k budování opevnění nasazeni i Češi a to konkrétně v jeho jižní části (v *Podúseku I – Unterabschnitt I*).[139] Podíleli se zde na výstavbě opevněné linie mezi Hundsheimem a Neziderským jezerem dlouhé asi 35 kilometrů.[140]

Čeští zákopníci byli soustředěni do devíti středisek (označovaných jako Standorty), které sídlily v těchto obcích:[141] Bruck (831), Halbturn (609), Hollern (584), Hundsheim (547), Mönchof (2386), Neudorf (878), Potzneusiedl (1 381), Prellenkirchen (746) a Schönabrunn (608). Rozdělení mužstva do jednotlivých středisek ovšem nebylo neměnné a početní stavy tak neustále kolísaly.[142] Vedení totiž zákopníky mezi jednotlivými středisky přesouvalo podle aktuálních potřeb.[143] Kromě toho se celkový stav mužstva z různých důvodů konstantně snižoval.[144]

O jednotlivých aspektech života českých zákopníků během výstavby Jihovýchodního valu bude podrobně pojednáno v následujících kapitolách.

[137] NA, fond ÚŘP, kart. 950, sg. II-4-5552, nef. Opis denní zprávy o pracovních silách pro Jihovýchodní val, 13. 12. 1944.
[138] Banny, L.: *Der „Ostwall" im Abschnitt Niederdonau*, s. 34.
[139] NA fond Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě (dále jen KPVM), kart. 112, inv. č. 75, f. 580. Denní hlášení místního vedoucího (Ortsleiter) Branka Koubíka z Mönchofu, 29. 1. 1945
[140] Konečný, Z. - Mainuš, F.: *Nasazení české mládeže*, s. 32–33.
[141] Čísla v závorkách udávají počet zákopníků spadajících pod tato střediska k 9. únoru 1945.
[142] NA fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 832. Denní hlášení středisek o stavu mužstva, 3. – 27. 2. 1945.
[143] NA fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 775. Rozhodnutí K. Žaluda ve věci balíků v Halbturnu, 24. 1. 1945.
[144] K tomuto tématu viz 5. kapitolu.

2.6 Návrat domů

Jak již bylo zmíněno, délka trvání české účasti při výstavbě opevnění v Dolnodunajské župě byla od samého počátku plánována maximálně na deset týdnů.[145] Toto tvrzení bylo uvedeno i v oficiální tiskové zprávě a tím pádem o něm byla informována i veřejnost.[146] Přesto nebyl tento slib (zdůvodňovaný mimo jiné nutností toho, aby se mládež vrátila včas k jarním zemědělským pracím) dodržen. Proto byly na konci února (kdy lhůta deseti týdnů vypršela) úřady zavaleny množstvím dotazů a žádostí, které požadovaly, aby se chlapci co nejdříve vrátili.[147]

Pravdou ovšem je, že vedení se snažilo termín plánovaného návratu dodržet a denní rozkaz oznamující návrat českých zákopníků vydalo 18. února 1945 – tedy přesně deset týdnů po odjezdu prvních českých zákopníků z protektorátu. Rozkaz upřesňoval detaily toho, jak má být celá akce ukončena (zejména obsahoval instrukce k zacházení s použitým vybavením, vzniklými dokumenty apod.). Rozkaz obsahoval i hodnocení celého nasazení, které prý splnilo *„plně svůj účel, neboť českému národu přineslo uznání se strany zodpovědných říšských míst, která nás posuzují nyní podle našeho výkonu. Největší podíl na tomto úspěchu mají bezesporu kamarádi vedoucí.“*[148] Po vydání tohoto rozkazu byla práce na staveništích postupně dokončována, až na začátku března ustala docela.[149] V té době ale již byla část zákopníků doma, protože první vlak s navrátilci odjížděl do protektorátu již 20. února. Poslední pak odjel 5. března, tedy o něco později než bylo původně plánováno.[150] Tyto

[145] Podle poválečné výpovědi bývalé zaměstnankyně Kuratoria Boženy Knížkové bylo nasazení původně plánováno jen na šest týdnů. Viz Státník, D., *Účast Kuratoria pro výchovu mládeže,* s. 86. Tato výpověď je nicméně v rozporu s ostatními prameny, a proto ji v tomto bodě nepovažuji za důvěryhodnou.

[146] Moravský zemský archiv (dále jen MZA), fond Říšský protektor v Čechách a na Moravě, služebna pro zemi Moravu, Brno, kart. 175, inv. č. 1269, f. 15–16. Zpráva tiskového odboru ministerstva lidové osvěty určená pro denní tisk, 8. 12. 1944.
Tisk tuto zprávu přejímal doslova, často i bez jakéhokoliv komentáře. Viz např. *Zemědělská mládež na zákopové práce*. Polední list 18, 1944, 9. 12., s. 2.

[147] Viz NA, fond MZ SPMZ, kart. 71, nef. Dopis z okresního sekretariátu Národního souručenství v Kamenici nad Lipou pro A. Hrubého, 22. 2. 1945.

[148] NA fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 864–865. Denní rozkaz K. Žaluda a W. Dresslera pro likvidaci nasazení, 18. 2. 1945.

[149] Podle poválečného trestního oznámení na představitele Kuratoria se na zákopech naposledy pracovalo 2. března. Viz Státník, D., *Účast Kuratoria pro výchovu mládeže,* s. 86.
Není to ovšem pravda, protože minimálně v Potzneusiedelu nastoupilo ještě následujícího dne do práce 142 zákopníků. Viz NA fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 900. Denní hlášení vedoucího střediska v Potzneusiedelu Zdeňka Valcháře, 3. 3. 1945.

[150] Konečný, Z. - Mainuš, F.: *Nasazení české mládeže,* s. 33. Autoři vidí důvody zpoždění v laxním postupu vedoucích představitelů Kuratoria. Viz tamtéž s. 28.

transporty (bylo jich celkem osm) byly organizovány podobně jako ty, kterými zákopníci na staveniště přijeli.[151]

Návrat do protektorátu znamenal pro zákopníky i definitivní propuštění z nucené práce (fámy o tom, že budou jen přeposláni k výstavbě opevnění na Moravu se tedy ukázaly jako nepravdivé).[152] O svém propuštění dostávali doklad v podobě propouštěcích listů.[153]

[151] NA fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 803–806. Jízdní řády zvláštních vlaků pro zákopníky, 19. 2. 1945. Tyto jízdní řády neuvádí časový harmonogram, pouze specifikují trasu vlaků a počty cestujících.
[152] Státník, D., *Účast Kuratoria pro výchovu mládeže*, s. 95.
[153] Viz např. KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 908. Propouštěcí list pro Josefa Vrbase, 5. 3. 1945.

3 Život a každodennost českých zákopníků v Dolnodunajské župě

Nacistické úřady si nepochybně velice dobře uvědomovaly, že je v jejich vlastním zájmu i neněmeckým zákopníkům zajistit v rámci možností odpovídající péči a pracovní podmínky, protože *„dobrý plat, slušná strava a ubytování v místě nasazení zvyšují pracovní výkony.“*[154] Uvedený citát se sice týkal zákopníků polských, nicméně v případě Čechů jistě nebylo na věc pohlíženo jinak. Dalším důvodem byla obava z vyvolání neklidu mezi obyvatelstvem, v případě, že by se s pracovníky při výstavbě opevnění zacházelo špatně. To leželo na srdci zejména Frankovi, který (jak již bylo zmíněno) svůj vynucený souhlas s nasazením českých zemědělců v Dolnodunajské župě podmínil slibem (který mu dal Bormann), že jim budou poskytnuty stejné pracovní i stravovací podmínky jako jejich kolegům německé národnosti. Podobný příslib učinil Frankovi i Jury.

Přesto žili Češi v Dolnodunajské župě často ve velice špatných podmínkách, o čemž byl Frank od počátku akce podrobně informován. Své poznatky sdílel i s Jurym, u nějž za lepší zacházení s protektorátními pracovníky intervenoval.[155] Neutěšená situace Čechů na Jihovýchodním valu zřejmě ale podle mého názoru nebyla způsobena neochotou německých orgánu konat – ale spíše jejich neschopností, která pramenila ze všeobecného nedostatku a chaosu, který v poslední válečné zimě panoval. Negativně se jistě projevovala i obrovská uspěchanost celé akce (mezi definitivním rozhodnutím o jejím uskutečnění a vypravením prvního transportu uplynulo pouhých pět dní).

V následujícím textu se pokusím pojednat o tom, v jakých podmínkách Češi na Jihovýchodním valu žili a pracovali. Zanedbány ovšem nebudou ani mnohé další související aspekty jejich života a každodennosti.

3.1 Vedení

Jedním ze specifik české účasti při výstavbě Jihovýchodního valu v Dolnodunajské župě bylo to, že vedením bylo pověřeno Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na

[154] Zpráva pro říšského stranického pokladníka F. X. Schwarze o výstavbě opevnění a evakuaci civilního obyvatelstva, 29. 8. 1944. Citováno podle *Meldungen aus dem Reich*. Ed. H. Boberach, s. 6710. V orig. *„Guter Lohn, anständige Verpflegung und Unterbringung am Einsatzort steigern dabei Arbeitsleistung.“*
[155] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 57. Přípis K. H. Franka pro H. Juryho, 23. 12. 1944.

Moravě. Všichni vedoucí z této aktivistické organizace byli (nepočítáme-li německého poradce) české národnosti.

První náznaky toho, že budoucí česká účast při výstavbě opevnění bude řízena Kuratoriem, se objevily již v září 1944, kdy významní funkcionáři této organizace (včetně generálního referenta MUDr. Františka Teunera) navštívili staveniště v Braniborsku.[156] Zde budovali opevnění němečtí chlapci v rámci organizace Hitlerovy mládeže, s jejichž vedoucími si mohli členové české delegace promluvit. Při těchto rozhovorech získali podle Teunerových slov (jimiž děkoval K. H. Frankovi za umožnění této cesty) cenné zkušenosti, zejména si měli udělat představu o tom, že úspěch takovéto akce závisí na pečlivé přípravě, tak aby bylo pro zákopníky předem zajištěno ubytování, stravování a lékařská péče – což jsou podmínky pro to, aby jejich práce mohla probíhat úspěšně.[157]

Přímo o nasazení Kuratoria při výstavbě opevnění se nicméně začalo mluvit pravděpodobně asi až o měsíc později. Dne 20. října 1944, při příležitosti vyznamenávání vedoucích funkcionářů této organizace svatováclavskou orlicí, navrhl ing. Ferdinand Fischer (vedoucí Pozemkového úřadu, který byl současně Frankovým pověřencem pro dohled nad Kuratoriem) nasazení asi stovky Čechů. Vzápětí po jeho projevu se začali hlavní a okresní pověřenci Kuratoria hlásit s dobrovolníky, kterých nakonec bylo téměř 2 000. Tato výzva tak ukázala dostatečné nadšení ze strany kuratoristů, které bylo více než dobrým důvodem pro to, aby vedením českých zákopníků v Dolnodunajské župě byla pověřena právě tato organizace (přestože nasazení nakonec probíhalo jiným způsobem, než Fischer původně předpokládal).[158]

Funkcionářem Kuratoria, na nějž následně padla volba, aby se stal vedoucím celého kontingentu českých zákopníků, se stal Karel Žalud. Spolu s ním se měl na vedení podílet i německý instruktor téže organizace untersturmführer SS Willi Dressler.[159] Tito dva muži se postavili do čela tzv. Operačního velitelství Čechy – Morava,[160] tedy štábu, který následně řídil celou výstavbu z obce Bruck an der Leitha. Tomuto štábu byly podřízeny všechny nižší

[156] Tuto cestu interpretoval jako přípravu k budoucímu českému nasazení již poválečný soud s představiteli Kuratoria. Viz Mainuš, F.: *Totální nasazení*, s. 91.
[157] NA, fond Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě (dále jen STŘP), kart. 26, inv. č. 545, sg. 109-4/292, f. 1. Přípis F. Teunera pro K. H. Franka o návštěvě v Braniborské župě, 17. 9. 1944.
[158] Státník, D., *Účast Kuratoria pro výchovu mládeže*, s. 83.
[159] Vedení jim bylo svěřeno i přes jejich nízký věk (měli 23 respektive 25 let). Viz NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 51–52. Zpráva Waltera Jacobiho o životních podmínkách zákopníků v Dolnodunajské župě, 4. 1. 1945. Walter Jacobi byl vedoucím pražské úřadovny bezpečnostní služby – Sicherheitsdienst (dále jen SD), který podepisoval všechny zprávy SD, které jsou v této práci využity. Proto je pod jeho jménem cituji v poznámkách.
[160] Takto překládám německý pojem Einsatzkommando Böhmen – Mähren. V českých pramenech se objevuje spíše (dle mého názoru méně přesný) překlad Velení Čechy Morava.

složky vedení – tedy vedoucí jednotlivých středisek,[161] jejich zástupci,[162] vedoucí pracovních kolon[163] atd. Všechny složky vedení tvořili lidé různými způsoby spojení s Kuratoriem.[164]

Většinou to ovšem nebyli přímo zaměstnanci (těch bylo ve vedení jen dvacet),[165] ale spíše spolupracovníci, kteří se až do nástupu k výstavbě opevnění prací pro Kuratorium neživili. Jako příklad je možné uvést středisko Hundsheim, z něhož se zachoval přehledný seznam vedoucích obsahujících množství různých údajů. Tento dokument ukazuje, že se zde vedení skládalo ze třinácti mužů, z nichž byli u Kuratoria před akcí zaměstnáni jen dva nejvýše postavení. Ze seznamu se ovšem dá vyčíst i mnoho dalších relevantních informací – například, že všichni vedoucí byli velice mladí (ročníky narození 1921 až 1925 – někteří tedy dokonce byli mladší než jejich svěřenci), nebo že původní obory jejich činnosti byly různé – většinou šlo ale o dělníky či zemědělce.[166]

Náplň práce českých vedoucích byla různorodá. V jejich rukou byly prakticky všechny záležitosti týkající se svěřených zákopníků – od organizace a kontroly jejich práce (do níž patřilo například i kontrolování hostinců během pracovní doby, aby se v nich nikdo *„neulejval“*), přes trestání všemožných přestupků až po rozdělování pošty… Kromě toho kuratoristé pomáhali i s organizací stravování či ubytování a částečně museli rozumět i technické stránce výstavby (např. měli znát rozměry budovaných protitankových příkopů).[167]

Práce kuratoristů byla zákopníkům prezentována těmito slovy:

---

[161] V německých i v českých pramenech je užíván pojem Standortführer. Vedoucími středisek byli tito muži: Karel Mihalíček (Mönchof), Rudolf Bártek (Halbturn), Václav Waldmann (Neudorf), Zdeněk Valchář (Potzneusiedel), Jaroslav Kříž (Prellenkirchen), František Bonuš (Schönabrunn), Karel Klíma (Hollern), Jaroslav Němeček (Hundsheim), Bernard Raštica (Bruck an der Leitha). Viz Státník, D., *Účast Kuratoria pro výchovu mládeže*, s. 88.
Vedoucí středisek se zřejmě příležitostně měnili (mnoho pramenů uvádí jako vedoucího v Schönabrunnu kuratoristu jménem Mayer).

[162] Pravděpodobně se jedná o funkci, která je v pramenech většinou označována jako Ortsleiter či Standortskommandant (prameny nejsou v této terminologii konsistentní – oba tyto pojmy jsou například užívány, když se mluví o B. Koubíkovi z Mönchofu).

[163] V pramenech se většinou objevuje německý výraz Kolonnführer.

[164] NA fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 729. Provolání vedení zákopníků k mužstvu k 24. prosinci, 23. 12. 1944.

[165] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 51–52. Zpráva W. Jacobiho o životních podmínkách zákopníků v Dolnodunajské župě, 4. 1. 1945.

[166] NA fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 886. Seznam vedoucích z Hundsheimu vypracovaný J. Němečkem, 23. 2. 1945.

[167] NA fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 718, 724, 727, 728, 797 a další nef. Zápisy o poradách vedoucích kuratoristů v Mönchofu, prosinec 1944 a leden 1945.

„*Vaši vedoucí jsou vesměs vedoucí mládeže, spolupracovníci Kuratoria, kteří sem přišli s Vámi dobrovolně, starají se o Vás a pracují společně s Vámi. Považte, jak těžké by to bylo pro Vás bez nich*.“ [168]

Realita ale byla z pohledu zákopníků často jiná. Literatura i svědectví většiny pramenů se totiž shodují na tom, že kuratoristé své úkoly mnohdy nezvládali a kromě toho hrubým způsobem zneužívali svěřenou moc. O jejich selhání hovoří zejména protokoly, které s navrátivšími se zákopníky sepisovali v březnu a v dubnu 1945 na popud ministra Hrubého místní funkcionáři Svazu zemědělství a lesnictví.[169] Vyplývá z nich, že nasazení byli z počátku rádi, že jsou vedeni Čechy, nicméně brzy přišlo rozčarování. Kuratoristé měli totiž systematicky rozkrádat přicházející balíčky a zásilky (lihovin apod.), ignorovat stížnosti svých svěřenců a zanedbávat své povinnosti (výpovědi je obviňují i ze špatných životních podmínek na staveništích atd.). S mnoha výtkami se setkalo i násilnické chování, které prý bylo u většiny kuratoristů běžné. Ti totiž používali fyzické tresty (často hodnocené jako nepřiměřeně vysoké),[170] které mnohdy navíc udělovali poněkud svévolně. Trestán byl například i ten, kdo se hlásil na marodku, ale nebyl uznán jako nemocný, či ten, kdo odmítl nastoupit v mrazech do práce, protože měl rozbité boty. S vykonáváním „spravedlnosti“ a dozorem nad disciplínou kuratoristům pomáhali i někteří zákopníci, kteří byli vybráni do jakési pořádkové služby.[171]

Násilnické chování řady vedoucích bylo podle mého názoru velice usnadněno tím, že měli nad svými svěřenci někdy až prakticky neomezenou moc. Dobře to ukazuje případ Jaroslava Kříže (velitele v Prellenkirchenu), jehož chování popisuje zpráva SD, která se odvolává na *„oznámení z české strany“ („von tschechischer Seite“).*[172] Kříž se při udržování disciplíny nespokojil jen s metodami, používanými ostatními vedoucími, ale přišel s vlastními „vylepšeními“. Ta se týkala jak svérázných výslechů zákopníků obviněných z různých přečinů (střílel při nich obviněným pod nohy, takže se nakonec každý přiznal), tak i udělování trestů. Kříž se nespokojil jen s běžnými 25 ranami, ale provinilce též trestal kopáním, bitím do obličeje (kdy byl zákopník mlácen tak dlouho, dokud nebyl zkrvavený k nepoznání), či je tupil přivázáním k vozu, kdy byli spoutáni úmyslně nepohodlným způsobem a vydáni na

[168] NA fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 729. Provolání vedení zákopníků k mužstvu k 24. prosinci, 23. 12. 1944.
[169] Státník, D., *Účast Kuratoria pro výchovu mládeže,* s. 88–89. Jak již bylo zmíněno v úvodu, tyto protokoly se bohužel ztratily, a proto jsem přímo s nimi pracovat nemohl.
[170] Běžnými tresty bylo například 25 ran řemenem, nebo uvěznění na dva dny v chladné místnosti bez dek, jen se studenou vodou a kouskem chleba. Viz Státník, D., *Účast Kuratoria pro výchovu mládeže,* s. 87.
[171] Konečný, Z. - Mainuš, F.: *Nasazení české mládeže*, s. 28–31.
[172] O zprávách SD, není možné říci, že by měly na činnost Kuratoria obecně negativní, či spíše pozitivní pohled – záleží na konkrétní zprávě (je v nich patrná určitá snaha o nestrannost).

pospas mrazu a pohledům ostatních zákopníků (v jednom případě byla tato exekuce přerušena až omdlením promrzlého zákopníka). Na tyto jeho drastické metody si jeho svěřenci neměli kde stěžovat – ostatní vedoucí z řad Kuratoria na jejich stížnosti odpovídali, že je *„všechno v pořádku“* a plnou důvěru ke Křížově osobě měli i vedoucí z řad funkcionářů nacistické strany, jejichž přízeň si tento získával pomocí různých dárků (například jim dával pantofle či rukavice).[173]

Pro lepší představu o tom jak konkrétně „soudní proces“ a výkon trestu v Křížem vedeném středisku v Prellenkirchenu mohl vypadat, uvedu příklad procesu s Jiřím Hákem, který byl obviněn z okrádání ostatních zákopníků (i německého sedláka, u nějž byl ubytován) a z návštěv ubikací cizinek (čímž měl mravně i zdravotně ohrožovat své kamarády). Hák byl vyslýchán vedoucím své kolony, jemuž se po tříhodinovém výslechu ke všem obviněním přiznal, načež ostatní zákopníci z jeho ubikace hlasovali o tom, jak má být potrestán. Na rozkaz vedoucího kolony mu pak byla ostříhána hlava a byl na den přivázán k vozu, kde byl vystaven posměchu ostatních. Hák se nicméně nenapravil, a když se dopustil dalších krádeží, byl potrestán ostatními zákopníky už bez vědomí vedoucích.[174] Jeho případ tak podle mého názoru ukazuje, že vnímání fyzických trestů ze strany zákopníků nemuselo být nutně negativní (tak jak to vypadá při pohledu na protokoly Svazu zemědělství a lesnictví), ale minimálně v tomto případě bylo některými zákopníky vnímáno pozitivně, neboť se na něm sami aktivně podíleli.

Velkým kritikem činnosti Kuratoria v Dolnodunajské župě se stal ministr zemědělství a lesnictví Adolf Hrubý.[175] Ten měl možnost se o situaci na staveništích přesvědčit při své návštěvě 20. až 21. ledna 1945. Mluvil zde s mnoha běžnými zákopníky, kteří si mu na své vedení ve většině případů otevřeně stěžovali. Vadilo jim zejména bití a příliš tvrdé zacházení. Jeden z nich dokonce říkal, že na staveništích panuje kvůli působení kuratoristů *„stoprocentní bolševismus“* (*„100 %iger Bolschewismus“*) a jiný zase, že by raději dal přednost německému vedení, protože *„Němec je mu vždy milejší, než falešný Čech“ („ein Deutscher sei ihnen immer noch lieber als ein falscher Tscheche“).* Na základě těchto informací došel

[173] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 108, sg. 110-3/48, f. 29. Zpráva W. Jacobiho o účasti Kuratoria při zákopových pracích v Dolnodunajské župě, 25. 1. 1945. Tato zpráva v souvislosti s Křížovými metodami uvádí i sebevraždu jednoho zákopníka (jehož jméno neuvádí), který se kvůli těmto podmínkám měl zbláznit a skočit do studny. Jak můžeme zjistit z dalších pramenů, je myšlen případ Františka Johanese, který zemřel po pádu do studny dne 18. prosince 1944. Domnívám se ale, že jeho tragická smrt s metodami J. Kříže nesouvisí (ač to z textu zmíněné zprávy nepřímo vyplývá) a to nejen proto, že žádný z dalších pramenů o Johanesově úmrtí nic takového nezmiňuje, ale zejména proto, že Johanes nezemřel v Prellenkirchenu, ale v Mönchofu. Viz např. NA fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 789–791. Zpráva K. Žaluda a W. Dresslera o úmrtích zákopníků mezi 10. prosincem 1944 a 20. lednem 1945, 20. 1. 1945.

[174] NA fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 781. Protokol o případu J. Háka v Prellenkirchenu, 31. 1. 1945.

[175] Viz též čtvrtou kapitolu.

Hrubý k názoru, že Kuratorium selhalo, protože jeho funkcionáři nemají dostatečné zkušenosti s vedením. Jeho kritika se obracela zejména proti vedoucím české národnosti, ale i proti Dresslerovi, který podle něj nebyl schopen zajistit nápravu poměrů. Hrubému též velmi vadilo, že vedení se zákopníky nesdílí strasti jejich života – je prý například ubytováno v místnostech, které jsou až přetopené, takže v nich dokonce musí být kvůli horku otevřená okna, zatímco zákopníci přespávají v nevytápěných stodolách. Ve výsledku tedy ministr došel k návrhu, aby se Kuratorium již v budoucnu na podobných akcích nepodílelo.[176] Vedení mělo být svěřováno spíše vybraným lidem z řad zákopníků. Kromě kritiky přistoupil Hrubý i k činům – zejména rozhodl o zřízení zvláštního sekretariátu Svazu zemědělství a lesnictví, který měl na činnost Kuratoria dohlížet.[177]

Hrubý byl o jednání kuratoristů informován i z jiných zdrojů. Přicházely mu například mnohé dopisy od zákopníků či jejich blízkých s nejrůznějšími stížnostmi. Zmínit je vhodné alespoň dopis Františka Kosoura (otce jednoho ze zákopníků), v něm jsou popisovány nejen fyzické tresty používané vedením, ale i ministrův boj proti těmto nešvarům (Hrubý měl dva zbité zákopníky vidět na vlastní oči během své návštěvy a následně se měl zasadit o zákaz fyzických trestů).[178]

Podobné postoje jako Hrubý zastávali vůči práci Kuratoria i jemu podřízení zaměstnanci Svazu zemědělství a lesnictví,[179] o čemž svědčí ostatně i již zmiňované protokoly, které Svaz se zákopníky nechával sepisovat po jejich návratu.[180]

Proti negativním hodnocením své práce se kuratoristé pochopitelně snažili bránit. Například Zdeněk Valchář (vedoucí střediska v Potzneusiedelu) se proti pověstem o hrubém zacházení se zákopníky, které podle jeho názoru rozšiřovali lidé ze Svazu, důrazně ohrazoval v dopise pro Františka Teunera z 3. února 1945. Zdůrazňoval, že využívání tvrdých prostředků je nutné, protože jinak nejde mezi zákopníky (kteří jsou podle něj mnohdy *„podlidé“*) udržet disciplína a pracovní morálka. Fyzicky jsou pak trestány jen hrubé přečiny

[176] Tento jeho návrh vyslyšen nebyl a Kuratorium se podílelo i na výstavbě opevnění na Moravě a ve Slezsku (k tomuto tématu viz NA fond KPVM, kart. 110, inv. č. 72.; kart. 111, inv. č. 72; a kart. 112 inv. č. 73).
[177] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 16–19. Zpráva personálního referenta ministerstva zemědělství a lesnictví ing. Waltera Brunnera o návštěvě A. Hrubého u zákopníků v Dolnodunajské župě, 26. 1. 1945. Viz též čtvrtou kapitolu.
[178] NA, fond MZ SPMZ, kart. 71, nef. Dopis Františka Kosoura pro A. Hrubého, 11. 2. 1945.
[179] Státník, D., *Účast Kuratoria pro výchovu mládeže*, s. 89. Animozita mezi Svazem a Kuratoriem se projevovala i později při nasazení mládeže k výstavbě opevnění na Moravě a ve Slezsku.
[180] Kdyby se protokoly neztratily, bylo by jistě velice přínosné zjistit, zda a případně nakolik, byly otázky zákopníkům pokládány tak, aby odpovědi vyznívaly v neprospěch Kuratoria. Podle D. Státníka jsou nicméně mezi protokoly i takové, které vyčnívají pozitivnějším pohledem. Viz Státník, D., *Účast Kuratoria pro výchovu mládeže*, s. 88.

kriminálního charakteru. Jako oběti vidí Valchář naopak vedoucí, protože ti (na rozdíl od zákopníků) prý nemají u vyšších míst zastání.[181]

V této souvislosti je dobré též zmínit zprávu obersturmführera SS Kurta Hory (vedoucího německých poradců Kuratoria), kterou sepsal po své inspekční cestě na staveniště v Dolnodunajské župě (která navštívil spolu s Teunerem ve dnech 17. a 18. ledna 1945). Tu je dle mého názoru možné označit za jakýsi „chvalozpěv" na činnost Kuratoria. Na Horově hodnocení je totiž velmi dobře patrné odlišné názorové ukotvení než u kritiků Kuratoria (což vynikne zejména při srovnání s výše zmíněnou zprávou ing. Brunnera) – funkcionáře Kuratoria v ní velice oceňuje, nicméně nikoliv proto, že by dbali o životní a pracovní podmínky svých svěřenců (kterým se Hora věnuje jen okrajově), ale proto, že mezi zákopníky udržují přísnou disciplínu a tím i dobré pracovní výkony. Zavedení trestní služby a vlastních soudů proto chválí. Nejvíce ale kuratoristy oceňuje pro jejich dobré (tedy pronacistické) smýšlení. To se má projevovat například tím, že odmítají výzvy k sabotážím, pocházející od ostatních cizinců pracujících vedle Čechů (zmiňuje dokonce případ, kdy zbili agitátory z řad slovenských zajatců).[182] Podobně se kuratoristé vyznamenali, když dopadli a téměř umlátili k smrti dva sovětské zajatce, kteří předtím napadli s noži jednoho stranického vedoucího. Dále prý pověřenci Kuratoria dokazují svůj postoj i tím, že v rozhovorech opakovaně zdůrazňují, že by chtěli za ohroženou říši bojovat i se zbraní v ruce. Postoje a práci českého vedení díky uvedeným skutečnostem proto podle Hory kladně hodnotí i straničtí funkcionáři, s nimiž spolupracují. Uznání jim měl při své inspekční cestě vyslovit též župní vedoucí dr. Jury.[183]

Činnost kuratoristů při výstavbě opevnění v Dolnodunajské župě měla po skončení války výraznou dohru. Působení této organizace a její účast na zákopových pracích byla nyní

---

[181] Státník, D., *Účast Kuratoria pro výchovu mládeže*, s. 97.

[182] Podle zprávy W. Dresslera (který ale nemusí nutně popisovat stejný incident) se jednalo jen o jednoho slovenského zajatce, který byl následně předán velitelství. Viz NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 63–68. Zpráva W. Dresslera o českých zákopnících v Dolnodunajské župě, 21. 12. 1944.

[183] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 4–6. Zpráva K. Hory o inspekční cestě u zákopníků v Dolnodunajské župě pro F. Knoopa, 27. 1. 1945.

O spokojenosti stranických představitelů a zejména H. Juryho s českým nasazením následně F. Knoop informoval i vrchního představitele Hitlerovy mládeže Artura Axmanna. Viz NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 3. Přípis F. Knoopa pro A. Axmanna o nasazení českých zákopníků v Dolnodunajské župě, 28. 1. 1945.

Nezávislá na zprávě F. Knoopa je naopak zpráva SD ze 4. ledna, která zmiňuje stejné incidenty a oceňuje za ně kuratoristy podobně jako to činí Hora. Působení Kuratoria je zde hodnoceno pozitivně i proto, že jeho členové mají mít výborné vztahy s vedoucími z řad nacistické strany. Jejich činnost je prý též oceňována i samotnými zákopníky (respektive těmi z nich, kteří se domů vrátili předčasně v transportech nemocných). Viz NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 51–52. Zpráva W. Jacobiho o životních podmínkách zákopníků v Dolnodunajské župě, 4. 1. 1945.

vnímána jednoznačně negativně a běžně se objevovaly výzvy k potrestání jejích funkcionářů. Dobrou ukázkou je například citát z článku bývalého zákopníka J. Schekse z prosince 1945:

„*Oni bydleli v krásných, přetopených místnostech, okrádali nás o jídlo došlé z domova, zadržovali nám dopisy, prováděli censuru a jiné věci, aby odpor proti nacismu a touhu po vlasti vyhnali z našich tvrdých hlav. Kamarádi, zákopníci, vzpomeňte v těchto dnech na všechny útrapy loňského roku o vánocích, na všechny české zrádce, kteří nás tak „slavně" vedli, a nezapomínejte! Vypořádejte se s nimi, jsou mezi námi, neboť se dovedli všichni „přeorientovat".* […] *Dělá-li se dnes pořádek v našem veřejném životě, aby se již nikdy neopakovalo, co nás po dobu germánské vlády mučilo, nesmí se ani zapomenout na celé vedení Kuratoria*."[184]

Přání J. Schekse nebylo ojedinělé. Veřejnost vnímala bývalé funkcionáře Kuratoria jednoznačně jako kolaboranty, a stejně tak se k nim stavěl i stát. Mnozí kuratoristé proto byli souzeni a případně i odsouzeni k odnětí svobody. Zvláštní proces se pak konal s vrchními představiteli této organizace, kteří stanuli před Národním soudem nikoliv jako jednotlivci, ale hromadně, a to ve dnech 31. března až 29. dubna 1947 (přičemž rozsudek byl vyhlášen 2. května téhož roku).[185] Během procesu bylo mnoho prostoru věnováno i zákopové akci v Dolnodunajské župě, přičemž účast Kuratoria byla obžalobou a následně i soudem hodnocena jednoznačně negativně.[186] Tento pohled podpořily i svědecké výpovědi bývalých zákopníků, kteří hovořili o špatných životních podmínkách i o bití ze strany kuratoristů.[187] Bývalý vedoucí českého kontingentu Žalud se proti obviněním bránil a obhajoval i fyzické tresty za krádeže, které podle něj byly humánnější, než nahlášení pachatelů policii, protože by prý pachatelé byli podle vyjádření gestapa stavěni před stanný soud, kde by jim hrozil i trest smrti (kvůli tomu, že se svých činů dopouštěli ve frontovém zázemí).[188]

Národní soud nakonec udělil kuratoristům vysoké tresty, které postihly i tři muže zmiňované v této diplomové práci v souvislosti se zákopovou akcí (i když samozřejmě nebyli souzeni pouze za podíl na ní). K dvaceti pěti letům těžkého žaláře tak byl odsouzen vedoucí celého nasazení Karel Žalud. Trest smrti byl udělen generálnímu referentu Kuratoria

---

[184] Scheks, J.: *Smutné vzpomínky zákopnické. Vedoucí Kuratoria neujdou trestu*. Pravda: orgán komunistické strany na Plzeňsku 1, 1945, 23. 12., s. 3.
[185] Kouřil, Jiří: *Tělesná výchova v Kuratoriu pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě (1942–1945)*. Disertační práce. FSpS MU, Brno 2017, s. 68–69.
[186] Státník, D., *Účast Kuratoria pro výchovu mládeže*, s. 89. Dokumenty z tohoto procesu jsou významným pramenem k poznání celé problematiky (který jsem bohužel nevyužil). Zmíněná studie D. Státníka je oproti tomu na těchto pramenech z velké části založena.
[187] *Dr. Viktorin opět na scéně*. Práce 3, 1947, 11. 4., s. 3.
[188] Státník, D., *Účast Kuratoria pro výchovu mládeže*, s. 96–97.

Františku Teunerovi[189] a Karlu Mihalíčkovi, který se na výstavbě Jihovýchodního valu podílel jako vedoucí střediska v Mönchofu. Popraven ovšem nebyl ani jeden z nich, protože se oba v době soudu nacházeli na útěku.[190] Oběma byl následně trest cestou milosti změněn na doživotí. Ani to na ně ovšem nedopadlo plně - dopaden byl totiž pouze Teuner (Mihalíček nikoliv), který byl však již v roce 1955 z vězení propuštěn.[191]

Kromě Kuratoria na vedení českých zákopníků částečně participovala i organizace Todt a místní funkcionáři nacistické strany. Toto německé vedení se v menší míře podílelo jak na přímém řízení práce, tak zejména na zajišťování technických záležitostí výstavby (v případě organizace Todt) či zázemí pro české zákopníky (v případě strany).[192] Problémem ale bylo to, že straničtí funkcionáři byli zvyklí vést při výstavbě opevnění zejména *„zajatce, Židy a další takový lidský materiál, který lze vést k práci jen bičem a puškou“ („Gefangene, Juden und sonstiges Menschenmaterial, das nur mit Peitsche und Gewehr zum Arbeitseinsatz angehalten werden kann“).* A podobně tak z počátku přistupovali i k Čechům. Svůj způsob vedení změnili až po intervencích českých vedoucích z Kuratoria.[193]

3.2 Práce a doprava na staveniště

O tom jaké práce vykonávali čeští chlapci v Dolnodunajské župě, máme poměrně přesný přehled díky téměř kompletně dochovanému souboru denních hlášení ze střediska v Potzneusiedlu. Dozvídáme se z nich, jakými činnostmi se místní zákopníci na výstavbě opevnění podíleli – kromě kopání střeleckých zákopů a protitankových příkopů budovali pevnůstky či silniční zátarasy, řezali stavební dříví… Část z nich se na stavbě Jihovýchodního valu podílela jen nepřímo, tím že vykonávali různé práce pro vnitřní potřebu středisek – nosili svým kamarádům jídlo, stavěli latríny, uklízeli ubikace, vykládali uhlí, nebo drželi požární hlídky… Hlášení z Potzneusiedelu vypovídají i o tom, že se zde pracovalo nepřetržitě – bez

[189] K jeho činnosti související se zákopovou akcí viz zejména čtvrtou kapitolu.
[190] *Odsouzení kuratoristé dostali před popravou milost*. Rudé právo 27, 1947, 3. 5., s. 3.
[191] Kouřil, J: *Tělesná výchova v Kuratoriu*, s. 70.
Zda a případně jakým způsobem byli potrestáni ostatní kuratoristé zmiňovaní v této diplomové práci (například Jaroslav Kříž, proslulý brutálními tresty), se mi bohužel zjistit nepodařilo.
[192] Státník, D., *Účast Kuratoria pro výchovu mládeže*, s. 87.
Strana zajišťovala především zásobování. Viz NA fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 729. Provolání vedení zákopníků k mužstvu k 24. prosinci, 23. 12. 1944.
[193] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 63–68. Zpráva W. Dresslera o nasazení českých zákopníků v Dolnodunajské župě, 21. 12. 1944. Viz též NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 13–15. Fotokopie zprávy Rudolfa Bártka (který byl původně vedoucím střediska v Halbturnu a poté zástupcem německého vedoucího při opevňovacích pracích na Moravě) porovnávající nasazení zákopníků v Dolnodunajské župě a na Moravě, 26. 1. 1945.

volných dní. Zákopníci vstávali v šest nebo v sedm hodin ráno (jak které dny) a již hodinu po zaznění budíčku nastupovali do práce. Ta trvala různě dlouhou dobu – většinou se pracovalo sedm hodin denně, ale o nedělích a svátcích (např. i na štědrý den) byla pracovní doba zkracována na pět, někdy i na „pouhé“ čtyři hodiny. Zkrácení se týkalo i několika dní na konci prosince – tento volný čas si ale zákopníci museli zřejmě nadpracovat dopředu, protože v předcházejících dnech na staveništích strávili až devět a půl hodiny denně.[194]

Situace v ostatních střediscích byla zřejmě obdobná, nicméně denní hlášení se kromě Potzneusiedelu dochovala již jen z Mönchofu. Ta ale nejsou vypracována tak pečlivě – není v nich například uváděna délka pracovní doby. Nicméně se dozvídáme, že zdejší zákopníci měli volné dny – a to tehdy když nepřijel vlak, který je odvážel na staveniště.[195] Největší rozdíl oproti Potzneusiedelu byl v tom, že zde bylo výrazně více těch, kteří se neúčastnili samotné výstavby a vykonávali podpůrné služby. Někteří tyto činnosti vykonávaly i na plný úvazek (strážní, řemeslníci a pracovníci v kuchyni – kterých zde bylo téměř sto) a jiní k nim byli přidělováni příležitostně. Počet takovýchto pracovníků zde některé dny dosahoval téměř tří stovek.[196] Zřejmě se věnovali především pomocným pracím v kuchyni (viz dále).

Práce, kterou zákopníci vykonávali, byla velice obtížná, a to zejména kvůli extrémnímu počasí, které v zimě 1944/1945 v Dolnodunajské župě panovalo. V prvních dnech neustále pršelo, takže se půda proměnila v moře bláta. Déšť záhy vystřídaly sněhové bouře (umocňované rovinatým terénem), během nichž napadlo asi 30 – 40 centimetrů sněhu. Současně nastaly kruté mrazy, při nichž rtuť v teploměrech sestupovala na minus 10 – 15 °C (jako rekord je udáváno minus 25 °C).[197] Toto počasí výstavbu komplikovalo například tím, že promrzlá půda odolávala krumpáčům a lopatám, jejichž násady se lámaly a ostří otupovala – aniž by byli k dispozici kováři, kteří by nářadí mohli opravit. Z toho důvodu se vedení snažilo během mrazů přesunout co největší část mužstva z výkopových prací k jiným

[194] NA fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 704–712, 735–764, 802, 807–818, 819–831, 898, 900–903. Denní hlášení vedoucího střediska v Potzneusiedelu Z. Valcháře, prosinec 1944 – březen 1945.
Ne všechna hlášení uvádějí délku pracovní doby, takže je možné, že situace byla ještě proměnlivější. Je také potřeba poznamenat, že se do pracovní doby započítávaly i cesty na/ze staveniště (viz dále). F. Mainuš a Z. Konečný píší o tom, že pracovní doba českých zákopníků byla – včetně nedělí a svátků – osmihodinová (viz Konečný, Z. - Mainuš, F.: *Nasazení české mládeže*, s. 32.). Odkud tato informace pochází, mi není jasné.
[195] Hlášení zaznamenávají celkem čtyři dny, kdy se nepracovalo; u třech z nich je uveden i (zmiňovaný) důvod.
[196] NA fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 528–521, 543, 545, 550–553, 556–560, 563–566, 574–576, 580, 587, 588, 591–594, 604–607, 610, 617, 618, 626–628, 637, 647, 651, 662–675, 677, 681. Denní hlášení místního vedoucího B. Koubíka z Mönchofu, 29. 1. 1945, prosinec 1944 – březen 1945.
[197] Státník, D., *Účast Kuratoria pro výchovu mládeže*, s. 98. Nejhorší sněhová bouře nastala 29. ledna a byla tak krutá, že na ni mnozí zákopníci doplatili omrzlinami.

činnostem (řezání stavebního dřeva apod.) [198] Hlavním problémem, které počasí způsobovalo, ale byl pochopitelně negativní vliv na zdraví zákopníků, kteří se neměli ani kde ohřát – a v nevytápěných ubikacích nebylo možné usušit mokré věci. Není tak divu, že již na konci ledna byl kvůli vážnému zdravotnímu stavu poslán domů každý desátý zákopník. Situaci nasazených zemědělců komplikovalo i to, že mnozí z nich neměli dostatečně teplé oblečení.[199] Zásadní ulehčení pak pro zákopníky nepřineslo ani únorové oteplení, které zákopy pro změnu naplnilo vodou.[200]

Práce mimo staveniště byla obecně považována za jednodušší. V Mönchofu (ale pravděpodobně i jinde) tak existoval systém, kdy byly běžné zákopnické kolony postupně zařazovány k pracím pro vnitřní potřebu, aby měli občas volnější den.[201] Trvale pak byli takto zaměstnáváni například ti, kteří se nemohli účastnit samotné výstavby, protože měli rozbité boty (loupali brambory).[202] Ve skutečnosti ale ani život těch, kteří pracovali přímo ve střediscích, nemusel být jednoduchý. František Mainuš například cituje vyprávění o životě pekařů pracujících ve vesnici u Brucku. Ti zde museli pro ostatní zákopníky upéci denně 1 600 kilogramů chleba. Aby tento úkol zvládli, museli vstávat už ve dvě hodiny v noci a pracovat až do deseti hodin večer, protože nekvalitní uhlí, které jim bylo přiděleno, nemělo dostatečnou výhřevnost. Takto dlouhá pracovní doba je pochopitelně extrémně vyčerpávala – ale vedoucí na stížnosti odpovídali jenom tím, že je bili.[203]

V souvislosti s prací zákopníků je potřeba se zmínit i o fungování dopravy mezi středisky (v nichž byli zákopníci ubytováni) a staveništi. Tyto cesty totiž byly započítávány do pracovní doby a mnohdy ji výrazně zkracovaly. Zákopníkům z některých středisek totiž doprava zabírala tolik času, že i v ideálním případě (bez dopravních zpoždění apod.) pracovali jen tři a půl hodiny denně – většinu pracovní doby tak strávili ve vlacích kyvadlové dopravy či na pěších přesunech.[204] Jako příklad komplikované dopravy je možné uvést zákopníky z Halbturnu. Ti chodili na dráhu do sousedního Mönchofu, odkud jeli do Neusiedlu.

[198] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 51–52. Zpráva W. Jacobiho o životních podmínkách zákopníků v Dolnodunajské župě, 4. 1. 1945.
[199] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 4–6. Zpráva K. Hory o inspekční cestě k zákopníkům v Dolnodunajské župě pro F. Knoopa, 27. 1. 1945. Podle této zprávy bylo na staveništích dokonce 60 centimetrů sněhu.
[200] NA, fond MZ SPMZ, kart. 71, nef. Dopis Františka Kosoura pro A. Hrubého, 11. 2. 1945.
[201] Viz např. NA fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 724 a 727. Zápisy o poradách vedoucích kuratoristů v Mönchofu, 29. a 27. 12. 1944.
[202] NA fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 718. Zápis o poradě vedoucích kuratoristů v Mönchofu, 25. 12. 1944.
[203] Mainuš, F.: *Totálně nasazeni (1939–1945)*, s. 72–73.
[204] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 108, sg. 110-3/48, f. 27–28. Zpráva W. Jacobiho o životních podmínkách zákopníků v Dolnodunajské župě, 3. 1. 1945

Z místního nádraží to měli na staveniště ještě pět kilometrů, které museli ujít pěšky.[205] Po železnici se na pracoviště dopravovali jen ti, jejichž ubytování bylo od míst, kde probíhala výstavba, vzdáleno více než 10 kilometrů. Takových byla ale většina (k 21. prosinci 1944 jezdilo na staveniště vlaky 8 000 mužů, zatímco jen 2 050 jich bylo ubytováno v takové vzdálenosti, že mohli chodit pěšky). Železniční doprava navíc fungovala velice špatně. Vlaky měly běžně velká zpoždění, a zákopníci byli nuceni i několik hodin čekat venku na nádražích, což kvůli mrazům jistě nebylo příjemné. Na druhou stranu, pokud vlaky, které měly dorazit v šest a v sedm hodin ráno, přijely až kolem desáté hodiny, zákopníci během dne ve výsledku pracovali jen jednu hodinu.[206] A jak již bylo zmiňováno, stávalo se i to, že vlaky nedorazily vůbec a zákopníci se vyhnuli práci úplně. Kromě pochodů a čekání na nádražích pro zákopníky nebyla příliš příjemná ani samotná jízda, protože užívané soupravy byly ve velice bídném stavu. Podle výpovědí zákopníků měly vagóny vybitá okna[207] a jejich kapacita byla naprosto nedostatečná – cestující se tak přepravovali i na střeše, mezi nárazníky, či na stupátkách.[208]

3.3 Pracovní morálka a výkonnost

Historik František Mainuš se ve své knize *Totálně nasazeni* zabývá i tím, jaká byla pracovní morálka a výkonnost Čechů nasazených při výstavbě Jihovýchodního valu. Dochází k celkem jednoznačnému závěru:

„*Zákopníci věděli, že se blíží konec války a že každý vykopaný zákop, každá pevnůstka pomáhají nepříteli. I když se vedoucí snažili, aby všichni plnili normy, přece se jim nepodařilo uhlídat každého. Našlo se dostatek příležitostí, jak se vyhnout splnění denního úkolu.* […]“[209]

Soudobé zprávy různých německých úřadů nicméně ukazují poněkud jiný pohled na věc. Mnohé se totiž shodují v tom, že čeští zákopníci pracují dobře a to navzdory náročným podmínkám, v nichž jsou nuceni žít. Naopak negativní hodnocení – například *„že* […] *nejhorší pracovní výkony podávají Češi a Italové“ („dass* […] *Tschechen und Italiener die*

[205] Státník, D., *Účast Kuratoria pro výchovu mládeže*, s. 91.
[206] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 63–68. Zpráva W. Dresslera o nasazení českých zákopníků v Dolnodunajské župě, 21. 12. 1944.
[207] Konečný, Z. - Mainuš, F.: *Nasazení české mládeže*, s. 30.
[208] Státník, D., *Účast Kuratoria pro výchovu mládeže*, s. 91.
[209] Mainuš, F.: *Totálně nasazeni (1939–1945)*, s. 74–75. Je potřeba říci, že F. Mainuš neměl k dispozici prameny z fondu NSM, z nichž některé ukazují jiný pohled na věc (viz dále).

schlechteste Arbeitsleistung aufzuweisen hätten“) jsou výjimečné (ostatně i tento výrok pocházející ze zprávy vídeňské služebny SD je srovnáván s opačným názorem).[210]

Velice kladně hodnotila pracovní úsilí protektorátních zákopníků například pražská úřadovna SD ve své zprávě ze 4. ledna 1945. Češi si podle ní při plnění úkolů vedou v porovnání s ostatními cizinci velice dobře, srovnatelně s nasazenými Němci. Mladí zemědělci pracují dobře jak s krumpáči a lopatami (což je dáno i jejich zaměstnáním), tak při ostatních činnostech – například skupina pověřená betonáží pevnůstek stihla během týdne dokončit osm objektů, přestože jí bylo zadáno jich postavit pouze pět. Aktivní postoj Čechů ke svěřené práci je podle zprávy zapříčiněn jak dobrým vedením ze strany kuratoristů, tak slibem danými zákopníkům, že po dokončení uložených úkolů budou moci jet domů – tento slib by měl být dodržen a zákopníci by měli být propuštěni alespoň pár dní před uplynutím deseti týdnů.[211]

Fakt, že slibem dřívějšího návratu Němci dokázali zlepšit motivaci zákopníků k plnění uložených úkolů, potvrzují i další zprávy. Toto opatření si pochvaloval například i vedoucí českého kontingentu Dressler, který se před Vánocemi 1944 dokonce domníval, že díky nadprůměrnému pracovnímu tempu budou uložené úkoly splněny již za osm týdnů.[212]

Optimistický tón uvedených relací je možná poněkud přikrášlený – o nechuti zákopníků podílet se na výstavbě německých opevnění totiž svědčí například počty zemědělců, kteří neuposlechli povolávacích výměrů, nebo případy útěků, které se objevovaly od samého začátku.[213] Je také potřeba uvést, že dostupné prameny pějící chválu na výkony českých zákopníků pocházejí z první fáze nasazení. Zpráva z konce ledna 1945 již uvádí:

„*Bohužel pracovní výkonnost po zhruba 14 dnech až 3 týdnech prudce poklesla, což je na jedné straně způsobeno nástupem mrazů, a na druhé straně nepříznivými podmínkami nasazení.“*[214]

---

[210] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 50. Zpráva W. Jacobiho o hodnoceních českých zákopníků v Dolnodunajské župě (přebírající hlášení od úsekové služebny SD ve Vídni), 4. 1. 1945.

[211] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 51–52. Zpráva W. Jacobiho o životních podmínkách zákopníků v Dolnodunajské župě, 4. 1. 1945.

[212] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 63–68. Zpráva W. Dresslera o nasazení českých zákopníků v Dolnodunajské župě, 21. 12. 1944. Dressler si také pochvaloval disciplinovanost Čechů a fakt, že zákopnické kolony během pochodů zpívají.

[213] K tomuto tématu viz 5. kapitolu.

[214] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 16–19. Zpráva W. Brunnera o návštěvě A. Hrubého u zákopníků v Dolnodunajské župě, 26. 1. 1945. V orig. *„Leider ist die Arbeitsleistung nach etwa 14 agen bis 3 Wochen stark abgesunken, was einerseits auf den Einbruch der Kaelte, andererseits aber auch auf die unguenstigen Voraussetzungen des dortigen Einsatzes zurueck zufuehren ist.“*

Předpokládám, že později došlo k ještě většímu poklesu pracovní morálky, zejména ve chvíli, kdy se ukázalo, že sliby o dřívějším návratu než za deset týdnů, splněny nebudou.

3.4 Prožití Vánoc

Pro mladé zemědělce na nucených pracích v Dolnodunajské župě muselo být prožívání Vánoc roku 1944 náročné, neboť je trávili v nevlídném prostředí a daleko od domova. Prameny, které by nabízeli pohled zákopníků na prožívání těchto dní, bohužel k dispozici nemáme, a tak je nutné se spokojit s popisem toho, co pro zákopníky tento den organizovalo vedení. Na druhou stranu se na těchto opatřeních dá velice dobře ilustrovat snaha vedení o udržení pracovní morálky, jedná se tedy svým způsobem o příklad k minulé podkapitole.

Jak již bylo zmíněno, pracovní doba na Štědrý den byla zkrácena. Po práci se chlapci shromáždili a bylo jim předčítáno provolání, v němž se je vedení snažilo informovat i motivovat k větším pracovním výkonům. Kromě vysvětlování, že Jihozápadní val je *„hráz proti bolševismu“,* se například dozvěděli, že jejich účast na jeho výstavbě je přínosem *„k vítězství Velkoněmecké Říše i k zajištění lepší budoucnosti evropských národů“.* Současně ale byli motivováni i zcela prozaicky tím, že pokud práci dokončí dříve, jejich nasazení bude zkráceno. Provolání bylo zakončeno touto výzvou:

„*I my chceme přispět k vítězství a míti na něm podíl. Naše srdce jsou statečná a plná důvěry ve vítězství a lepší život našeho národa po boku národa německého. Svůj výkon zdvojnásobíme! Vzhůru do díla!*“[215]

Zákopníci byli na Štědrý den též „poctěni“ návštěvami různých funkcionářů. Z Brna za nimi dokonce přijel předseda Zemského svazu zemědělství a lesnictví v Brně dr. Josef Holik, který je pak navštívil ještě několikrát (například na Nový rok).[216] Příležitost promluvit osobně k nastoupeným zákopníkům si nenechal ujít ani vedoucí nasazení Dressler, který se zúčastnil apelu v Schönabrunnu. Ten byl spojen i se sbírkou pro „Zimní pomoc“ (Winterhilfe), při které se od zákopníků vybralo 1 200 říšských marek.[217]

Předpokládám, že zákopníci více než tato shromáždění a návštěvy ocenili dárkovou akci, kterou pro ně zorganizoval Svaz zemědělství a lesnictví. Ten zákopníkům ve spolupráci s německým státním ministerstvem zařídil na Štědrý večer „dary“ v podobě 80 000 kusů

[215] NA fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 729. Provolání vedení zákopníků k mužstvu k 24. prosinci, 23. 12. 1944.
[216] Viz 4. kapitolu.
[217] NA fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 731. Zpráva o náladě zákopníků v Schönabrunnu, 27. 12. 1944.

cigaret a 1 500 litrů alkoholu.[218] Z hlediska zákopníků ale bylo problematické, že dohled nad rozdáváním těchto zvláštních přídělů měli kuratoristé, kteří si díky tomu na úkor svých svěřenců přilepšovali. Například do Schönabrunnu bylo zasláno pro 551 mužů 621 litrů alkoholu, ale mužům byl přidělován jen po půl litru (tzn. že kuratoristé zpronevěřili více než polovinu zásilky).[219]

Druhou iniciativou, kterou Svaz pro zákopníky organizoval, byla vánoční balíková akce, která ale nedopadla úplně slavně, protože část zásilek došla až na konci ledna, kdy už byly potraviny v nich obsažené mnohdy zkažené.[220]

3.5 Ubytování

Mladým zemědělcům poslaným do Dolnodunajské župy k výstavbě opevnění bylo mnohdy během cesty ve vlacích slibováno, že budou ubytováni v teplých ubikacích. Když ovšem dorazili na místo, ukázalo se, že nic není vzdálenějšího od reality, nežli tyto sliby.[221] Zděšení zákopníků ze skutečného stavu věcí ukazuje například dopis, který brzy po svém příjezdu odeslali ministru Hrubému dva zákopníci ubytovaní v Halbturnu:

„*Bydlíme ve stodolách s rozbitými dveřmi a děravými střechami, beze světla. Elektrikář, který byl mezi námi nalezen, aby světlo nainstaloval, nedostal ani kousek drátu. K dispozici není ani nářadí na postavení latrín*.“[222]

Situace v Halbturnu nebyla ničím výjimečná – podobně to vypadalo i v ostatních zákopnických střediscích. Problémy s ubytováním byly nejhorší právě na samém počátku akce, protože pro přicházející nebylo na místě přichystáno prakticky nic – mnozí zodpovědní

---

[218] NA fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 717. Přípis od Zemského svazu zemědělství a lesnictví v Brně pro zákopnický štáb v Brucku ohledně vánoční zásilky, 23. 12. 1944.
Stejnými věcmi jako na Štědrý den pak byli zákopníci „obdarováni“ i s příchodem nového roku 1945 (viz NA fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 704. Denní hlášení vedoucího střediska Potzneusiedelu Z. Valcháře, 31. 12. 1944.).
„Dárkové“ a jiné akce pro zákopníky vyšli Svaz zemědělství a lesnictví celkem na 287 692 korun a 10 haléřů, jak bylo zjištěno při vyúčtování. Peníze byly investovány spíše do nárazových akcí, jakými byly ty výše uvedené (ale zmínit je možné i nákup svítilen či novin). Viz NA fond Svaz zemědělství a lesnictví pro Čechy a Moravu, kart. 21, nef. Seznam výdejních položek Svazu zemědělství a lesnictví v souvislosti se zákopovou akcí v Dolnodunajské župě, [nedatováno].

[219] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 108, sg. 110-3/48, f. 29. Zpráva W. Jacobiho o účasti Kuratoria při zákopových pracích v Dolnodunajské župě, 25. 1. 1945.
[220] NA fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 868. Zpráva Jaroslava Janka o příjezdu vagónů s balíčky, 6. 2. 1945.
[221] Státník, D., *Účast Kuratoria pro výchovu mládeže*, s. 89.
[222] NA, fond MZ SPMZ, kart. 71, nef. Německý překlad dopisu zákopníků J. Kulhánka a Vyšínka pro A. Hrubého, 18. 12. 1944. V orig. *„Wir wohnen in Scheunen mit zertrümmerten Toren und löchrigen Dächern ohne Licht. Die Elektromonteure, welche unter uns ausgesucht wurden, um das Licht zu installieren, haben kein Stück Draht bekommen. Es steht nicht einmal Werkzeug zur Errichtung von Latrinen zur Verfügung.“*

funkcionáři nacistické strany a organizace Todt dokonce o příjezdu Čechů nebyli dopředu vůbec informováni. Všichni přicházející tak byli improvizovaně ubytováváni u místních sedláků ve stodolách (případně ve stájích).[223] V těchto ubikacích spali zákopníci jen na slámě a často plně oblečení a v botách, protože neměli dostatek přikrývek (budovy nebyly vytápěné a teplota v nich byla velice nízká). Problémem bylo to, že když zákopníci spali ve stejném oblečení, v němž pracovali, neměli možnost si je vysušit, neboť neměli přístup do žádných vytápěných místností.[224]

Přestože zákopníci ve stodolách zůstali po celou dobu svého nasazení (vhodnější budovy pro umístění tak velkého množství mužů v oblasti ani nebyly k dispozici), situace s ubytováním se postupně zlepšovala.[225] Objevovaly se pokusy o vytvoření místností, v nichž by se zákopníci mohli ohřát, což bylo ovšem komplikované jak pro velký počet zákopníků, tak pro nedostatek topiva[226] (příslušníci strany odmítali pro české zákopníky zajistit otop, protože jej prý nepotřebují, když otop nedostávají ani dělníci z východu).[227] Další zlepšení se objevovala díky snahám Zemského svazu zemědělství a lesnictví v Brně (respektive jeho předsedy dr. Holika), který pro zákopníky zajistil například karton k utěsnění stodol či lampy na svícení.[228] O zlepšení ubytování se snažil i ministr Hrubý, kterému vadil zejména fakt, že některé stodoly měly tak děravé střechy, že v nich zákopníci spali přímo vedle hromad sněhu. Přišel proto s návrhem, aby byly díry (pro nedostatek lepšího materiálu) vyspraveny alespoň rákosem či kukuřičnou slámou.[229]

Se špatnou situací ubytování souvisela i nízká úroveň kultury stravování – zákopníci museli jíst venku, protože nebyly k dispozici dostatečně velké místnosti využitelné jako jídelny. Ještě větším problémem ale byla nízká úroveň hygieny. V obcích, v nichž byli zákopníci ubytováni, byl nedostatek vody (v Mönchofu, kde bylo v prosinci 1944 asi 5 000

---

[223] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 108, sg. 110-3/48, f. 30–31. Zpráva W. Jacobiho o inspekční cestě J. Holika, 18. 1. 1945.

[224] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 108, sg. 110-3/48, f. 27–28. Zpráva W. Jacobiho pro K. H. Franka o životních podmínkách zákopníků v Dolnodunajské župě, 3. 1. 1945.
Zmíněný nedostatek přikrývek (a i dalšího vybavení jako například vhodných bot) byl částečně způsoben i některými úřady práce, které povolávané lživě informovaly o tom, že si tyto věci na cestu brát nemusí, protože je pro ně vše přichystáno na místě. Viz NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 13–15. Fotokopie zprávy R. Bártka porovnávající nasazení zákopníků v Dolnodunajské župě a na Moravě, 26. 1. 1945.

[225] Státník, D., *Účast Kuratoria pro výchovu mládeže*, s. 90.

[226] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 51–52. Zpráva W. Jacobiho o životních podmínkách zákopníků v Dolnodunajské župě, 4. 1. 1945.

[227] Státník, D., *Účast Kuratoria pro výchovu mládeže*, s. 90. Uvedená informace vychází z poválečné výpovědi K. Žaluda.

[228] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 32–35. Úřední poznámka F. Fischera pro R. Giese o cestě J. Holika k zákopníkům v Dolnodunajské župě, 11. 1. 1945.

[229] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 16–19. Zpráva W. Brunnera o návštěvě A. Hrubého u zákopníků v Dolnodunajské župě, 26. 1. 1945.

mužů, dokonce nebyla ani voda na pití), a tak se nedalo ani uvažovat o praní prádla.[230] Podobné to bylo pochopitelně i s mytím. K udržení alespoň základní hygieny se proto zákopníci často umývali sněhem. Stejným způsobem se zajišťovalo i umývání nádobí.[231]

3.6 Strava

Také stravování (podobně jako ubytování) bylo na staveništích nejvíce komplikované zpočátku, kvůli nepřipravenosti celé akce. Několik prvních dní tak zákopníci dostávali jako hlavní jídlo dne jen řepu, než se podařilo zásobování, které měly na starosti místní organizace nacistické strany, i za pomoci místního obyvatelstva zlepšit.[232] Poté již byla úroveň stravování relativně dobrá, na čemž se shoduje většina zpráv, včetně jinak velice kritického rozboru ing. Brunnera (spolupracovníka ministra Hrubého).[233]

Prameny, jejichž autory jsou zákopníci či jejich rodinní příslušníci, však na situaci ukazují poněkud jiný pohled – stravování totiž většinou kritizují. Vadí jim jak nedostatek, tak špatná kvalita jídla (některé polévky měly po požití způsobovat silný střevní katar, protože obsahovaly zmrzlý tuřín a zmrzlé brambory s hlínou atd.). Popisy jídelníčků se nicméně různí, – strava byla na různých místech nasazení různá.[234] Jako příklad typického pohledu zákopníků uvedu úryvek z anonymního dopisu, který napsal ministru Hrubému zřejmě otec jednoho z nasazených:

„*Ke snídani mají kávu, v poledne nic a teprve večer kroupy nebo těstoviny. Bylo jim řečeno, že o ně bude řádně postaráno. Je to pravda?* […] *daří se jim hůře než dobytku, který spí ve chlévech a může žrát do sytosti*.“[235]

Toho, že pohled zákopníků je negativnější, než pohled úředních míst, si všímá i zpráva SD z 3. ledna 1945, která tento rozpor vysvětluje tím, že zákopníci pochází z řad zemědělské mládeže, která je zvyklá se i ve válečných podmínkách stravovat lépe, než mládež z měst.[236]

---

[230] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 63–68. Zpráva W. Dresslera o nasazení českých zákopníků v Dolnodunajské župě, 21. 12. 1944. Dressler v této zprávě otevřeně píše, že *„otázka ubytování je nejtěžším problémem celé akce“*. V orig. *„Die Quartierfrage ist das schwierigste Problem der ganzen Aktion.“*

[231] Státník, D., *Účast Kuratoria pro výchovu mládeže*, s. 92–93.

[232] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 108, sg. 110-3/48, f. 30–31. Zpráva W. Jacobiho o inspekční cestě J. Holika, 18. 1. 1945.

[233] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 16–19. Zpráva W. Brunnera o návštěvě A. Hrubého u zákopníků v Dolnodunajské župě, 26. 1. 1945.

[234] Konečný, Z. - Mainuš, F.: *Nasazení české mládeže*, s. 28–32.

[235] NA, fond MZ SPMZ, kart. 71, nef. Německý překlad anonymního dopisu pro A. Hrubého, 6. 1. 1945. V orig. *„Zum Frühstuck erhalten sie eine Schale Kaffee, zum Mittag nichts und bis abends Grauppen oder Makaroni. Es wurde ihnen gesagt, dass um sie ordentlich gesorgt wird. Ist das richtig?* […] *dass es ihnen schlechter ergeht als dem Vieh, das im Stalle schläft und sich satt fressen kann.“*

[236] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 108, sg. 110-3/48, f. 27–28. Zpráva W. Jacobiho pro K. H. Franka o životních podmínkách zákopníků v Dolnodunajské župě, 3. 1. 1945.

Podobný názor opakuje i zpráva SD z následujícího dne, která též připomíná, že nasazeným jejich výživu denně doplňují balíčky s jídlem přicházející z domova. Tento dokument též vysvětluje, že samotná příprava jídla byla brzy po začátku zákopové akce předána do českých rukou. Češi si tak sami spravují nejen vlastní kuchyně,[237] ale například i řeznictví.[238]

3.7 Zdravotní stav, lékařská péče a případy úmrtí

Zdravotní stav mužstva při výstavbě Jihovýchodního valu v Dolnodunajské župě byl špatný od samého počátku. Mnozí mladí zemědělci, kteří na nucenou práci odjížděli, byli totiž nemocní již ve chvíli, kdy byli povoláni. Bylo tomu tak jednak proto, že většinou nepocházeli z rodin bohatých sedláků, ale spíše to byli chudí zemědělští čeledíni, kteří žili ve špatných podmínkách, čímž pochopitelně trpělo i jejich zdraví. Hlavním důvodem ovšem byla absence lékařských prohlídek při výběru povolaných, čímž bylo umožněno, že se tito nemocní lidé na nasazení vůbec dostali – stávalo se tak dokonce, že se na Dolnodunajských staveništích objevovali i lidé s protézami místo rukou či nohou, s těžkou tuberkulózou nebo epilepsií atd. Vážnější případy, které byly pro vedení českého kontingentu spíše přítěží než pomocí, musely být vraceny zpět do protektorátu. V prvních třech dnech takto bylo odesláno více než dvě stě mužů[239] (jiný pramen uvádí dokonce 250 mužů poslaných domů hned první den po příjezdu).[240] Vážněji nemocní byli domů odesíláni i později a počty propuštěných jsou více než vypovídajícím údajem o tom, jaké podmínky na staveništích panovaly – jen do konce ledna byla do protektorátu ze zdravotních důvodů navrácena asi desetina zákopníků.[241]

Pro návrat nemocných byly organizovány zvláštní transporty. Například 13. ledna 1945 vyjel z Neudorfu vlak s nemocnými směřující do Prahy. Tento konkrétní spoj zmiňuji kvůli tragickým okolnostem, které doprovázely jeho průběh. V noci ze 13. na 14. ledna,

---

[237] Práce v kuchyních byla pro zákopníky další možností, jak si zlepšit jídelníček. Nicméně vedení toto předpovídalo a upozorňovalo, že *„sebemenší krádež v kuchyni bude trestána tělesnými tresty“*. Viz NA fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 724. Zápis o poradě vedoucích kuratoristů v Mönchofu, 29. 12. 1944.

[238] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 51–52. Zpráva W. Jacobiho o životních podmínkách zákopníků v Dolnodunajské župě, 4. 1. 1945.

[239] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 13–15. Fotokopie zprávy R. Bártka porovnávající nasazení zákopníků v Dolnodunajské župě a na Moravě, 26. 1. 1945.

[240] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 63–68. Zpráva W. Dresslera o nasazení českých zákopníků v Dolnodunajské župě, 21. 12. 1944.
I přes tyto zkušenosti se lékařské prohlídky nekonaly ani při pozdějším nasazení zákopníků na Moravě. Viz NA, fond ÚŘP, kart. 953, sg. II-4-5555, nef., Zápis o schůzi u K. H. Franka z 20. 12. 1944.

[241] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 4–6. Zpráva K. Hory o inspekční cestě k zákopníkům v Dolnodunajské župě pro F. Knoopa, 27. 1. 1945.
Horou uváděný údaj je nejspíše zaokrouhleným číslem 782 zákopníků, které on sám uvádí k 18. lednu 1945. Viz NA, fond MHP, kart. 413, sg. 5555, f. 250–251. Zpráva obersturmführera SS Hory o stavu mužstva na zákopových pracích v Dolnodunajské župě, 20. 1. 1945.

během průjezdu nákladním nádražím v Brucku, z něj totiž vypadl jeden zákopník jménem Vladislav Vahrlich, který byl nalezen až druhý den ráno. Byl bohužel v bezvědomí a tak silně podchlazený, že jej nezachránil ani okamžitý převoz do vojenského lazaretu, v němž zemřel.[242]

Ne všichni nemocní ale byli propuštěni domů. Pravidlem byla spíše léčba na místě. Stav těchto uznaných nemocných, kteří nemuseli chodit do práce,[243] byl neustále vysoký. Například k 9. únoru 1945 bylo nemocných 558 (z celkového stavu 8570 zákopníků).[244]

Vysoké počty nemocných (které vyniknou zejména tehdy, když si uvědomíme, že všichni zákopníci byly mladí chlapci ve věku jen něco málo přes 20 let), byly nepochybně způsobeny podmínkami, v nichž nasazení žili. Choroby, které se u nich objevovaly, byly většinou spojeny s pobytem v příliš chladném či vlhkém prostředí s nedostatečnou úrovní hygieny, případně i stravy. Objevovaly se tak různé nemoci dýchacích cest (např. bronchitida či zápal plic), trávicí soustavy, či choroby způsobené parazity, jako například svrab (nepřekvapí, že část zákopníků měla i vši).[245] Kromě toho se samozřejmě vyskytovaly i pracovní úrazy.[246]

Jak již bylo zmíněno, ne všichni nemocní byli uznáni za neschopné práce a umístěni na marodky (které se nacházely například ve školách). Zákopníci ohodnocení jako lehké případy (a takových byla velká část, ne-li většina z těch, kteří lékaře kvůli svým zdravotním problémům navštívili), z práce uvolňováni nebyli, případně byli jen přeřazováni k méně náročným činnostem.[247] Bylo tomu tak zřejmě proto, že se vedení primárně snažilo o splnění pracovních úkolů a toho chtělo dosáhnout i snahou o co nejmenší počty neschopenek.[248] O tom ostatně svědčí i skutečnost, že veškeré neschopenky vydané českými lékaři podléhaly ještě schválení německými úsekovými lékaři.[249] I tak se ale vedení zdál počet nemocných

[242] NA fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 799. Zpráva W. Dresslera o úmrtí V. Vahrlicha, 15. 1. 1945.
[243] Pracovní neschopnost byla uznávána jen vážněji nemocným. Viz dále.
[244] NA fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 832. Denní zákopnických středisek o stavu mužstva, 3. – 27. 2. 1945.
[245] Při výslechu u poválečného soudu vedoucí nasazení K. Žalud zdůrazňoval, že bylo úspěchem, že mezi zákopníky nevypukly žádné větší epidemie, a že se vši objevily jen u malé části zákopníků. Viz Státník, D., *Účast Kuratoria pro výchovu mládeže*, s. 93.
[246] Zmínit je vhodné alespoň jeden (netypický) úraz, k němuž došlo 8. února 1945 na trati mezi Neudorfem a Potzneusiedelem. Zákopníci, kteří zde stavěli kryty, nalezli po odhoukání leteckého poplachu nádrž na benzín, kterou shodilo jedno z přelétávajících letadel. Tu si následně prohlíželi, přičemž odšroubovali uzávěr. Následně nádoba explodovala. Tento výbuch okolostojící zákopníky odhodil a jednoho z nich těžce zranil. Viz NA fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 877. Protokol o neštěstí při náletu na Neudorf, 9. 2. 1945.
[247] NA fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 845–863 a 964–980. Záznamy lékařských prohlídek, leden a únor 1945.
[248] Tento názor zastávají i F. Mainuš a Z. Konečný. Viz Konečný, Z. - Mainuš, F.: *Nasazení české mládeže*, s. 21.
[249] Státník, D., *Účast Kuratoria pro výchovu mládeže*, s. 93.

mimo pracovní proces velký. Vedoucí kuratoristé na poradě v Mönchofu dne 28. prosince 1944 nicméně našli „recept“ i na tento problém – nařídili opětovné zpřísněné kontroly všech už uznaných nemocných.[250] Ke snížení ztráty pracovních hodin v důsledku neschopenek možná směřovalo i nařízení, podle nějž se měly lékařské prohlídky konat zásadně večer po skončení práce, nikoliv ráno.[251]

Lékaři starající se o české zákopníky byli rovněž české národnosti. Také oni neodcházeli k práci do Dolnodunajské župy dobrovolně, ale na základě přikazovacích výměrů.[252] Českému kontingentu mělo být k dispozici celkem osm lékařů, nicméně k 18. lednu sem byli posláni lékaři pouze čtyři, z nichž žádný nebyl internistou. Ti navíc neměli k dispozici prakticky žádné léky (ze čtrnácti beden, které obdrželi, obsahovalo třináct jen vatu). Úroveň zdravotní péče tak byla pochopitelně špatná, což mělo výrazně negativní dopad i na náladu zákopníků.[253]

Tristním stavem lékařské péče byl při své návštěvě stavenišť (20. až 21. ledna 1945) zděšen i ministr zemědělství a lesnictví Adolf Hrubý. Rovněž ten konstatoval špatné zásobování léky i nedostatečný počet lékařů a zdravotního personálu.[254] Bylo tomu tak i přes to, že se sám jen několik dní před svou návštěvou chlubil, že díky jeho zákroku bylo pro zákopníky *„vysláno dalších 6 lékařů s léky“*[255] (ovšem v době jeho návštěvy, zde byly k dispozici stále jen čtyři lékaři a deset zdravotníků).[256] Dobrý dojem na ministra neudělaly ani improvizované ordinace, protože byly zřízeny v malých místnostech a nebyly dostatečně vybavené. Zjistil také, že kvůli nedostatku dopravních prostředků jsou problematické i převozy akutních případů do nemocnic.[257] Za zjištěné problémy podle něj mohla špatná

[250] Viz např. NA fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 728. Zápis porady vedoucích kuratoristů v Mönchofu, 28. 12. 1944.
[251] NA fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 724. Zápis o poradě vedoucích kuratoristů v Mönchofu, 29. 12. 1944. Důvody vydání tohoto nařízení nicméně mohli být jiné. Zde uváděný důvod vychází z interpretace F. Mainuše a Z. Konečného. Viz Konečný, Z. - Mainuš, F.: *Nasazení české mládeže*, s. 25.
[252] Viz např. KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 596. Přikazovací výměr okresního hejtmana v Čáslavi pro MUC. Karla Schölma, 15. 1. 1945.
[253] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 108, sg. 110-3/48, f. 30–31. Zpráva W. Jacobiho o inspekční cestě J. Holika, 18. 1. 1945.
[254] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 16–19. Zpráva W. Brunnera o návštěvě A. Hrubého u zákopníků v Dolnodunajské župě, 26. 1. 1945.
[255] NA, fond MZ SPMZ, kart. 71, nef. Vzorová odpověď A. Hrubého na stížnosti zákopníků či jejich rodin, 17. 1. 1945.
[256] Viz NA, fond MZ SPMZ, kart. 71, nef. Nedatovaná zpráva pro okresní předsedy Svazu zemědělství a lesnictví o zemědělcích nasazených na zákopové práce (ve stejném znění předložená i novinářům 25. ledna 1945), [nedatováno].
[257] Kvůli komplikacím během přesunů do nemocnic zemřeli hned dva zákopníci. Prvním byl Josef Brt (viz též 5. kapitolu), který byl 12. prosince postřelen a vzápětí převezen do nemocnice v Kitsee. Zde jej ale jako cizince odmítli převzít. Následně měl proto být odvezen do Potzneusiedlu, což ovšem řidič sanitky odmítl, protože na tuto cestu nedostal dostatek benzínu. Brt tak byl do nemocnice převezen až několik hodin poté, co zranění utrpěl

organizace, z níž vinil mimo jiné i generálního referenta Kuratoria Františka Teunera.[258] Toto obvinění podle mého názoru bylo přinejmenším do jisté míry nespravedlivé, neboť Teuner se také jako lékař snažil fungování zdravotní péče zlepšit.[259]

Podle protokolů, které se zákopníky po skončení nasazení sepisoval Svaz zemědělství a lesnictví, nebyli sami nasazení s úrovní lékařské péče vůbec spokojeni. Vadil jim zejména (již zmiňovaný) přístup vedení. V protokolech se tak často objevují stížnosti na to, že pracovní neschopnost lékaři uznávali jen málokomu. Ostatní, kterým lékaři neschopenky neudělili, nejen že museli do práce odejít, ale často byli za svůj nadbytečný příchod k lékařské prohlídce ještě vedoucími biti. Vyhráno ovšem neměli ani ti, které lékaři jako nemocné uznali. Péče o ně totiž byla mizivá (někdy dokonce žádná) a pokud dostávali léky, tak se jednalo obvykle jen o aspirin. V některých střediscích navíc nebyly zřízeny zvláštní marodky – a tak nemocní zákopníci museli přes den zůstávat v promrzlých stodolách, v nichž byli ubytováni[260]. Není tak divu, že se mnozí zákopníci vraceli domů s podlomeným zdravím. Kvůli vážným omrzlinám či nachlazeným ledvinám se tak někteří z nich nemohli ke svým zaměstnáním vrátit ani na jaře.[261]

Velice podobný pohled, jako ve zmíněných protokolech, můžeme nalézt též v dopisech, které zákopníci či jejich rodiny zasílali ministru Hrubému. Například zákopníci z Halbturnu mu napsali hned na samém začátku nasazení dopis, ve kterém si mimo jiné stěžovali na to, že s nimi v nevytápěné stodole bydlí i dva těžce nemocní, kterým není poskytována vůbec žádná lékařská péče (jeden má vysokou horečku spojenou zřejmě se zápalem plic a druhý kašle krev).[262] Pro zajímavost zde ocituji ještě část dopisu Františka Kosoura, který ve svém popisu útrap svého syna-zákopníka neopomene osvětlit ani fungování lékařských prohlídek:

– a to již bylo pozdě (zemřel na velkou ztrátu krve). Viz NA fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 722. Přípis neznámého odesílatele pro vedoucího úseku sever Jihovýchodního valu dr. Vogela o úmrtí Josefa Brta, 12. 12. 1944.
Druhým mužem, jenž zemřel kvůli problémům s dopravou při cestě do nemocnice, byl Jindřich Boček, který zahynul na akutní zápal plic, protože sanitka, v níž jel, nedorazila včas kvůli havárii. Viz NA fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 925–926. Souhrnná zpráva o úmrtích [autor neuveden], 8. 3. 1945.

[258] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 16–19. Zpráva W. Brunnera o návštěvě A. Hrubého u zákopníků v Dolnodunajské župě, 26. 1. 1945.

[259] Viz 4. kapitolu.

[260] Takto tomu bylo například v Schönabrunnu. Aby nemocní po dobu léčení žili alespoň částečně v teple, domluvili se s místními sedláky, kteří jim povolili se uchylovat k dobytku do chlévů, kde bylo tepleji. Vedení nicméně tuto praxi zakázalo, což se stalo jedním z podnětů ke stávce lékařů. Jak tato stávka (která ukazuje, že i lékaři vnímali situaci kolem zdravotní péče na staveništích značně kriticky) dopadla, bohužel prameny nezmiňují. Viz NA fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 871. Soupis stížností sepsaný MUC. Jindřichem Moravcem, 5. 2. 1945.

[261] Konečný, Z. - Mainuš, F.: *Nasazení české mládeže*, s. 29–31.

[262] NA, fond MZ SPMZ, kart. 71, nef. Německý překlad dopisu zákopníků J. Kulhánka a Vyšínka pro A. Hrubého, 18. 12. 1944.

„[…] můžete si představit, jaká byla prohlídka, když lékaři sotva stáli ráno na nohách, jak byli přes noc zpití. A léky že mají, když se některý hlásí – jsem nachlazen – „Dej si svařit litr vína a ráno na šanc – bolí mě v zádech – mě také a ráno na šanc!“[263]

Nejsmutnější bilancí celého nasazení českých zákopníků v Dolnodunajské župě bylo devět úmrtí.[264] Tři z těchto zákopníků zemřeli násilnou smrtí (zastřelení, vypadnutí z vlaku a sebevražda) a zbývajících šest na různé nemoci (jeden umřel na zánět slepého střeva, další dva na úplavici a po jednom životu si vyžádaly i záškrt a zápal plic). Závěrečná zpráva o úmrtích Čechů při výstavbě Jihovýchodního valu se snaží hledat příčiny, kvůli nimž k těmto tragédiím došlo. Autor obviňuje jednoznačně špatné životní podmínky, kvůli nimž se nebylo možné kde ohřát, nebo alespoň vysušit oděv, či *„dodržovat jen primitivní hygienu“*. Své hodnocení zpráva zakončuje konstatováním, že:

„Nelze se tudíž divit, že při tak primitivním ubytování, za stálé zimy a těžkých povětrnostních podmínek za dobu 11 týdnů zemřelo 9 hochů, z nichž 3 byly případy neštěstí. Jest děkovati jen neúnavné péči vedení a především českého zdravotního personálu, že číslo 9 nebylo překročeno.“[265]

3.8 Vztahy s místním obyvatelstvem

Zemědělce žijící na území dnešního východního Rakouska zachvátil na konci roku 1944 panický strach před rychle se blížící Rudou armádou. Za této situace museli na svých statcích ubytovat cizí zákopníky, kteří při výstavbě opevnění rozkopávali jejich pole, a to ke zlepšení jejich nálady pochopitelně vůbec nepřispívalo. Když dorazili pracovníci z protektorátu, byli již sedláci ovlivněni negativní zkušeností s ubytováváním nuceně nasazených civilistů z východní Evropy či zajatců,[266] kteří jim (jak sděloval ministr Hrubý) *„kradli husy, slepice, vydojovali krávy atd.“*[267] I na Čechy tak bylo pohlíženo jako na vetřelce. V obcích byly dokonce vylepovány plakáty zakazující jim vstup do hostinců či

[263] NA, fond MZ SPMZ, kart. 71, nef. Dopis Františka Kosoura pro A. Hrubého, 11. 2. 1945.
[264] Některým z těchto úmrtí se věnuji podrobněji výše.
[265] NA fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 925–926. Souhrnná zpráva o úmrtích [autor neuveden], 8. 3. 1945.
[266] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 63–68. Zpráva W. Dresslera o nasazení českých zákopníků v Dolnodunajské župě, 21. 12. 1944.
[267] NA, fond MZ SPMZ, kart. 71, nef. Vzorová odpověď A. Hrubého na stížnosti zákopníků či jejich rodin, 17. 1. 1945.

obchodů a dokonce i na poštu.[268] Tyto zákazy byly odvolány až po zákroku ministra Hrubého.[269]

Zkušenosti s Čechy místnímu obyvatelstvu ukázaly, že jejich obavy nebyly na místě a vzájemné vztahy se brzy začaly zlepšovat. K tomu přispívalo také to, že mladí čeští zemědělci sedlákům ve volném čase pomáhali, za což většinou dostávali i zaplaceno.[270] Incidentů, které by tyto vztahy narušovaly, zřejmě nebylo mnoho. Kromě pár krádeží[271] stojí za zmínku snad jen neúspěšný pokus několika zákopníků o násilné vniknutí do ubytovny Svazu německých dívek.[272]

3.9 Pošta

Velice důležitou součást běžného života zákopníků tvořila nepochybně možnost zůstat ve spojení s domovem pomocí pošty. Tato komunikace měla ale své limity. Zákopníci byli instruováni, že dopisy mohou psát jednou týdně a to *„vždy vesele“*.[273] Odesílaná korespondence procházela cenzurou, která zjišťovala, co si nasazení Češi myslí. Nikoho asi nepřekvapí, že se pisatelé často nedrželi zásady psát *„vždy vesele“* a informovali své blízké o různých problémech ze svého života (stěžovali si například na stravu). Přesto si zpráva SD z počátku ledna 1945 pochvalovala, že pouze malé procento dopisů je *„zcela negativních a politicky ne úplně nezávadných“*.[274] Takovéto pak byly zadržovány. Cenzura ovšem nebyla schopná kontrolovat všechnu korespondenci a tak se do protektorátu i přes všechnu snahu dostávaly informace, které vyvolávaly paniku. Autor zprávy z počátku února 1945 si například stěžuje, na to, že do rodné obce jednoho zákopníka došla nepravdivá zpráva o jeho úmrtí.[275] Zákopníci navíc dokázali cenzuru obcházet, zřejmě soukromým odesíláním pošty z obcí, v nichž se nacházeli. Díky tomu na protektorátní úřady chodily i zcela „závadné“

[268] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 108, sg. 110-3/48, f. 27–28. Zpráva W. Jacobiho pro K. H. Franka o životních podmínkách zákopníků v Dolnodunajské župě, 3. 1. 1945.
[269] Konečný, Z. - Mainuš, F.: *Nasazení české mládeže*, s. 23.
[270] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 16–19. Zpráva W. Brunnera o návštěvě A. Hrubého u zákopníků v Dolnodunajské župě, 26. 1. 1945.
[271] Viz podkapitolu o krádežích.
[272] Státník, D., *Účast Kuratoria pro výchovu mládeže*, s. 98.
[273] NA fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 729. Provolání vedení zákopníků k mužstvu k 24. prosinci, 23. 12. 1944.
[274] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 108, sg. 110-3/48, f. 27–28. Zpráva W. Jacobiho pro K. H. Franka o životních podmínkách zákopníků v Dolnodunajské župě, 3. 1. 1945. Celá věta v orig. zní: *„Nur ein geringer Prozentsatz der bisherigen Briefe war ganz negativ und politisch nicht ganz einwandfrei.“*
[275] NA fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 888. Zpráva vedoucího střediska v Schönabrunnu Mayera o zadržených dopisech, 4. 2. 1945.

anonymní dopisy. Například psaní pro zemědělské oddělení úřadu práce v Táboře končilo výhružkou *„přijde řada i na vaše svůdné kostry“*.[276]

Pošta zasílaná v opačném směru z protektorátu šla přes Zemský ústav zemědělství a lesnictví v Brně. Počet dopisů omezen nebyl, balíčky mohli zákopníci dostávat jednou za dva týdny o váze 1–2 kg.[277] Tento druh podpory z domova byl pro mladé zemědělce velice důležitý, zejména protože jím bylo možné doplňovat jídelníček. Jak optimisticky zmiňuje jedna zpráva SD, pracovníkům *„přichází každý den jako přilepšení mnoho balíčků masa, slaniny a koláčů“*.[278] Lze si ovšem domyslet, že se této formy subsidií dostávalo pouze těm, kteří pocházeli z bohatších rodin.

Příchozí balíčky procházely přes poštu v Brucku nad Litavou, která ale neměla dostatečné kapacity, aby zvládala tak velký nápor zásilek. Doručování na jednotlivá staveniště bylo navíc komplikováno nedostatkem dopravních prostředků a zasněženými cestami, a tak není divu, že se zásilky dostávaly k adresátům se zpožděním. To vedlo k tomu, že se objevovaly případy, kdy někteří zákopníci opustili svá staveniště a do Brucku si zašli sami. Pokud byli přistiženi, byli za to vedoucími kuratoristy trestáni.[279] O problémech s poštou byl dobře informován i ministr Hrubý, mimo jiné proto, že mu docházelo množství dopisů od lidí zažívajících zmiňované problémy. Jako příklad poslouží stížnost Václava Potolána, jehož synovi prý došly z mnoha balíků jen dva. Kromě fungování pošty se rozhořčoval i nad jedním vedoucím, kterého činil zodpovědného za úmyslné nedoručení některých zásilek, a ptal se, kde si na tuto záležitost má stěžovat, případně podat udání (a zda kriminální policii nebo gestapu).[280] Ministr Hrubý se problémy se zásilkami skutečně zabýval a po návratu ze své inspekční cesty rozhodl, že řízení doručování pošty má být jedním z úkolů sekretariátu Svazu zemědělství a lesnictví, který nechal zřídit v Brucku.[281] Ani tak se ale situace nevyřešila úplně. Mnoho balíků jednoduše nebylo doručeno kvůli tomu, že na nich nebyla napsána úplná adresa – a kvůli nízkému počtu pracovníků bylo dohledávání jejich adresátů znemožněné.

---

[276] NA, fond ÚŘP, kart. 950, sg. II-4-5552, f. 109. Dopis zákopníků z Prellenkirchenu pro zemědělské oddělení úřadu práce v Táboře, 17. 12. 1944.
[277] NA fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 729. Provolání vedení zákopníků k mužstvu k 24. prosinci, 23. 12. 1944.
[278] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 51–52. Zpráva W. Jacobiho o životních podmínkách zákopníků v Dolnodunajské župě, 4. 1. 1945. V orig. *„Jeden Tag träfen ausserdem viele Pakete mit Fleisch, Speck und Kuchen aus der Heimat als Zubesserung ein.“*
[279] Státník, D., *Účast Kuratoria pro výchovu mládeže*, s. 97.
[280] Tento dopis původně nebyl adresován Hrubému, ale byla mu jako kompetentnímu činiteli zaslána jeho kopie. Viz NA, fond MZ SPMZ, kart. 71, nef. Opis dopisu V. Potolána pro redakci Lidového deníku v Praze, [nedatováno]. Potolánova stížnost není jediným svědectvím o tom, že se někteří kuratoristé údajně podíleli na krádežích pošty pro zákopníky. Viz Konečný, Z. - Mainuš, F.: *Nasazení české mládeže*, s. 30.
[281] Konečný, Z. - Mainuš, F.: *Nasazení české mládeže*, s. 24.

Dne 24. ledna proto Žalud rozhodl, že 2 000 takovýchto balíků má být otevřeno a potraviny z nich mají být rozděleny mezi zákopníky (s výjimkou oblečení a dokumentů, které měly být zaslány zpět odesílatelům).[282] Stejný postup pak byl opětovně využit po skončení nasazení, kdy v Halbturnu zůstalo ještě tisíc nedoručených balíků (jejichž obsah byl již dlouhým skladováním často zkažený). Tyto zásilky nebyly doručeny zejména kvůli přesunům zákopníků mezi jednotlivými staveništi (docházely tak na místa, kde již zákopníci nepracovali).[283]

3.10 Krádeže

Negativním jevem, ke kterému u Čechů na Jihovýchodním valu docházelo, ale dosavadní literatura se mu prakticky nevěnuje, byly krádeže. Z pramenů není možné zjistit přesný rozsah tohoto druhu kriminality, nicméně se zdá, že nešlo o problém úplně běžný, ale na druhou stranu ani ne zcela výjimečný. Nejčastěji se ztrácely zejména součásti oděvů, což svádí k myšlence, že za příčinou části krádeží mohla být v některých případech bída zlodějů.

Nejčastěji byli poškozenými sami zákopníci. Jako příklad je možné uvést sérii ztrát, ke kterým docházelo mezi ubytovanými v jedné stodole v Schönabrunnu (kde mizely nejen peníze, ale i potraviny a oblečení). Tuto záležitost se rozhodl vyšetřit vedoucí střediska Mayer, který se domníval, že pachatelé odcizené předměty vyměňují za víno apod. Mayer byl úspěšný – 15. ledna 1945 zajistil tři pachatele a odhalil rovněž úkryt, do nějž svůj lup schovávali.[284] Ne vždy ale vyšetřování prováděné kuratoristy odhalilo viníky. Zjištěn nebyl například pachatel krádeží, při níž přišli v noci z 30. na 31. ledna o velkou část svých věcí dva zákopníci ubytovaní ve stodole v Prellenkirchenu, a to přesto, že vyšetřování probíhalo poměrně důkladně (protokol o něm má včetně sepsaných výpovědí šest stran). Komplikovalo je ovšem to, že pachatelem v tomto případě mohl být i někdo zvenčí.[285] Drobnější krádeže, o nichž svědčí pouze hlášení o ztrátách, pravděpodobně tak intenzivně vyšetřovány nebyly.

Kromě samotných zákopníků se terčem zlodějů z jejich řad stávalo někdy i místní obyvatelstvo. Jako příklad je možné uvést poněkud kuriózní záležitost Josefa Blechy, který odcizil a zabil kočku, protože si chtěl z její kůže udělat rukavice. Majitelka zvířete si

[282] NA fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 775. Rozhodnutí K. Žaluda ve věci balíků v Halbturnu, 24. 1. 1945.
[283] NA fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 934–940. Zpráva okresního pověřence Kuratoria Rychlého pro K. Žaluda, 6. 4. 1945.
[284] NA fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 889. Zpráva vedoucího střediska v Schönabrunnu Mayera o krádežích v jeho středisku, 4. 2. 1945.
[285] NA fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 783–788. Vyšetřovací protokol o krádežích v Prellenkirchenu, 31. 1. 1945.

stěžovala, načež byl viník odhalen a potrestán veřejnou slovní důtkou.[286] Podobný trest postihl i dva zákopníky, kteří se přes dvoje dveře vloupali do spižírny v hospodářství, kde byli ubytováni. Po odhalení se oba přiznali a část kradeného jídla (kterou nestihli zkonzumovat) vrátili. Jejich prohřešek byl řešen pouze domluvou, po které byli propuštěni.[287] Benevolentnost trestajících ve dvou posledně jmenovaných případech je zarážející, zejména srovnáme-li ji s krutými tresty, které vedení používalo v jiných případech.[288]

Na krádežích se nepodíleli jen obyčejní zákopníci, ale i kuratoristé, a to zejména již zmiňovaným vykrádáním zásilek pro zákopníky. Kromě toho máme i svědectví o tom, že i vedoucí byli obviňováni z okrádání svých spolubydlících.[289] Byly dokonce i případy, kdy kuratoristé posílali krást zákopníky dřevo, když sami neměli čím topit (a kdo nic nepřinesl, byl bit).[290]

[286] NA fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 720. Protokol o případu J. Blechy, 20. 12. 1944.
[287] NA fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 782. Protokol o krádeži v Prellenkirchenu, 18. 1. 1945.
[288] Viz podkapitolu o vedení.
[289] NA fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 567. Dopis žádající o prohledání věcí dvou vedoucích kolon podezíraných z krádeží [autor neuveden], 3. 2. 1945
[290] Konečný, Z. - Mainuš, F.: *Nasazení české mládeže*, s. 29.

4 Snahy protektorátních představitelů o zlepšení životních podmínek zákopníků

Specifickým fenoménem spojeným s nasazením Čechů v Dolnodunajské župě jsou intervence protektorátních představitelů v jejich prospěch. Do těchto snah se zapojilo více osobností (včetně Franka, jehož žádost o zlepšení životních podmínek zákopníků již byla zmiňována), ale nejhorlivějším byl jednoznačně ministr zemědělství a lesnictví Adolf Hrubý, který se s ostatními doslova předháněl v tom, kdo toho pro zákopníky udělá více, a proto se mu budu v následujícím textu věnovat nejpodrobněji. Jedna podkapitola bude věnována i jeho inspekční cestě mezi zákopníky. Mezi dalšími aktivními činiteli pak vynikal zejména generální referent Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě MUDr. František Teuner, jehož činnosti bude též věnována jedna podkapitola.

4.1 Aktivity ministra Hrubého ve prospěch zákopníků

Nasazení mladých zemědělců na opevňovací práce v Dolnodunajské župě bylo již od prvních dní spojené se jménem ministra zemědělství a lesnictví Adolfem Hrubým. Ten se o celé záležitosti dozvěděl už na začátku prosince 1944. Během jednání s Frankem se snažil nasazení českých zákopníků v říši zabránit – ovšem to nebylo ve Frankově moci, takže Hrubého snaha byla marná.[291] Snažil se proto od celé akce alespoň co nejvíce distancovat a požadoval, aby Svaz zemědělství a lesnictví (tedy jemu podřízená organizace) nebyl do věci zatahován. Jeho žádosti ovšem nebylo vyhověno a Svaz se musel podílet i na povolávání zákopníků.[292] Hrubý se tak účasti nevyhnul a s akcí byl spojován i v tisku. Ten sice o nasazení informoval jako o nařízení německého státního ministra, ale součástí oznámení, z nichž se lidé o věci dozvěděli, se stala i Hrubého výzva k zákopníkům.[293] Není tak divu, že byl ministr považován za toho, kdo je za nasazení české mládeže zodpovědný a stížnosti zákopníků či jejich rodin (ohledně životních podmínek na staveništích atd.) byly zasílány jemu.

Londýnský rozhlas Hrubého kvůli posílání zemědělců do Dolnodunajské župy dokonce označoval za zrádce. Jak se domnívají F. Mainuš a Z. Konečný, je právě v těchto

[291] Viz 2. kapitolu.
[292] Konečný, Z. - Mainuš, F.: *Nasazení české mládeže*, s. 18–19.
[293] Hrubého výzva se snažila zákopníky motivovat k dobrým pracovním výkonům a vysvětlovala jim smysl jejich činnosti („*jde o práce na opevněních proti bolševismu, který ohrožuje všechny evropské země a také naši vlast*“). Viz např. *Val míru na ochranu proti válečné litici. Zemědělská mládež na zákopové práce*. Venkov: List českého zemědělského lidu, 39, 1944, 10. 12., s. 1.

skutečnostech nutné hledat důvody, proč se Hrubý ze všech sil snažil zákopníkům jejich úděl ulehčit – obával se blížící se porážky nacistického Německa a toho, že bude následně za svou kolaboraci, včetně podílu na zákopových pracích, souzený. A tak si chtěl zajistit alibi.[294] Tento názor zřejmě podporuje i fakt, že Hrubý se o průběh této zákopové akce zajímal ještě po jejím skončení. V březnu a v dubnu 1945 nechal místní funkcionáře Svazu sepisovat s navrátivšími se zákopníky výpovědi, v nichž tito hodnotili životní podmínky, které na staveništích panovaly.[295] V těchto protokolech se často objevují zejména stížnosti na chování vedoucích z řad Kuratoria.[296]

Snahy ministra zemědělství a lesnictví o zlepšení poměrů zákopníků se táhnou jako červená nit celou historií zákopové akce – angažoval se již v kritice drastických opatření, k nimž docházelo během náboru,[297] nebo žádal o zajištění sociální pomoci pro rodiny nasazených (měly být podporovány jak finančně, tak třeba zajištěním bezplatného bydlení).[298] Pro mladé zemědělce pak organizoval různé zvláštní zásilky (například cukru či cigaret). Posílány byly též lihoviny, které byly podle poválečné výpovědi Karla Žaluda neoficiálně určeny i k podplácení německých činitelů ve prospěch nasazených Čechů (což byl přímo ministrův nápad).[299]

O jedné z rozsáhlejších ministrových iniciativ – o balíkové akci – bych se rád zmínil podrobněji. Hrubý si ji původně představoval jako široce koncipovanou veřejnou sbírku potravin pro zákopníky. Sepsal článek, kterým chtěl záležitost představit obyvatelstvu – ten ale nebyl publikován. Tuto skutečnost nesl velice těžce a prý se dokonce vyjádřil ve smyslu, že kvůli ní uvažuje o rezignaci.[300] K akci tak nakonec došlo jen ve skromnějším měřítku, aniž by o ní bylo informováno v tisku.[301] Zapojit se do ní měly pouze jednotlivé pobočky Svazu zemědělství a lesnictví. Každá z nich měla zajistit jeden vagón balíků (celkem by se tak jednalo o 15 vagónů).[302] Obsahem těchto zásilek (z nichž měl po jedné obdržet každý zákopník) měly být potraviny a teplé oblečení o celkové hmotnosti 10–15 kilogramů.[303]

---

[294] Konečný, Z. - Mainuš, F.: *Nasazení české mládeže*, s. 23.
[295] Státník, D., *Účast Kuratoria pro výchovu mládeže*, s. 88–89.
[296] Konečný, Z. - Mainuš, F.: *Nasazení české mládeže*, s. 28–31.
[297] Viz 2. kapitolu.
[298] Konečný, Z. - Mainuš, F.: *Nasazení české mládeže*, s. 20.
[299] Státník, D., *Účast Kuratoria pro výchovu mládeže*, s. 91.
[300] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 40–41. Zpráva W. Jacobiho o neuskutečněné cestě A. Hrubého, 10. 1. 1945.
[301] Respektive tisk o ní informoval až po jejím úspěšném skončení. Viz Becker. S., *Von der Werbung*, s. 483.
[302] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 20–22. Zpráva o jednání zástupců ministerstva hospodářství a práce u K. H. Franka 15. ledna 1945, 16. 1. 1945.
[303] NA, fond MZ SPMZ, kart. 71, nef. Oběžník Svazu zemědělských družstev v Čechách pro Skladištní družstva, 15. 1. 1945.

V této formě se balíková akce uskutečnila, nicméně na její průběh se objevilo množství stížností. Stávalo se totiž, že balíky doručeny nebyly, přestože byly řádně odeslány, z čehož bylo v některých případech obviňováno vedení zákopníků.[304] Zaznívaly ale i hlasy z opačné strany, které si stěžovaly na představitele Svazu. Například kuratorista Mayer napsal: „*Zemský svaz zem. a lesn. dosadil tak neschopné lidi k provedení této akce, že je mi vůbec nepochopitelné proč a jak mohlo takovéto lidi vybrat*.“[305]

Hrubý byl jako zastánce zákopníků vnímán i veřejností (respektive její částí), o čemž svědčí děkovné dopisy, které dostával od vděčných občanů po návratu zákopníků.[306] O to, aby na něj takto bylo pohlíženo, se také aktivně snažil, o čemž svědčí mimo jiné to, že o svých snahách dával občany informovat jak pomocí tisku, tak i přes jednotlivé pobočky Svazu.[307] Své zásluhy neopomenul vyjmenovat ani ve vzorové odpovědi, která byla jeho jménem zasílána pisatelům stížností, které mu docházely od rodin zákopníků. Svůj dopis Hrubý zakončil takto:

„*Mohu vás ujistiti, že se denně zabývám osudem hochů na zákopech, poněvadž mám tam i své příbuzné (synovce), takže pokud se týká výtek – byť byly zasílány na nepravou adresu – mám je z prvé ruky. Ostatně v nejbližší době chci sám osobně hochy navštíviti a shlédnouti situaci na místě samém*.“[308]

Svůj slib ministr skutečně dodržel a zákopníky navštívil (viz následující podkapitolu).

Pokud byl Adolf Hrubý při svých aktivitách pro zlepšení situace zákopníků motivován obavami před svým poválečným osudem, byl skutečně prozíravý. V roce 1946 byl totiž za své činy v kolaborantské protektorátní vládě souzen před Národním soudem. Během procesu byl obviňován mimo mnoha jiných věcí právě i z podílu na zákopové akci, a měl tak příležitost své zásahy ve prospěch zákopníků využít k vlastní obhajobě, což také učinil. Za vinu mu bylo kladeno i samotné nasazení mladých zemědělců na opevňovací práce v Dolnodunajské župě,

[304] NA, fond MZ SPMZ, kart. 71, nef. Dopis okresního předsedy pro zemského předsedu Svazu zemědělství a lesnictví, 20. 2. 1945.
[305] NA fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 890. Zpráva vedoucího střediska v Schönabrunnu Mayera o balíčkové akci, 4. 2. 1945.
[306] Viz např. NA, fond MZ SPMZ, kart. 71, nef. Děkovný dopis A. Hrubému od rolníka z Červenky [podpis nečitelný], 28. 2. 1945.
Na druhou stranu ale máme doklady i o opačném postoji – tedy o dopisech, které Hrubému vytýkali nedodržení slibů. Viz např. NA, fond Národní soud v Praze, kart. 31, inv. č. 510, nef. Anonymní dopis (odeslaný pod jménem Josef Chlumecký – Rybníkovice) se stížnostmi pro A. Hrubého, 9. 1. 1945.
[307] NA, fond MZ SPMZ, kart. 71, nef. Nedatovaná zpráva pro okresní předsedy Svazu zemědělství a lesnictví o zemědělcích nasazených na zákopové práce (ve stejném znění předložená i novinářům 25. ledna 1945), 29. 1. 1945.
[308] NA, fond MZ SPMZ, kart. 71, nef. Vzorová odpověď A. Hrubého na stížnosti zákopníků či jejich rodin, 17. 1. 1945.

které měl prý zavinit. Proti tomu se bývalý ministr pochopitelně ohrazoval, a zdůrazňoval, že k nasazení zákopníků došlo na Frankův příkaz – ten prý požadoval dokonce 30 000 pracovníků, což mu měl rozmluvit, a tak díky němu bylo posláno jen 10 000 mužů.[309] Bez ohledu na to, že Hrubý za nasazení skutečně nemohl, je jeho obhajoba v této věci poněkud přikrášlená. V archivních dokumentech se totiž o možnosti nasazení 30 000 pracovníků nikde nehovoří (už od začátku se mluvilo o 10 000). Podobným způsobem jako Hrubý se ze stejného obvinění hájil i Frank, který mluvil o tom, že Jury původně požadoval „jen" 15–20 000 zákopníků.[310]

Proces s Adolfem Hrubým byl velice kontroverzní, protože za ním stála část veřejnosti, která si všímala různých pozitivních věcí, které jako ministr zemědělství a lesnictví učinil.[311] K jeho smůle ovšem byly tyto činy Národním soudem hodnoceny jako pouhá snaha o to, aby si získal alibi, a tak se bývalý ministr odsouzení nevyhnul. Byl potrestán doživotním odnětím svobody.[312]

4.2 Inspekční cesta ministra Hrubého

K. H. Frank chtěl, aby zákopníky v Dolnodunajské župě navštívil jak František Teuner, tak Adolf Hrubý, a to nejlépe na Vánoce 1944, nebo na Nový rok 1945. Jejich návštěva ale byla odložena, a tak se zákopníci museli spokojit pouze s příjezdem méně významné osobnosti – s předsedou Zemského svazu zemědělství a lesnictví v Brně dr. Josefem Holikem, který dorazil jak na Vánoce, tak na Nový rok.[313] Cesta ministra Hrubého tak byla přesunuta na 6. – 7. ledna. Spolu s ním mělo jet i několik dalších funkcionářů včetně Holika a Teunera, který měl dorazit již o den dříve, aby na místě připravil vše potřebné pro ministrovu návštěvu.[314] Hrubý přišel s myšlenkou, že zákopníkům svou návštěvu zpříjemní tím, že bude osobně rozdávat cigarety, a proto pověřil svého podřízeného personálního referenta ing. Waltera Brunnera, aby kuřivo sehnal. Brunner proto poslal ministerskému radovi dr. Robertu Giesovi žádost o 1 500 cigaret, které by mohl Hrubý

[309] Janečková, Eva: *Proces s protektorátní vládou*. Praha 2012, s. 81–82.
[310] Viz 2. kapitolu.
[311] Janečková, Eva: *Proces s protektorátní vládou*. Praha 2012, s. 84.
[312] Táž: *Státoprávní uspořádání Protektorátu Čechy a Morava (1939–1945)*. Plzeň 2013, s. 197–198.
[313] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 32–35. Přípis F. Fischera pro R. Giese o cestě J. Holika k zákopníkům v Dolnodunajské župě, 11. 1. 1945.
[314] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 54–54a. Program cesty A. Hrubého do Dolnodunajské župy vypracovaný W. Brunnerem, 3. 1. 1945.

zákopníkům osobně rozdat.[315] Giesův úřad se k věci postavil velice vstřícně – bylo navrženo pro ministrovu návštěvu uvolnit celkem 50 000 cigaret, aby se na každého zákopníka dostalo pět kusů.[316] Kromě toho měl Hrubý zákopníkům rozdávat i alkohol.[317]

Tato ministerská návštěva nakonec dopadla neslavně. Proti jejímu uskutečnění se totiž ostře ohradil župní vedoucí Jury, který žádal její přesunutí na pozdější termín. Jako důvod uváděl, že byl o plánované cestě informován pozdě, a není ji tedy nyní možné uskutečnit z organizačních příčin. Jak ale Franka informoval Gies, Jury se prý spíše obával, že by byly odhaleny nevyhovující poměry panující na staveništích.[318] Frank v reakci na to vydal příkaz, jímž nařizoval přání župního vedoucího vyhovět.[319] Hrubý tak do Dolnodunajské župy neodjel, což prý zákopníci, kteří jej již očekávali, přijali se značným zklamáním.[320] Podle plánu ovšem odjel Teuner (viz dále) a část ministrova doprovodu (někteří již byli na cestě, když rozhodnutí o odložení cesty přišlo), včetně Holika.[321] Na místo navíc dorazil i alkohol a cigarety, které měl ministr rozdat. Holik se rozhodl, že tyto zvláštní příděly zákopníkům předá i bez Hrubého přítomnosti, a ukázal se jako ještě „štědřejší“ než ministr, protože od něj zákopníci dostali všechny dostupné cigarety (asi 130 000 kusů), ne pouze 50 000 jak bylo plánováno. Těmito kroky Holik ministra velice rozhněval. Tomu nevadilo jen to, že pro svou odloženou návštěvu bude muset sehnat nové zboží, ale hlavně to, že on musel vyhlásit tak nepopulární opatření jako bylo nasazení mládeže ze zemědělství, ale přitom nemá možnost zákopníkům ukázat, jak o ně pečuje, protože jeho zásluhy na získání cigaret a alkoholu si přivlastňuje podřízený s *„anarchistickými tendencemi“*.[322] I svou další činností pro nasazené zemědělce si Holik vysloužil ministrovu nevraživost. Měl si totiž svou intervencí přivlastňovat i ministrovu iniciativu za propuštění 300 zákopníků, kteří byli posláni domů z vážných ekonomických či osobních důvodů.[323]

---

[315] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 55. Žádost W. Brunnera adresovaná R. Giesovi o cigarety pro zákopníky, 3. 1. 1945.
[316] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 53. Přípis F. Fischera pro R. Giese ve věci cesty A. Hrubého, 4. 1. 1945.
[317] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 51–52. Zpráva W. Jacobiho o životních podmínkách zákopníků v Dolnodunajské župě, 4. 1. 1945.
[318] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 47. Přípis R. Giese pro K. H. Franka o žádosti H. Juryho, 5. 1. 1945.
[319] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 46. Telegram K. H. Franka pro R. Giese, 6. 1. 1945.
[320] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 108, sg. 110-3/48, f. 30–31. Zpráva W. Jacobiho o českých zákopnících v Dolnodunajské župě, 18. 1. 1945.
[321] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 32–35. Přípis F. Fischera pro R. Giese o cestě J. Holika k zákopníkům v Dolnodunajské župě, 11. 1. 1945.
[322] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 40–41. Zpráva W. Jacobiho o neuskutečněné cestě A. Hrubého, 10. 1. 1945.
[323] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 108, sg. 110-3/48, f. 32–33. Zpráva W. Jacobiho o sporech mezi A. Hrubým a J. Holikem, 17. 1. 1945.

Dne 15. ledna Frank rozhodl, že odkládaná návštěva ministra zemědělství a lesnictví se má uskutečnit, nejlépe během týdne. Frank také výslovně požadoval, aby se jí zúčastnil i Holik. S ministrovou návštěvou měl být spojen výběr 400 zákopníků, kteří měli být z vážných důvodů posláni domů. Jako dar pro zákopníky měl Hrubý dovést též alkohol – cigarety již k dispozici nebyly.[324] Přesto Hrubý žádal alespoň 3 000 kusů, které by jednotlivým zákopníkům osobně rozdal.[325]

Ministrova cesta (s doprovodem i dalších funkcionářů včetně Holika) tedy byla naplánována na 20. – 21. leden, a její program byl 17. ledna zaslán ke schválení Frankovi.[326] Ve stejný den bylo o svolení k návštěvě požádáno i vedení Dolnodunajské župy.[327] Tentokrát již nebylo námitek, a tak dlouho odkládaná inspekce konečně proběhla. O jejím průběhu jsme podrobně informováni díky zprávě, kterou vypracoval jeden z účastníků ing. Brunner. Hrubý, který pracoviště navštívil nejen se svým doprovodem z protektorátu, ale i s představiteli župy, se během návštěvy zejména snažil promluvit si s pokud možno co největším počtem běžných zákopníků. Ti mu předkládali své prosby a zejména se ho ptali, kdy budou moci jet domů. Mnozí si také stěžovali na své životní podmínky a na chování vedoucích z řad Kuratoria (některé z těchto stížností Brunnerova zpráva i reprodukuje).

Celkově prý byli mladí zemědělci z ministrovy návštěvy nadšeni a jejich radost ještě zvýšili sliby, které jim Hrubý dal – a totiž, že každý z nich obdrží láhev alkoholu a že pro ně brzy dorazí 15 vagónů s balíčky.[328] Ministr si díky rozhovorům měl potvrdit svůj velice špatný dojem, který si z opevňovacích prací odnášel. Byl prý zděšen životními podmínkami zákopníků (zejména stavem ubytování) a chováním kuratoristů, které činil zodpovědnými za zjištěné nedostatky. Hrubý obviňoval i několik konkrétních lidí – německého vedoucího Dresslera (který byl ale prý ve vleku neschopných funkcionářů Kuratoria) a dále Teunera a Holika, kteří již staveniště navštívili, a přesto prý se situací zákopníků nic neudělali. Tyto své názory Hrubý nezměnil ani přes to, že se přítomní Dressler a Holik snažili proti nařčením bránit a tvrdili, že pro zlepšení situace udělali všechno co bylo v jejich silách.

Oproti jejich údajné nečinnosti se Hrubý pro zákopníky samozřejmě snažil udělat všechno možné. Přišel například s různými zlepšovacími návrhy (například doporučoval ve

[324] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 20–22. Zpráva o jednání zástupců ministerstva hospodářství a práce u K. H. Franka 15. ledna 1945, 16. 1. 1945.
[325] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 8. Žádost W. Brunnera adresovaná R. Giesovi o cigarety pro zákopníky, 17. 1. 1945. O tom jak byla tato žádost vyřízena, již prameny mlčí.
[326] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 9–10. Program cesty A. Hrubého do Dolnodunajské župy vypracovaný W. Brunnerem, 17. 1. 1945.
[327] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 7–7a. Přepis dálnopisu pro župního vedoucího propagandy (Gaupropagandaleiter) Hanse Gogera, 17. 1. 1945.
[328] K této balíkové akci viz předchozí podkapitolu.

stodolách vybudovat stěny ze slámy a rákosí, aby zákopníci nemuseli spát přímo vedle dobytka). Zejména ale rozhodl o zřízení zvláštního sekretariátu Svazu zemědělství a lesnictví, který by sídlil v Brucku a dohlížel by na činnost Kuratoria. Za členy určil představitele Svazu Johanna Doubka a svého syna. Ti měli být ve stálém kontaktu se zákopníky a vyřizovat jejich stížnosti a přání. Každodenně též měli Hrubého informovat o poměrech panujících na staveništích.[329]

Rád bych zmínil ještě zprávu kuratoristy Mayera, z níž se dozvídáme podrobnosti o ministrově krátkém pobytu mezi zákopníky v Schönabrunnu. Součástí programu byl například zpěv písně, kterou mladí zemědělci složili – návštěvník se ovšem ohrazoval proti slovům *„pan ministr nám nařídil, musíte jít na práci.“*.[330] Hrubý měl během návštěvy vyjádřit i své mínění o zákopnících: *„Čechové se chovali slušněji, uhlazeněji, mnohem lépe vypadajíc než Moravané.“* Na celé zprávě je ale nejzajímavější popis rozhovorů mezi ministrem a zákopníky. Mayer totiž píše, že nikdo si nestěžoval na zacházení ze strany vedení. Někteří pracovníci sice mluvili o odjezdu domů – ale jiní naopak zdůrazňovali, že by rádi na zákopech zůstali dobrovolně na delší dobu.[331] Rozpor se zprávou ing. Brunnera, který při popisech rozhovorů se zákopníky zmiňuje jen jejich stížnosti (zejména na kuratoristy) se sice dá vysvětlit tím, že Hrubý navštívil více obcí, kde byli zákopníci ubytováni (nejen Schönabrunn) – ale není možné přehlédnout určitou tendenčnost v obou zprávách. Ministrův spolupracovník Brunner svaluje vinu za nedostatky na kuratoristy, zatímco Mayer se pochopitelně snaží ukázat, že jejich práce je příkladná.

Další, a pravdě mnohem vzdálenější pohled na ministrovu návštěvu, pak přináší sdělení určená pro veřejnost, která Hrubého negativní dojmy pochopitelně tajila. Zpráva určená pro tisk sice přiznává, že na staveništích panovaly určité potíže, ale ministr měl při návštěvě zjistit, že se poměry *„neobyčejně zlepšily“*. Popis ministrovy cesty je v ní zakončen tímto konstatováním: „*Návštěva ministra Hrubého vyvolala srdečné potěšení zemědělských hochů, kteří ministra ujistili, že plně jsou si vědomi své pracovní povinnosti a také toho, že svým vystupováním dělají čest našemu národu na úseku, kde pracuje přes 25 jiných*

[329] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 16–19. Zpráva W. Brunnera o návštěvě A. Hrubého u zákopníků v Dolnodunajské župě, 26. 1. 1945.

[330] Znění této zákopnické písně se dochovalo. Vzhledem k jejímu negativnímu vyznění je až s podivem, že mužstvu bylo povoleno ji zpívat (i když je také možné, že kolovala v různých variantách). Závěr písně byl ostře namířen proti kuratoristům: „*Vedení nám české dali, zkazilo se velice. Až přijedem za hranice, natlučem jim palice*.“ Viz Havlíková, Jana a kol.: *Museli pracovat pro Říši: nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva v letech 2. Světové války*. Praha 2004, s. 79.

[331] NA fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 892. Zpráva kuratoristy Mayera o návštěvě A. Hrubého v Schönabrunnu, 4. 2. 1945

národností. Společné ubytování je jim příležitostí k prohloubení kamarádského ducha a národní pospolitosti.“[332]

4.3 Návštěvy Františka Teunera a jeho iniciativy ve prospěch zákopníků

Již bylo zmíněno, že kromě ministra Hrubého se o životní podmínky zákopníků zajímal mimo jiné i generální referent Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě MUDr. František Teuner. Výsledky jeho činnosti ovšem Hrubý neuznával a obviňoval ho z neschopnosti situaci zákopníků zlepšit.

Teuner se osobně přesvědčil o poměrech na místě hned dvakrát. Zákopníky poprvé navštívil 5. – 7. ledna (jak již bylo zmíněno) a podruhé pak o deset dní později (17. až 18. ledna).[333] O jeho dojmech si můžeme udělat představu díky zprávě neznámého informátora pracujícího pro SD. Podle ní Teuner viděl situaci na staveništích velice černě a z problémů jednoznačně obviňoval německou stranu. Doslova prý řekl, že: *„z tolik vychvalované ochrany, kterou Čechům poskytla Říše, zůstalo pouze peklo, hlad a otroctví.“* (*„dass nur eine Hölle, Hunger und Sklaverei von dem vielgepriesenen Schutz, den des Reich den Tschechen gewähre, übriggeblieben sei“)* Dále vinil i své podřízené německé národnosti, kteří prý jeho názory ignorují a svazují mu ruce tak, že není schopen jednat.[334]

Teuner se během svých návštěv věnoval jak kuratoristům (kterým například vytýkal, že v ubikacích nemají pověšenou ani jeho, ani Dresslerovu fotografii),[335] tak prostým zákopníkům. Jako lékař se zejména snažil o zlepšení zdravotní péče (jeho první návštěva prý byla *„pro udržení zdravotního stavu zákopníků rozhodující“*).[336] Několik desítek těžce

[332] NA, fond MZ SPMZ, kart. 71, nef. Nedatovaná zpráva pro okresní předsedy Svazu zemědělství a lesnictví o zemědělcích nasazených na zákopové práce (ve stejném znění předložená i novinářům 25. ledna 1945), [nedatováno].
[333] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 4–6. Zpráva o návštěvě F. Teunera u zákopníků v Dolnodunajské župě pro oblastního vedoucího (Gebietsführer) Hitlerovy mládeže Fritze Knoopa, 27. 1. 1945.
[334] NA, fond STŘP, kart. 26, inv. č. 545, sg. 109-4/292, f. 1. Zpráva W. Jacobiho o postojích F. Teunera, 7. 2. 1945.
[335] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 108, sg. 110-3/48, f. 29. Zpráva W. Jacobiho o účasti Kuratoria při zákopových pracích v Dolnodunajské župě, 25. 1. 1945.
[336] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 32–35. Přípis F. Fischera pro R. Giese o cestě J. Holika k zákopníkům v Dolnodunajské župě, 11. 1. 1945. V orig. zní věta takto: *„Ich selbst glaube, daß gerade diese Reise Holiks gemeinsam mit Dr. Teuner bezüglich der Erhaltung des Gesundheitszustandes der Schanzarbeiter entscheidend war* […]*“.*

nemocných dokonce vyšetřil osobně a asi padesát pacientů se zápalem plic nechal poslat domů.[337]

Dalším krokem, který Teuner (spolupracující v tomto případě s Holikem) pro zlepšení životních podmínek mladých zemědělců podnikl, byla intervence u ministerstva hospodářství a práce, díky níž pro ně bylo uvolněno 3 000 párů obuvi. Zajímavé je, že stejnou žádost podal o několik dní dříve Hrubý, ale byl odmítnut.[338]

[337] Konečný, Z. - Mainuš, F.: *Nasazení české mládeže*, s. 32. Tyto aktivity ve prospěch zákopníků byly projednávány po válce během retribučního procesu s F. Teunerem a jeho spolupracovníky.

[338] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 20–22. Zpráva o jednání zástupců ministerstva hospodářství a práce u K. H. Franka 15. ledna 1945, 16. 1. 1945. Obuv, kterou zákopníci díky Kuratoriu obdrželi, jim byla pouze propůjčována – někdy museli dokonce podepisovat prohlášení, že pokud ji po návratu nevrátí, přijde si ji vyzvednout policie. Viz Státník, D., *Účast Kuratoria pro výchovu mládeže*, s. 92.

5 Vyhýbání se nasazení a reakce úřadů

Nucené nasazení mladých zemědělců na opevňovací práce se od počátku potýkalo s neochotou mnoha povolaných podílet se na této výstavbě. To se projevovalo tím, že někteří z nich se nedostavili k transportům, jimiž měli na staveniště do Dolnodunajské župy odjet. Většina sice povolávacích výměrů uposlechla, ale i mezi nimi se našli někteří, kteří si nasazení zkrátili útěkem. Následující kapitola bude pojednávat jak o těchto formách odporu, tak o tom, jakým způsobem na ně příslušné úřady reagovaly.

5.1 Neuposlechnutí povolávacích výměrů

5.1.1 Rezervy jako preventivní opatření

Ministerstvo hospodářství a práce ještě před započetím celé zákopové akce předpokládalo, že část povolaných odmítne nastoupit. Aby i přesto bylo dosaženo požadovaného kontingentu 10 000 zákopníků, ministerstvo požadovalo povolat rovnou 11 500 mladých zemědělců (1 500 mužů tak mělo tvořit rezervu). Jak se ukázalo, stejným způsobem uvažovaly i některé úřady práce, které také povolávali více lidí, aby splnily uložené kvóty (například úřad práce v Hradci Králové povolal místo 850 osob rovnou 1 010). S rezervou se tak ve výsledku počítalo dvakrát, což se setkalo se silnou kritikou ministerstva zemědělství a lesnictví, kterému vadil zvýšený odliv pracovních sil ze zemědělství.[339]

Jak připomíná František Mainuš, je zmíněný postup dokladem nedůvěry úřadů práce ve vlastní schopnosti – sami totiž nevěřili, že se jim podaří k odjezdu na zákopové práce přinutit všechny povolané.[340] K této obavě přispívala i fáma, která se mezi obyvatelstvem začala šířit po odeslání prvních povolávacích výměrů, podle níž mladí zemědělci nebyli povoláváni k výstavbě opevnění, ale do německé armády.[341]

[339] NA, fond ÚŘP, kart. 950, sg. II-4-5552, f. 60. Spěšný dopis ministerstva zemědělství a lesnictví pro ministerstvo hospodářství a práce, 12. 12. 1944. K otázce rezerv vytvářených pracovními úřady F. Mainuš uvádí, že odváděly alespoň o jednu třetinu chlapců více, než bylo potřeba (viz Mainuš, F.: *Totálně nasazeni (1939–1945),* s. 66–67). Toto tvrzení je ovšem přehnané – i v případě zmiňovaného Hradce Králové byla rezerva výrazně menší než třetina.

[340] Mainuš, F.: *Totálně nasazeni (1939–1945).* Praha 1974, s. 66.

[341] NA, fond ÚŘP, kart. 950, sg. II-4-5552, f. 70. Opis denní zprávy o pracovních silách pro Jihovýchodní val, 7. 12. 1944.

5.1.2 Využívání četnictva při přivádění absentérů

Po odjezdu prvních vlaků se zákopníky se ukázalo, že obavy úřadů byly oprávněné, neboť již v prvních transportech část povolaných chyběla. Velice markantní to bylo například ve Zlíně, odkud 12. prosince 1944 vyjela jen asi polovina povolaných (asi 74 ze 150). Ostatní využili leteckého poplachu, kvůli kterému se z vlaku museli rozutéci do lesa, a po jeho ukončení se již nevrátili.[342]

Tato situace byla pro vedoucí úřadů práce jistě velmi nepříjemná, už proto, že je Ministerstvo hospodářství a práce za splnění uložených kvót činilo osobně zodpovědnými.[343] Není tak překvapivé, že se jejich úřady povolané snažily ze všech sil přinutit, aby na zákopové práce skutečně odjeli – a to i silou. K dispozici jim totiž byla protektorátní policie, které bylo nařízeno úřady práce na požádání podporovat.[344] Její pomoc chtěl využít například vedoucí jihlavského pracovního úřadu Lindemann, který sliboval, že 100 absentérů nenastoupivších do transportu z 11. prosince, přinutí s pomocí četnictva odjet následujícím vlakem o pět dní později.[345] Ke stejnému postupu se uchýlil i okresní hejtman v Uherském Hradišti, kde z 315 povolaných nastoupilo jen 280. U 25 případů ze zbývajících 35 proto hejtman požádal úřady práce (respektive starosty), aby provinilce nechali předvést místním četnictvem. U čtrnácti mladých zemědělců ale nepomohl ani tento postup, protože před četníky *„údajně“* (*„angeblich“*) utekli do lesa.[346] Zlínský pracovní úřad později vysvětloval, že četníci byli posláni jako preventivní opatření pro ty osoby, u nichž se předpokládal proti nasazení odpor. Jména čtrnácti mužů, kteří před četníky uprchli, byla následně předána gestapu k dalšímu vyšetřování.[347]

Pomoc policie ale nebyla používána jen při přivádění těch, kteří se nedostavili k transportům, ale v některých případech byli četníci i těmi, kteří budoucím zákopníkům jejich povolání oznamovali, a rovnou je odváděli k transportům (šlo tedy o preventivní opatření). Tento postup měl ale své zjevné nevýhody. Četnictvo totiž budoucí zákopníky

[342] NA, fond ÚŘP, kart. 950, sg. II-4-5552, f. 84. Přípis pro W. Dennlera [autor neuveden], 13. 12. 1944.
[343] NA, fond ÚŘP, kart. 950, sg. II-4-5552, f. 9. Oběžník ministerstva hospodářství a práce vedoucím pracovních úřadů, 7. 12. 1944.
[344] MZA, fond Velitelství uniformované vládní policie v Brně, kart. 18, inv. č. 186, sg. 49/45, f. 11. Opakovaný rozkaz uniformované vládní policii, 5. 1. 1945 (poprvé vydán 14. 12. 1945).
[345] NA, fond ÚŘP, kart. 950, sg. II-4-5552, f. 77. Opis denní zprávy o pracovních silách pro Jihovýchodní val, 11. 12. 1944. Událost se stala podnětem k tomu, aby bylo rozhodnuto, jak obecně nakládat s těmi povolanými, kteří výzvy neuposlechnou. Rozhodnutí mělo padnout následující den – dohledat se mi jej ale nepodařilo.
[346] NA, fond ÚŘP, kart. 950, sg. II-4-5552, f. 100. Přípis pro vedoucího úřadu práce ve Zlíně, prosinec 1944 [přesné datum neuvedeno].
[347] NA, fond ÚŘP, kart. 950, sg. II-4-5552, f. 102. Přípis úřadu práce ve Zlíně pro Ministerstvo hospodářství a práce, 3. 1. 1945.

obvykle vyzvedávalo uprostřed noci a neposkytovalo jim čas na to se sbalit. Mnohým tak chybělo oblečení nebo boty. Neměli čas si vzít ani jídlo a někteří tak nakonec kvůli zmatkům zůstali o hladu až pět dní (to se samozřejmě netýkalo všech – některé úřady práce zajistily zákopníkům už jídlo na cestu).[348]

Tyto formy nátlaku pochopitelně vyvolávaly různé kontroverze. Tak tomu bylo zejména u incidentu, k němuž došlo v Praze. Zde byli budoucí zákopníci přivedeni policií k transportu s několikahodinovým předstihem. Aby se do odjezdu vlaku nerozutekli, byli na devět hodin uvězněni. Když se o této události dozvěděl ministr zemědělství a lesnictví Adolf Hrubý, hlasitě protestoval. Tvrdil, že zodpovědní policisté a úředníci úřadů práce takto zakročili jenom proto, že chtějí vrazit klín do vztahu mezi Němci a Čechy. Pokud by mohl, tak by je za to prý sám poslal na zákopové práce, aby šli ostatním příkladem.[349] Vedoucí pražského úřadu práce se proti těmto výtkám ostře ohrazoval a na daný incident z 16. prosince nahlížel jinak. Zdůrazňoval, že uvěznění zákopníků před jejich odjezdem mu přijde nepravděpodobné a že případnou zodpovědnost za to nenese on, ale policejní prezident. Přiznával ovšem, že souhlasil s tím, aby byli budoucí zákopníci na úřad práce přiváděni policií. Tento postup je však podle něj nutný, protože podle jeho zkušeností by bez *„lehkého nátlaku"(„leichte Zwang")* větší část povolaných nenastoupila.[350]

5.1.3 Represe

Povolaným, kteří na opevňovací práce i přes veškeré snahy úřadů nenastoupili, hrozil trest, jehož možná výše byla uváděna již v povolávacích výměrech (což mělo mladé zemědělce nepochybně motivovat ke splnění uložené povinnosti). Šlo o pokutu do 100 000 korun, nebo o pobyt ve vězení v délce až šesti měsíců (případně o kombinaci obou těchto trestů).[351] Na tyto postihy byli budoucí zákopníci upozorňováni i v předvoláních k návštěvě obecních úřadů.[352] Zmíněné tresty vycházely z vládního nařízení č. 154/1942 Sb. ze 4. května 1942, které se týkalo přikazování k provádění neodkladných prací mimořádné důležitosti.[353]

[348] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 13–15. Fotokopie zprávy R. Bártka porovnávající nasazení zákopníků v Dolnodunajské župě a na Moravě, 26. 1. 1945.
[349] NA, fond ÚŘP, kart. 950, sg. II-4-5552, f. 97. Koncept přípisu pro vedoucího úřadu práce v Praze, 29. 12. 1944.
[350] NA, fond ÚŘP, kart. 950, sg. II-4-5552, f. 98. Přípis pražského úřadu práce pro ministerstvo hospodářství a práce, 31. 12. 1944.
[351] Např. NA, fond KPVM, kart. 117, inv. č. 74, f. 234. Přikazovací výměr pro Josefa Valentu, 12. 12. 1944.
[352] NA, fond ÚŘP, kart. 950, sg. II-4-5552, f. 2–3. Oběžník pro obecní úřady s přílohou – vzorem pro předvolání [nedatováno, zřejmě 7. 12. 1945].

Nakolik byly tyto tresty v praxi uplatňovány, ale není jasné. Jisté ovšem je, že bezpečnostní složky nebraly prohřešky proti pracovní povinnosti na opevňovacích pracích na lehkou váhu a zákopníci, kteří nenastoupili, byli důkladně vyšetřováni (viz dále).

Osudy těch, kteří odmítli do transportů do Dolnodunajské župy nastoupit, dramaticky líčí František Mainuš ve své knize *Totálně nasazeni* (1939–1945):

„*Protektorátní policie zjišťovala pobyt a zatýkala ty, kteří se nedostavili. Ale mladí Češi nečekali na příchod četníků. Skrývali se u známých a příbuzných, aby přečkali, až se přežene první vlna, transporty odjedou a četníci se o ně přestanou zajímat. V místech, kde působili partyzáni, se uprchlíci uchylovali do lesů a v mnoha případech se k nim přidali. Mnozí venkovští chlapci byli již dávno ve styku s partyzány. Úřady práce zařazovaly na místa chybějících jiné zemědělce ze své rezervy.*“[354]

K zatýkání, o němž mluví Mainuš, je ovšem vhodné zmínit to, že se netýkalo všech, kteří na zákopové práce nenastoupili (respektive se nedostavili ani poté, co selhaly zmiňované nátlakové prostředky). Úřady práce totiž nejprve prováděly vyšetřování, při němž zjišťovaly, zda absentéři nenastoupili vlastní vinou. Například úřad práce v Olomouci zkoumal pohnutky 19 mladíků, kteří nenastoupili do transportu z 11. prosince 1944. U části z nich bylo zjištěno, že se nedostavili kvůli nemoci, kvůli přestěhování se (přikazovací výměr jim tak nemohl být doručen), či kvůli zpoždění pošty (ti byli na zákopové práce posláni dodatečně). Zbývající část byla většinou ze zákopové akce dodatečně vyjmuta (protože zastávali důležité pracovní posty). Pouze tři z devatenácti povolaných neměli relevantní důvod pro to, aby nenastoupili, a proto byli zatčeni gestapem.[355]

Ovšem ani zatčení nutně neznamenalo, že bude dotyčný potrestán. Gestapo totiž přistupovalo k dalšímu vyšetřování, na základě jehož výsledků mohlo dotyčnou osobu osvobodit, jak to ukazují vyšetřovací spisy brněnského gestapa.[356] K tomu docházelo, pokud se ukázalo, že člověk, který povolání neuposlechl, prokázal, že k tomu měl relevantní důvod. Kvůli nedorozumění s úřadem práce tak například na zákopové práce nenastoupili Josef Kocian (bylo mu slíbeno, že je z povolání vyjmut, jelikož musí pomáhat při opravě

Obecní úřady hrály v povolávání zákopníků tu roli, že starostové obcí měli povolané osobně přivádět na úřady práce – což bylo další preventivní opatření, které mělo zabránit vyhýbání se nucenému nasazení. Viz Tauchen, J.: *Práce a její právní regulace,* s. 137.

[353] Dostupné např. v MZA, fond Zemský prezident Brno, správa z příkazu říše, kart. 91, inv. č. 1571, f. 143–150. Na toto vládní nařízení se odvolávají oba zmíněné dokumenty, jimiž byli zákopníci povoláváni.

[354] Mainuš, František: *Totálně nasazeni (1939–1945),* s. 67.

[355] NA, fond ÚŘP, kart. 950, sg. II-4-5552, f. 101. Přípis olomouckého úřadu práce pro ministerstvo hospodářství a práce, 3. 1. 1945.

[356] V MZA ve fondu Gestapo Brno (dále jen GS) jsem našel celkem pět vyšetřovacích spisů týkajících se nenastoupení na zákopové práce v Dolnodunajské župě. Ve všech těchto případech bylo vyšetřování uzavřeno ve prospěch povolaných – ani jeden z nich nebyl potrestán.

vyhořelého hospodářství svých rodičů),[357] nebo Jiří Hýbner, kterému kvůli zmatkům při jednání s úřadem práce ujel vlak, kterým měl odjet (uvažovalo se o jeho vyreklamování kvůli tomu, že pracoval ve válečně důležitém podniku).[358] Oba byli 30. prosince 1944 zatčeni a 2. ledna 1945 po vysvětlení celé věci propuštěni. Podobný byl i případ Zdeňka Malátka, který strávil noc ve vazbě kvůli chybě úřadu práce (nasazení na zákopové práce do Dolnodunajské župy se jej vůbec nemělo týkat, protože nebyl zemědělcem, ale stavebním dělníkem).[359]

Jako poslední příklad tohoto typu bych rád uvedl případ Miroslava Kohouta, který je v jistém smyslu unikátní. Tento zemědělec dostal povolávací výměr 12. prosince 1944, s tím, že měl nastoupit o dva dny později. Už 13. prosince mu ovšem z úřadu práce volali, že se povolávací výměr ruší, kvůli tomu, že je dobrovolným hasičem v Malhoticích. Povolávací výměr Kohout následně musel vrátit. Dne 30. prosince ovšem dostal nový, který se již týkal zákopových prací na Moravě, na které skutečně následujícího dne nastoupil. Chvíli po příjezdu na staveniště byl ale paradoxně zatčen a to za odpírání nastoupit na opevňovací práce v Dolnodunajské župě. Celá záležitost se následně vysvětlila jako omyl a 2. ledna byl Kohout propuštěn.[360]

Gestapo zkoumalo i případy těch, kteří na zákopové práce nenastoupili kvůli zranění, protože se zjišťovalo, zda se nejedná o sebepoškozování. Takto byl vyšetřován František Petřík, který si ráno před odjezdem transportu uřízl na cirkulárce malíček levé ruky. Úmysl mu ovšem nebyl prokázán, a proto byl i on druhý den po zatčení propuštěn.[361]

5.2 Útěky

Dne 18. ledna 1945 navštívil Dolnodunajskou župu Kurt Hora, který zde měl (jak sám uvádí) vyšetřit, nakolik jsou pravdivé fámy kolující o vysokých počtech útěků českých zákopníků. Navštívil proto sídlo zákopnického štábu v Brucku, kde jednal s vedoucími českých zákopníků Žaludem a Dresserem. Ti napočítali, že dosud uteklo celkem 300 zákopníků. Jejich jmenné seznamy měly být zaslány Ministerstvu hospodářství a práce. Hora kromě útěků zjišťoval i celkový stav mužstva, jehož počty snižovaly i další faktory. Kromě šesti úmrtí se jednalo zejména o oficiální propouštění. Z opevňovacích prací bylo totiž do Horovy návštěvy uvolněno dvanáct zákopníků z vážných sociálních důvodů a 782 kvůli

[357] MZA, fond GS, kart. 60, inv. č. 2850, sg. 100-60-29, f. 1–6. Vyšetřovací spis J. Kociana, 2. 1. 1945.
[358] MZA, fond GS, kart. 49, inv. č. 3063, sg. 100-48-37, f. 1–6. Vyšetřovací spis J. Hýbnera, 2. 1. /4. 1. 1945.
[359] MZA, fond GS, kart. 82, inv. č. 5353, sg. 100-82-23, f. 1–4. Vyšetřovací spis Z. Malátka, 30. 12. 1944/ 4. 1. 1945.
[360] MZA, fond GS, kart. 60, inv. č. 3888, sg. 100-60-15, f. 1–5. Vyšetřovací spis M. Kohouta, 2. 1. 1945.
[361] MZA, fond GS, kart. 121, inv. č. 7329, sg. 100-121-5, f. 1–6. Vyšetřovací spis F. Petříka, 2. 1. 1945.

nemocem. Díky zprávě, kterou Hora o zjištěních ze své cesty sepsal, si můžeme udělat dobrou představu o tom, jakými způsoby zákopníci z nasazení utíkali, a proto z ní budu v následujícím textu na několika místech vycházet.[362] Pozdější údaje než ty z Horovy zprávy (platné k 18. lednu) nemáme, nicméně k útěkům samozřejmě docházelo i nadále, a to spíše se stoupavou než s klesající tendencí.[363] Mnoho zákopníků se rozuteklo zejména ke konci nasazení, během zmatků způsobených přibližující se frontou.[364]

5.2.1 Útěky během transportů

Funkcionáři Kuratoria pro výchovu mládeže přebírali zodpovědnost za nasazené zemědělce již při nastupování do vlaků, které je odváželi do Dolnodunajské župy. Jedním z jejich úkolů pak bylo ohlídat, aby se budoucí zákopníci během přepravy nesnažili utéci. Na každé zastávce měli proto vedoucí transportu i jeho pomocníci (v každém vagónu byl jeden, který měl na starosti 60 zákopníků) vystoupit a hlídat, aby vlak nikdo neopustil, ale také aby nikdo nepovolaný nepřistoupil (polovina vedoucích měla hlídat na jedné a polovina na druhé straně vlaku).[365] Nicméně i přes tato opatření dokázali někteří nasazení během zastávek utíkat (vlaky totiž zastavovali často – i během noci – a zastávky byli tak krátké, že vedoucí nezvládali mužstvo přepočítávat). Kolik lidí takto uteklo, ale není jasné. Hora uvádí číslo 130 mužů, nicméně mezi ně jsou započítáni i ti, kteří do vlaků vůbec nenastoupili.[366] Vedoucí transportů totiž neměli přesný přehled o tom, kolik nuceně nasazených ve vlacích skutečně jelo. Úřady práce jim sice poskytovaly jmenné seznamy přiváděných zemědělců, nicméně čas, během nějž nastupovali, byl tak krátký, že kuratoristé nestíhali nastupující podle seznamů přepočítávat.[367]

5.2.2 Odmítnutí návratu z dovolené

Poměrně běžným způsobem zkrácení doby nasazení při výstavbě opevnění bylo oficiálně odjet na dovolenou, a pak se z ní již nevrátit. Při popisu tohoto způsobu útěků je nutné nejprve vysvětlit, jakým způsobem udělování dovolených pro české zákopníky

[362] NA, fond MHP, kart. 413, sg. 5555, f. 250–251. Zpráva K. Hory o stavu mužstva na zákopových pracích v Dolnodunajské župě, 20. 1. 1945.
[363] Konečný, Z. - Mainuš, F.*: Nasazení české mládeže*, s. 26.
[364] *My, nasazení na nucené práce ve druhé světové válce*. Ed. J. Bílek, s. 18.
[365] NA, fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 698. Transportní řád pro zvláštní vlaky se zákopníky, 9. 12. 1944.
[366] NA, fond MHP, kart. 413, sg. 5555, f. 250–251. Zpráva K. Hory o stavu mužstva na zákopových pracích v Dolnodunajské župě, 20. 1. 1945.
[367] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 13–15. Fotokopie zprávy R. Bártka porovnávající nasazení zákopníků v Dolnodunajské župě a na Moravě, 26. 1. 1945.

v Dolnodunajské župě fungovalo. Pracovníci byli na několik dní uvolňováni výjimečně, a to buď služebně (aby pro sebe a své kolegy obstarali potřebné šatstvo či potraviny), nebo z vážných rodinných důvodů (jakými bylo úmrtí v rodině, vlastní zásnuby či svatba, nemoc manželky nebo narození dítěte). Dovolené z rodinných důvodů byly uznávány na základě telegramů či dopisů zaslaných zákopníkům příbuznými, přičemž pravdivost těchto zpráv se v některých případech dokládala také potvrzeními četnických stanic apod.[368] Jak se ukázalo, byla velká část došlých zpráv falešných. V hodnocení sepsaném na konci zákopnické akce pravděpodobně Dresslerem se uvádí, že zprávy o onemocnění rodinných příslušníků byly lživé asi v polovině případů a stejně tak byla fingovaná i část zpráv o úmrtích.[369] Historici F. Mainuš a Z. Konečný se dokonce domnívají, že zřejmě většina. Vysvětlují, že rodiny falešná oznámení odesílaly čistě proto, aby své nuceně nasazené členy tímto způsobem dostaly domů.[370] Kromě samotných telegramů a dopisů od rodin byla někdy falšována i potvrzení – jak od četnických stanic, tak od úřadů práce či lékařů. Odhalen takto byl například podvod rodiny Jaroslava Šestky. Ten dostal telegram o těžké nemoci matky, který byl potvrzen i četnickou stanicí, na jehož základě dostal dovolenou. Druhý den po odjezdu ovšem přišel na Šestkovo jméno dopis od matky, z nějž vedení zákopníků zjistilo, že telegram byl smyšlený. V dopise stálo: *„Milý Jarouši, dostaneš-li telegram že jsem těžce nemocna, nic si z toho nedělej, je to jen proto, aby ses dostal domů.“*[371]

Podle Horovy zprávy se z dovolené nevrátila většina z těch zákopníků, kteří ji získali (do 18. ledna se ze 75 dovolenců vrátilo jen sedm). Jednalo se tedy o poměrně běžný způsob jak utéci. Někteří z těchto uprchlíků se snažili svévolné prodloužení dovolené alespoň dodatečně legitimizovat, a tak na místa nasazení v Dolnodunajské župě posílali omluvné dopisy či telegramy.[372] Jako typický příklad může posloužit zemědělec Vlastimil Kocourek,

---

[368] Uvedené údaje vychází z dokumentů v NA, fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 349–524. Jedná se o množství telegramů a dopisů, na jejichž základě byly podávány žádosti o dovolené, a o potvrzení, jimž se tyto žádosti dokládaly. Dovolenou samozřejmě nezískali všichni, kteří o ni takto žádali. Nebyla povolena například Antonu Formanovi, který chtěl navštívit pohřeb svého strýce. Viz NA, fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 366. Telegram pro A. Formana s připsanou poznámkou, 16. 1. 1945.

[369] Státník, D.: *Účast Kuratoria pro výchovu mládeže*, s. 94.

[370] Konečný, Z. - Mainuš, F.*: Nasazení české mládeže,* s. 26. Autoři uvádějí, že dovolené byly povolovány pouze v případě úmrtí v rodině – možných důvodů bylo ale více (viz výše). Takto ale bylo udělování dovolených prezentováno samotným zákopníkům. Viz NA fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 729. Provolání vedení zákopníků k mužstvu k 24. prosinci, 23. 12. 1944.

[371] NA, fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 894. Zpráva kuratoristy Mayera o propouštění na základě telegramů o úmrtí, 4. 2. 1945.

[372] NA, fond MHP, kart. 413, sg. 5555, f. 250–251. Zpráva K. Hory o stavu mužstva na zákopových pracích v Dolnodunajské župě, 20. 1. 1945.

který dostal dovolenou od 1. do 8. ledna 1945 (kvůli úmrtí v rodině) a nevrátil se z ní.[373] Již 6. ledna poslal na staveniště dopis, v němž žádal o uvolnění ze zákopových prací, které zdůvodňoval svou zoufalou sociální situací, kterou dokládal i přiloženým potvrzením obecního úřadu a lékařským vysvědčením. V. Kocourkovi zemřel otec a nyní kromě něj nebyl nikdo, kdo by se staral o hospodářství s *„mimořádně velkým“* počtem dobytka. V domácnosti vedle něj nyní žila jen nemocná, práce neschopná matka, a teprve dvou a půl letý bratr. Svůj dopis Kocourek zakončil konstatováním: *„Slibuji, že v případě kladného vyřízení žádosti se dvojnásobně vynasnažím, abych byl Říši nápomocen v tomto těžkém boji i na jiném poli působnosti.“*[374]

Dalším příkladem může být Emanuel Hnilička, který se ocitl v podobné situaci. Hnilička požádal o dovolenou od 24. do 31. prosince 1944 proto, že měl nemocnou manželku, která se navíc musela starat o osmiměsíční dítě a v Hniličkově nepřítomnosti i o hospodářství. Usoudil proto, že je ho doma naléhavě zapotřebí.[375] Dovolená mu byla udělena, ale po jejím skončení se do Dolnodunajské župy již nevrátil. Napsal místo toho na staveniště prosbu o prodloužení s tím, že též podal žádost o uvolnění na úřad práce a čeká na její vyřízení. Jeho omluva ovšem představitele Kuratoria neobměkčila. Byla mu zaslána odpověď s výhružkou, že pokud se do 20. ledna na zákopy nevrátí (nebo náhrada určená místo něj úřadem práce), bude jeho záležitost předána kriminální policii.[376]

5.2.3 Fingování nemoci

Jak již bylo popsáno ve třetí kapitole, zákopníci ve špatném zdravotním stavu byli předčasně propouštěni domů. Někteří funkcionáři Kuratoria ve svých zprávách tvrdí, že mezi nimi byli i simulanti, kteří se tímto způsobem snažili z nasazení utéci. R. Bártek možnost fingování nemocí zdůvodňoval tím, že v místech nasazení nebylo dostatečné lékařské vybavení (nebyli například k dispozici rentgeny) a tudíž nebylo vždy možné tvrzení pracovníků o jejich zdravotním stavu ověřovat.[377] Kuratorista Jaroslav Janko dokonce tvrdil, že se mu uznaní nemocní odesílaní do protektorátu dokonce vysmívali s tím, že svou nemoc

[373] NA, fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 479. Potvrzení o udělení dovolené pro V. Kocourka s poznámkou, 30. 12. 1944.
[374] NA, fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 481–483. Žádost V. Kocourka o uvolnění ze zákopových prací s přílohami, 6. 1. 1945. O tom jak byla Kocourkova žádost vyřízena, archivní prameny mlčí.
[375] NA, fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 515. Žádost místního vedoucího B. Koubíka o udělení dovolené pro E. Hniličku, 23. 12. 1944.
[376] NA, fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 516. Odpověď kuratoristy Dobeše pro E. Hniličku, 13. 1. 1945.
[377] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 109, sg. 110-3/49, f. 13–15. Fotokopie zprávy R. Bártka porovnávající nasazení zákopníků v Dolnodunajské župě a na Moravě, 26. 1. 1945.

pouze předstírají (zejména to prý dělali ti, kteří byli uznáni jako psychicky nemocní).[378] Podle mého názoru je ale nutné tyto zprávy o simulantech mezi nemocnými brát s určitou rezervou – zejména v případě zprávy Jankova tvrzení, který se takto obhajoval v případě, kdy nechal za předstírání nemoci fyzicky potrestat jednoho ze svých svěřenců – u nějž se ale ukázalo, že jeho zdravotní stav skutečně nebyl v pořádku.

5.2.4 Přímé útěky z místa nasazení

Posledním, ale zřejmě také nejobtížnějším způsobem, jak se ze zákopů dostat ještě před ukončením nasazení, bylo utéci přímo z Dolnodunajské župy bez oficiálního zdůvodnění k cestě. Vedoucí zákopníků se takovéhoto jednání obávali a důrazně před ním své svěřence varovali:

„*Z pracovišť se sami nevzdalujte, nemáte-li příkaz. Jsme ve frontovém zázemí, kde jsou rozestaveny ozbrojené hlídky. Nikým se nedávejte svádět k nesmyslům a všechny případy hlašte vedoucím. Jste rozumní hoši a Vaši doma čekají na Váš návrat*“.[379]

Přesto se ze stavenišť utíkalo poměrně často. Jen do 18. ledna takto uprchlo 102 zákopníků.[380] Využívali k tomu různé příležitosti – například 28. prosince 1944 bylo zjištěno zmizení šesti z nich po vlakovém přesunu z Halbturnu do Mönhofu.[381] Vedoucí z řad Kuratoria zběhy hlásívali nadřízeným, někdy i s dodatkem, v němž prosili o jejich přísné potrestání pro výstrahu ostatním.[382]

Útěk do protektorátu byl velice riskantní záležitostí, a to i proto, že ozbrojené hlídky, před nimiž byli zákopníci varováni, se v okolí skutečně pohybovaly. Jednomu z nich se činnost jedné hlídky stala během jeho pokusu o útěk osudnou.[383] Šlo o Josefa Brta,[384] který opustil ubikaci hned první noc po svém příjezdu. Pět minut po půlnoci 12. prosince 1944 narazil na německou hlídku, která po něm začala střílet, poté co nereagoval na její výzvy

[378] NA fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 875. Prohlášení J. Janka k pověstem o ubití člověka, 6. 2. 1945.
[379] NA fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 729. Provolání vedení zákopníků k mužstvu k 24. prosinci, 23. 12. 1944.
[380] NA, fond MHP, kart. 413, sg. 5555, f. 250–251. Zpráva K. Hory o stavu mužstva na zákopových pracích v Dolnodunajské župě, 20. 1. 1945.
[381] NA fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 695. Služební hlášení pro vedení českých zákopníků v Potzneusiedelu, 29. 12. 1944.
[382] NA fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 732. Služební hlášení pro vedení českých zákopníků v Potzneusiedelu, 10. 1. 1945.
[383] NA, fond NSM, kart. 8, inv. č. 108, sg. 110-3/48, f. 27–28. Zpráva W. Jacobiho o životních podmínkách zákopníků v Dolnodunajské župě, 3. 1. 1945. To, že byl Josef Brt hlídkou zastižen mimo ubikace proto, že se pokoušel o útěk, je ze všech pramenů, které o jeho smrti pojednávají, zmiňováno pouze v této zprávě (která neobsahuje jeho jméno).
[384] K jeho úmrtí viz též 3. kapitolu.

k zastavení. Brt byl těžce raněn a následujícího dne zemřel po převozu do nemocnice ve Vídni.[385]

Pokud se zákopníkům podařilo utéci z místa nasazení, čekala je ještě nebezpečná cesta domů, při níž mohli být kdykoliv zadrženi. Ve vlacích se často prováděly kontroly, a to zejména v okolí velkých měst. Nebezpečí na ně ale číhalo, i pokud cestovali po silnicích – příchod cizích osob totiž mohl v jakékoliv vesnici vzbudit u místních podezření. Na druhou stranu se našli i lidé, kteří utečencům pomáhali. F. Mainuš například zmiňuje příběh jednoho zákopníka, který se rozhodl utéci poté, co byl zfackován příslušníkem SS. Při prvním pokusu o útěk byl neúspěšný a musel se vrátit. Až na podruhé se mu spolu s jeho kamarády útěk zdařil, a to i díky pomoci vojáka, který je svezl v autě se střelivem, či neznámé ženy, která jim dala najíst.[386]

Pokud byl dezertér přistižen, mohla pro něj mít tato skutečnost velice nepříjemné následky, jak ukazují zážitky Jaroslava Suchopára. Ten byl během cesty vlakem do protektorátu ještě na říšském území zatčen a dva týdny strávil ve dvou různých věznicích. Poté byl poslán do pracovního tábora, kde strávil další týden. Následně byl hnán na tříhodinový pěší pochod do Vídně (s kufry), odkud byl poslán do Znojma, kde jej úřad práce nuceně zaměstnal u jednoho sedláka. Toto nasazení pro něj bylo o to těžší, že měl sám hospodářství, o které se v době jeho nepřítomnosti neměl kdo starat, protože měl doma pouze nemocné (a práce neschopné) rodiče. Na celém Suchopárově případě je pikantní to, že ve skutečnosti uprchlíkem nebyl. Byl totiž ze zákopových prací předčasně regulérně propuštěn – neměl o tom ale u sebe žádné potvrzení a úřady mu proto nevěřily.[387]

5.2.5 Perzekuce uprchlíků

Odpověď na otázku, zda byli uprchlíci v protektorátě bezpečnostními složkami vyhledáváni, případně nějak trestáni (pokud nebyli chyceni již při útěku), není jasná. Podle Dalibora Státníka již vzhledem k rychle se blížícímu konci války k žádným opatřením nedošlo. Směrnice pro zacházení s uprchlíky ale vydány byly a Žalud připravoval (zřejmě na nátlak německých poradců) vyrozumění pro úřady práce, které měly zastavit vyplácení

[385] NA fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 721. Přípis untersturmführera SS Schnittera pro německé státní ministerstvo o úmrtí Josefa Brta, 13. 12. 1944.
[386] Mainuš, F.*: Totálně nasazeni (*1939–1945), s. 72–75.
[387] NA fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 583–584. Dopis J. Suchopára s prosbou o zaslání potvrzení o propuštění ze zákopových prací, 14. 1. 1945. Suchopár nebyl jediným zákopníkem neprávem stíhaným za útěk ze zákopových prací. Viz též NA fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 586. Potvrzení o pracovním nasazení pro Josefa Andrease, 29. 1. 1945.

podpor pro rodiny zákopníků ode dne jejich zběhnutí. Dezertéři měli být za svůj čin umístěni do pracovně-výchovných táborů.[388]

Mezi vyšetřovacími spisy brněnského gestapa se mi podařilo najít pouze jeden případ, kdy byl zákopník vyšetřován kvůli útěku z výstavby opevnění v Dolnodunajské župě. Šlo o Josefa Paulíka, který se nevrátil z dovolené. Gestapo se obávalo, že by mohl zneužít vojensky citlivé informace, které se k němu při výstavbě dostaly. Paulíkův případ je ovšem značně nejasný, protože jeho útěk byl podle uvedených údajů hlášen již v době, kdy do Dolnodunajské župy transporty s českými zákopníky ještě nedorazily.[389]

5.2.6 Motivace k útěkům

Zbývá ještě zodpovědět poslední otázku související s dezercemi Čechů z opevňovacích prací v Dolnodunajské župě – a to jejich motivaci s tím související nebezpečí podstupovat. F. Mainuš se Z. Konečným o útěcích píší: *„Tento způsob odporu české mládeže k zákopovým pracím pro obranu Německa byl více než jasným důkazem její politické, protiněmecké aktivity.“*[390] D. Státník naproti tomu daný fenomén vidí spíše jako reakci na neutěšenou situaci, která v místech nasazení panovala.[391] Osobně se domnívám, že při rozhodování, zda uprchnout, hrály v úvahách mladých zemědělců roli oba uvedené motivy, i když jako primární bych viděl spíše ten zmiňovaný D. Státníkem. Dalším možným důvodem, který vyplývá z uvedených příkladů zákopníků, kteří si svévolně prodloužili dovolenou, byla starost o hmotné zabezpečení rodinných příslušníků a vlastního hospodářství.

[388] Státník, D.: *Účast Kuratoria pro výchovu mládeže*, s. 98.
[389] MZA, fond GS, kart. 117, inv. č. 7088, sg. 100-117-1, f. 1. Vyšetřovací spis J. Paulíka, 11. 12. 1944.
[390] Konečný, Z. - Mainuš, F.*: Nasazení české mládeže*, s. 26.
[391] Státník, D.: *Účast Kuratoria pro výchovu mládeže*, s. 98.

Závěr

Cílem této magisterské diplomové práce bylo komplexně popsat a analyzovat nucenou práci mladých českých zemědělců při výstavbě Jihovýchodního valu v Dolnodunajské župě trvající přibližně deset týdnů na přelomu let 1944 a 1945. Zvolené téma se práce nejprve pokusila uchopit v širších souvislostech využívání nucené práce při výstavbě nejrůznějších typů opevnění nacistickým Německem. Díky tomu bylo ukázáno, že akce nasazení Čechů nebyla nikterak ojedinělým jevem. Byla součástí jakési „opevňovací horečky“, která ve stejné době zasáhla i obyvatele dalších evropských zemí, převážně však samotných Němců. Ani tento rozsáhlejší fenomén (o němž můžeme mluvit od léta 1944) však nebyl něčím úplně novým – naopak kontinuálně navazoval na „tradici“ využívání nucené práce při výstavbě opevnění, o které je v nacistickém Německu možné mluvit dokonce ještě před vypuknutím druhé světové války. Za povšimnutí stojí i to, že využívání nucené práce s sebou neslo též výrazné omezování životní úrovně nasazených pracovníků, což rovněž nebylo novinkou roku 1944, ale stejný jev je možné sledovat už u pracovníků nedobrovolně poslaných v roce 1938 k výstavbě Západního valu.

Hlavní část této práce se soustřeďovala na analýzu samotné české účasti při výstavbě Jihovýchodního valu. Nejprve byl vykreslen obraz pozadí celého zákopnického podniku – tedy otázka proč k němu vůbec došlo, navzdory nesouhlasnému stanovisku německého státního ministra K. H. Franka. Následně již práce analyzovala různé jevy související s nucenou prací českých zákopníků, zejména s jejich životními a pracovními podmínkami a s problematikou toho, jak se ke své práci stavěli. V těchto otázkách jsem do značné míry došel ke stejným závěrům jako ti historici, na jejichž práci navazuji – nicméně však ne zcela.

Ohledně životních podmínek zákopníků má část literatury nepřehlédnutelnou tendenci zdůrazňovat to, jak byly špatné. Skutečně tomu tak do značné míry bylo. Nicméně je vhodné zdůraznit, že celkový obraz mohl být poněkud lepší, než jak jej většina literatury – a vlastně na první pohled i moje práce, prezentuje. Všechno, co o „zákopové akci“ víme, je totiž založeno na pramenech, které z podstaty věci mají tendenci zdůrazňovat spíše mimořádné či negativní události. Například zprávy SD, které se domnívají, že strava na staveništích je odpovídající, tuto skutečnost obvykle shrnou jednou větou, zatímco dopisy zákopníků uvádějící opačný pohled, předkládaný názor obvykle dlouze vysvětlují a dokládají popisem konkrétních jídel, které zákopníci dostávají. Jiným příkladem může být zastřelení zákopníka Josefa Brta (pravděpodobně při pokusu o útěk) v Potzneusiedelu. To, že se jeho smrti věnuje

mnoho pramenů, totiž ukazuje i na fakt, že se jednalo o událost ojedinělou, o čemž svědčí ale i to, že žádný podobný incident již nikde zmiňován není. Ve výsledku se tedy přikláním k názoru Dalibora Státníka, který se domnívá, že i přes všechna příkoří, jichž se zákopníkům dostalo, je možné o jejich nasazení mluvit jako o *„poměrně civilizované „brigádě"*, zvláště uvědomíme-li si, že její trvání nebylo až tak dlouhé a především, že k ní došlo v pohnuté době, v níž miliony lidí trpěly nepoměrně více.[392] Na druhou stranu tím nechci těžkosti zákopníků nijak zlehčovat, či dokonce popírat, ani obhajovat samotný fenomén nucené práce, o níž jsem přesvědčen, že je už ze své podstaty ve většině případů amorální.[393]

S životními podmínkami zákopníků úzce souvisí též široce probíraná otázka jejich pracovní morálky. V tomto bodě má část literatury (zejména té psané před rokem 1989) jednoznačný názor, podle nějž byla jakákoliv ochota českých zákopníků pracovat pro nenáviděného nepřítele minimální.[394] Pohled, k němuž jsem došel já, je ale poněkud odlišný. Určitě si nemyslím, že by zákopníci pro nacisty pracovali rádi, nicméně prameny ukazují, že mnozí přesto (zejména zpočátku) budovali opevnění s velkým nasazením, a to pravděpodobně proto, že je jejich vedení dokázalo chytře motivovat – zejména slibem možnosti dřívějšího návratu. Nicméně zákopníci nebyli jednolitou masou, a postoje jednotlivců tak byly různé. Našlo se i pár takových, kteří tvrdili, že se po skončení nasazení nechtěli vrátit domů, a místo toho požadovali, aby mohli ve výstavbě opevnění pokračovat (tyto zákopníky tak možnost dřívějšího návratu motivovat nemohla).[395] Faktem, který naopak svědčí o špatné pracovní morálce, je vysoký počet povolaných, kteří se nucené práci při výstavbě opevnění snažili různými způsoby vyhnout. Jak jsem ovšem ukázal na konkrétních příkladech, byly „dezerce" alespoň v části případů motivovány spíše prozaickými důvody (jako například starostí o zabezpečení rodiny), než politickým postojem k nacismu.

---

[392] Státník, D., *Účast Kuratoria pro výchovu mládeže*, s. 99.

[393] Rozhodně se tedy nepřikláním k tvrzením propagandy, která sice do určité míry těžkosti přiznávala, ale přesto celé nasazení hodnotila jednoznačně pozitivně, zmiňujíc například toto: *„Pro dvacetileté to byla velká zkušená. Pro chlapce, z nichž někteří po prvé přišli na delší dobu z domova, do cizího prostředí, tvrdých životních podmínek* […] *Nebyli by to však čeští chlapci, aby* […] *nezískali přátelství a úctu ke své pracovní schopnosti a veselé mysli."* Viz *Chlapci se vrátili*. Českomoravský rolník 4, 1945, 16. 3., s. 110.

[394] Viz např. Mainuš, F.: *Totálně nasazeni (1939–1945)*, s. 74–75.

[395] V Schönabrunnu bylo takovýchto zákopníků prý 10 až 15. Viz NA, fond KPVM, kart. 112, inv. č. 75, f. 891. Zpráva střediskového vedoucího Mayera o náladě zákopníků v Schönabrunnu, 4. 2. 1945.
Motivace těchto mužů není nijak specifikována, nicméně k podobným případům došlo na jaře 1945 i na Moravě a i motivace mohla být v obou případech podobná. (Zpráva SD z března 1945 mluví o zákopnících, kteří chtějí na zákopových pracích zůstat déle proto, že jde o zemědělské dělníky, kteří na staveništích i přes veškeré nedostatky mají lepší stravu a snazší práci, než doma. Viz NA, fond NSM, kart. 10, inv. č. 148, sg. 110-3/88, f. 21. Zpráva W. Jacobiho o stavu opevňovacích prací na Moravě, 5. 3. 1945.)

Tato diplomová práce se v rámci rozboru nucené práce českých zákopníků věnovala i snahám protektorátních představitelů (zejména ministra Hrubého) o zlepšení životních podmínek zákopníků. Došel jsem k (pro mě) překvapivému zjištění, že rivalita mezi některými protektorátními představiteli se projevovala právě i v jejich postojích během nasazení zákopníků. Jednotliví činitelé se totiž doslova předháněli v tom, kdo z nich toho pro zákopníky udělá více. Myslím si, že se jedná o perspektivní téma, k němuž bych se v budoucnu ještě rád vrátil, a zejména se zaměřil na tezi, podle níž byli tito muži motivováni především snahami o získání alibi pro poválečnou dobu.

Touto diplomovou prací jsem se pokusil přiblížit problematiku nucené práce české mládeže při výstavbě Jihovýchodního valu na území dnešního Rakouska. Navazoval jsem přitom na díla autorů, kteří částečně pracovali se stejnými prameny jako já, a proto nepřekvapí, že jsem mnohdy došel k podobným závěrům jako oni. Přínos mojí práce však spatřuji v tom, že se mi podařilo některé oblasti výzkumu značně prohloubit, a to jak díky studiu dosud nevyužitých pramenů, tak díky hlubší analýze dokumentů, jichž využívali již oni. Studium pramenů mi rovněž umožnilo v některých ohledech dojít k závěrům poněkud diferencovanějším. Z uvedených důvodů se proto domnívám, že moje práce tvoří důležitý pandán k základním studiím, které dosud k tomuto tématu byly napsány.[396]

[396] Mám na mysli tyto: Konečný, Z. - Mainuš, F.: *Nasazení české mládeže*.; Státník, D., *Účast Kuratoria pro výchovu mládeže*.

Použité zkratky

ed. – editor

edd. – editoři

f. – folio

GS – Gestapo Brno

inv. č. – inventární číslo

kart. – karton

KPVM – Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě

MHP – Ministerstvo hospodářství a práce

MZ SPMZ – Ministerstvo zemědělství V. – sekretariát protektorátních ministrů

MZA – Moravský zemský archiv

NA – Národní archiv

nef. – nefoliováno

NSM – Německé státní ministerstvo pro Čechy a Moravu

s. – strana/strany

SD – bezpečnostní služba (Sicherheitsdienst)

sg. – signatura

SS – ochranné oddíly (Schutzstaffel)

STŘP – Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě

ÚŘP – Úřad říšského protektora

v orig. – v originále

Použité prameny a literatura

Archivní prameny

Národní archiv v Praze

Fond Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě (657)
Fond Ministerstvo zemědělství V. – sekretariát protektorátních ministrů (751/11)
Fond Národní soud v Praze (925)
Fond Německé státní ministerstvo (1464)
Fond Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě (1799)
Fond Svaz zemědělství a lesnictví pro Čechy a Moravu (708)
Fond Úřad říšského protektora v Čechách a na Moravě, Praha (1005)

Moravský zemský archiv v Brně

Fond Gestapo Brno (B 340)
Fond Říšský protektor v Čechách a na Moravě, služebna pro zemi Moravu, Brno (B 251)
Fond Velitelství uniformované vládní policie v Brně (B 327)
Fond Zemský prezident Brno, správa z příkazu říše (B 252)

Články z dobového tisku

Dr. Viktorin opět na scéně. Práce 3, 1947, 11. 4., s. 3.

Chlapci se vrátili. Českomoravský rolník 4, 1945, 16. 3., s. 110.

Na zákopových pracích. Opatření pro zemědělskou mládež. Venkov: List českého zemědělského lidu 40, 1945, 6. 2., s. 2.

Odsouzení kuratoristé dostali před popravou milost. Rudé právo 27, 1947, 3. 5., s. 3.

Scheks, J.: *Smutné vzpomínky zákopnické. Vedoucí Kuratoria neujdou trestu*. Pravda: orgán komunistické strany na Plzeňsku 1, 1945, 23. 12., s. 3.

Val míru na ochranu proti válečné litici. Zemědělská mládež na zákopové práce. Venkov: List českého zemědělského lidu, 39, 1944, 10. 12., s. 1.

Zemědělská mládež na zákopové práce. Polední list 18, 1944, 9. 12., s. 2.

Dobová literatura

Frank, Karl Hermann - Vykusa, Karel: *Zpověď K. H. Franka*. Praha 1946.

Roubal, Jiří a kol.: *Český národ soudí K. H. Franka*. Praha 1947.

Veselý, Jiří Maria, - Staudek, František: *Čs. odboj v Italii 1944–1945*. Olomouc 1948.

Edice pramenů

Český odboj na sklonku války ve světle nacistických dokumentů. II. díl. Ed. kolektiv autorů. Praha 1980.

Meldungen aus dem Reich. Ed. Heinz Boberach. Berlin 1984.

My, nasazení na nucené práce ve druhé světové válce. Z dopisů, vyprávění a dokumentů některých nasazených získaných v roce 2003. Ed. Jaroslav Bílek. Žďár nad Sázavou 2004.

Pracovali pro Třetí říši. Nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva Protektorátu Čechy a Morava pro válečné hospodářství Třetí říše (1929–1945). Edice dokumentů. Edd. Zdeňka Kokošková a kol. Praha 2011.

Publikované vzpomínky

Dennler, Wilhelm: *Die böhmische Passion.* Frankfurt am Main 1953.

Fest, Joachim - Speer, Albert: *Die unbeantwortbaren Fragen. Notizen über Gespräche mit Albert Speer zwischen Ende 1966 und 1981*. Reinbek bei Hamburg 2005.

Guderian, Heinz: *Guderian. Vzpomínky generála.* Brno 2009.

Manstein, Erich von - Kurowski, Franz: *V zákopech druhé světové války*. Praha 2015.

Manstein, Erich von: *Ztracená vítězství*. Praha 2017.

Meiser, Anton: *Peklo u Čerkasy: válečný deník 1943–1944*. Praha 2007.

Speer, Alber: *Špandavské deníky*. Praha 2015.

Speer, Albert: *Řídil jsem Třetí říši*. Praha 2010.

Literatura

Ahlfen, Hans von: *Bitva o Slezsko* 1944–45. Praha 2013.

Banny, Leopold: *Der „Ostwall" im Abschnitt Niederdonau 1944/45.* In: Petrin, S. – Rosner. W. (edd.): Niederösterreich 1945, Südmähren 1945 (=Studien und Forschungen aus dem Niederösterreichischen Institut für Landeskunde 21). Wien 1996, s. 33–38.

Banny, Leopold: *Schild im Osten. Der Südostwall zwischen Donau und Untersteiermartk 1944/45*. Lackenbach 1985.

Becker, Samuel: *Von der Werbung zum „Totaleinsatz": die Politik der Rekrutierung von Arbeitskräften im „Protektorat Böhmen und Mähren" für die deutsche Kriegswirtschaft und der Aufenthalt tschechischer Zwangsarbeiter und -arbeiterinnen im Dritten Reich 1939–1945*. Berlin, 2005.

Bílek, Jiří: *Evropská stálá opevnění 1918–1945*. Náchod 1988.

Brandes, Detlef: *Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945*. Praha 2019.

Davies, Norman: *Boj o Varšavu. Povstání Poláků proti nacistům 1944*. Praha 2005

Dubánek, Martin - Lach, Pavel: *Malá kniha o velkých bunkrech. Největší pevnostní stavby světa 1918–1945.* Praha 2013.

Feichtlbauer, Hubert: *Zwangsarbeit in Österreich*. Wien 2005.

Freund, Florian a kol.: *Zwangsarbeiter und Zwangsarbeiterinnen auf dem Gebiet der Republik Österreich 1939–1945*. München 2004.

Gebhart, Jan - Kuklík, Jan: *Dramatické i všední dny v protektorát*u. Praha 1996.

Havlíková, Jana a kol.: *Im Totaleinsatz: Zwangsarbeit der tschechischen Bevölkerung für das Dritte Reich/ Totálně nasazeni: nucená práce českého obyvatelstva pro Třetí říši*. Prag 2008.

Havlíková, Jana a kol.: *Museli pracovat pro Říši: nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva v letech 2. světové války*. Praha 2004.

Heber, Thorsten: *Der Atlantikwall 1940–1945. Die Befestigung der Küsten West- und Nordeuropas im Spannungsfeld nationalsozialistischer Kriegführung und Ideologie*. Band I. Norderstedt 2008.

Hlavienka, Lubomír: *Slovenská armáda 1939–1945*. Opava 2017.

Holub, Ota: *Zrazené pevnosti*. Praha 1982.

Chant, Christopher: *The Encyclopedia of Codenames of World War II*. New York 2013.

Janečková, Eva: *Proces s protektorátní vládou*. Praha 2012.

Janečková, Eva: *Státoprávní uspořádání Protektorátu Čechy a Morava (1939–1945)*. Plzeň 2013.

Jelínek, Tomáš: *Nucená práce v nacionálním socialismu*. In: Plachá, P. (ed.): „Nepřichází-li práce k Tobě"…/„Kommt die Arbeit nicht zu Dir…" Různé podoby nucené práce ve studiích a dokumentech/ Verschiedene Formen der Zwangsarbeit in Studien und Dokumenten. Praha 2003, s. 16-32.

Kalousek, Miroslav: *Vládní vojsko 1939–1945. Vlastenci či zrádci?* Praha 2002.

Kershaw, Ian: *Konec: Německo 1944–45*. Brno 2013.

Kilian, Jürgen: *Wehrmacht, Partisanenkrieg und Rückzugsverbrechen an der nördlichen Ostfront im Herbst und Winter 1943*. Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 61, 2013, s. 173–199.

Knopp, Guido: *Hitlerova mládež. Ztracená generace.* Praha 2003.

Konečný, Zdeněk - Mainuš, František: *Nasazení české mládeže při budování zákopových opevnění koncem druhé světové války.* Sborník Matice moravské 86, 1967, s. 17–42.

Kupka, Vladimír: *Atlantický val*. Praha 1997.

Küpper, René: *Karl Hermann Frank (1898–1946). Politická biografie sudetoněmeckého nacionálního socialisty.* Praha 2012.

Laube, Stefan*: Technik, Arbeit und Zerstörung. Die Organisation Todt in Prag (1944 – 1945)*. Bohemia: Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder. A Journal of History and Civilisation in East Central Eurepe 40, č. 2, 1967, s. 387–416.

Lieb, Peter: *Erwin Rommel. Widerstandskämpfer oder Nationalsozialist?* Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 61, 2013, s. 303–343.

Mainuš, František: *Totálně nasazeni (1939–1945).* Praha 1974.

Mainuš, František: *Totální nasazení. Češi na pracích v Německu 1939–1945*. Brno 1970.

Marek, Jindřich: *Háchovi Melody Boys. Kronika českého vládního vojska v Itálii 1944–1945*. Cheb 2003.

McNab, Chris: *Hitlerovy pevnosti. Německá opevnění a obranné systémy 1939–1945*.

Mojžišová, Veronika: *Vývoj nucené práce na území České republiky ve 20. století*. Ostrava 2014.

Müller, Rolf-Dieter: *Hitlers Wehrmacht 1939–1945*. Berlin 2016.

Novák, Václav a kol.: *Malá pevnost Terezín*. Praha 1976.

Raim, Ernst*: Organizace Todt (OT) a přemisťování leteckého průmyslu do podzemí.* Vnější pracovní komanda KT Dachau. In: Benešová, Miroslava a kol. (edd.): Terezínské listy 24: Sborník památníku Terezín. Praha 1996, s. 44–50.

Rolf, David: *Krvavá cesta do Tunisu*. *Zničení sil osy v severní Africe listopad 1942 – květen 1943*. Brno 2003.

Rous, Ivan - Adam, Alfons: *Industriál války.* Liberec 2012.

Short, Neil: *Germany´s East Wall in World War II*. Oxford 2015.

Short, Neil: *Západní val. Sigfriedova linie*. Praha 2010.

Schwarzwälder, Herbert: *Bremen und Nordwestdeutschland am Kriegsende 1945.* Band II. Die Vorbereitung auf den „Endkampf". Bremen 1972.

Sládek, Oldřich: *Spálená země*. Praha 1980.

Spoerer, Mark: *Nucené práce pod hákovým křížem. Zahraniční civilní pracovníci, váleční zajatci a vězni ve Třetí říši a v obsazené Evropě v letech 1939–1945*. Praha 2005.

Státník, Dalibor: *Účast Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě na zákopových pracích u Neziderského jezera na přelomu let 1944 – 1945*. In: Kokošková, Zdeňka a kol. (edd.): Museli pracovat pro Říši: nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva v letech 2. světové války. Sborník ze semináře konaného ve Státním ústředním archivu v Praze dne 2. dubna 2004. Praha 2004, s. 82–100.

Szabolcs, Szita: *A munkaszolgálat Magyarországon, 1939–1945*. Hadtörténelmi Közlemények 117, 2004, s. 817–857.

Tauchen, Jaromír: *Práce a její právní regulace v Protektorátu Čechy a Morava (1939–1945)*. Praha 2016.

Taylor, Blaine: *Hitlerovi inženýři. Fritz Todt a Albert Speer. Hlavní stavitelé Třetí říše*. Praha 2015.

Vondrovský, Ivo - Gregar, Oldřich: *Evropská opevnění dvacátého století*. Dvůr králové nad Labem 2015.

Wagner, Jens Christian a kol.: *Nucená práce. Němci, nuceně nasazení a válka*. Praha 2014.

Studentské závěrečné práce

Daněk, Václav: Nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva při budování zákopových opevnění na konci druhé světové války. Bakalářská diplomová práce. FF MU, Brno 2018.

Kouřil, Jiří: *Tělesná výchova v Kuratoriu pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě (1942–1945)*. Disertační práce. FSpS MU, Brno 2017.

Internetové zdroje

Národní archiv - Německé státní ministerstvo pro Čechy a Moravu (AMV 110) [online]. Dostupné z http://www.badatelna.eu/fond/2199/zakladni-informace/ [cit. 8. 7. 2020].

Poláček, Michal: *Květoslav Vrtěl* [online]. Dostupné z https://www.pametnaroda.cz/cs/vrtel-kvetoslav-1922#additional [cit. 8. 7. 2020].

Pracovali pro Říši… Webová výstava k nucenému pracovnímu nasazení českého obyvatelstva protektorátu. [online]. Dostupné z http://web.nacr.cz/zw/index.htm [cit. 8. 7. 2020].